

THEMIS

THEMIS

THEMIS

***Az ELTE Állam- és
Jogtudományi Doktori
Iskola elektronikus
folyóirata***

2006. június

**Themis: Az ELTE ÁLLAM- és Jogtudományi Doktori Iskola
elektronikus folyóirata**
**A Szerkesztőség a Doktori Iskola hallgatóinak máshol nem
publikált tanulmányait közli.**

Szerkesztőbizottság:
Gönczöl Katalin, Takács Péter, Nagy Marianna

Szerkesztette: Nagy Marianna
Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem-tér 1-3.

Megjelenik minden évben kétszer.

Tartalom

TARTALOM	3
CSEH TAMÁS: A magyar „wrongful trading” és annak elméleti alapjai	4
GONDÁN ANDREA: A hadifoglyokra vonatkozó nemzetközi humanitárius jogi előírások egyes konfliktusokban történő érvényesülése	17
HOFFMAN ISTVÁN: A jogorvoslathoz való jog érvényesülése a közigazgatási hatósági eljárásban- különös tekintettel a közigazgatási hatósági határozatok bírósági felülvizsgálatára	27
MOLNÁR HELLA: Uzsorás szerződés a gyakorlatban	39
PÉTER KITTI: A kelet-közép-európai alkotmányok fejlődési tendenciái	51

Cseh Tamás
Polgári Jogi Tanszék
Konzulens: Kisfaludi András

A magyar „wrongful trading” és annak elméleti alapjai

1. Bevezetés

A magyar Országgyűlés által 2005-ben elfogadott és a 2006. évi IV. törvénnyel kihirdetett új társasági törvény (új Gt.), eltekintve néhány rendelkezéstől, 2006. július 1-jén lép hatályba.¹ Hosszú kodifikációs munka eredményeként született meg a törvény, amely nemcsak szerkezetében változtat az 1997. évi CXLIV. törvényen (hatályos Gt.), hanem új jogintézményekkel gazdagítja azt, megfelelve az új, a gazdasági életben már kialakult gyakorlatnak. A Kodifikációs Bizottság saját bevallása szerint, a társasági törvényt 7-8 évente felül kell vizsgálni annak érdekében, hogy a jog és a gazdasági élet között fennálló esetleges feszültségeket, inkonzisztenciákat orvosolják. A helyes orvoslás pedig általában a gazdasági élet szereplőinek javára történik, hiszen, az általános jogelveknek és jogi alapelveknek megfelelve ugyan, de a jognak meg kell felelnie a társadalmi, gazdasági fejlődési igényeknek, és nem pedig a társadalomnak és a gazdaságnak kell megfelelnie a jog igényeinek. Az már más kérdés, hogy a jog képes ugyan a társadalom és a gazdaság fejlődését irányítani, de ez a folyamat nem szakadhat el magától a társadalomtól vagy a gazdaságtól.

Az új társasági törvény számos új rendelkezést vezet be, így többek között a tagok korlátlan felelőssége mellett működő gazdasági társaságok (közkereseti társaság – kkt.; betéti társaság – bt.) társasági részesedésének átruházhatóságát, az üzletreszre vonatkozó elővásárlási jog diszpozitivitását, illetve a nyilvános működő részvénytársaság (nyrt.) irányító szerveinek opcionális kialakításának lehetőségét. Rövid tanulmányomban viszont részletesen a vezető tisztségviselők felelősségével kapcsolatos, az angolszász jogból eredő jogintézményről kívánok értekezni, amelyet a július 1-jén hatályba lépő új Gt. vezet be.

Az új Gt. 30. § (3) bek. és a módosított Cstv. 33/A. §. lényegében az angolszász jogban már ismert ún. wrongful trading („jogszerűtlen gazdálkodás”) jogintézményét kívánja a magyar jogba átültetni. Ennek megfelelően úgy vélem érdemes kitekinteni a jogintézmény angolszász gyökereire, hogy megértsük működését, célját, a jogintézménnyel kapcsolatos tapasztalatokat, azért, hogy elemezhessük, hogy ez az új hitelezővédelmi rendelkezés mennyiben képes hatékonyan működni a magyar jogrendszerben. Az angolszász jogi eredet feltárása előtt viszont mindenképpen ki kell térni arra, hogy miért szükséges egyáltalán, hogy hasonló hitelezővédelmi intézkedések szabályozást nyerjenek a társasági törvényben, majd pedig, hogy a vezető tisztségviselőket milyen felelősség terheli ügyvezetési feladataik tekintetében illetve, hogy milyen felelősségi reláció áll fenn a vezető tisztségviselők és a társaság hitelezői között.

¹ új Gt. 333. § (1) bek.

2. A hitelezővédelmi funkció

A „jogszerűtlen gazdálkodás” jogintézménye egy, a társasági törvényben szabályozott hitelezővédelmi rendelkezésként fog július 1-től funkcionálni. Kérdésként fogalmazódhat meg bennünk, hogy egyébként a társasági törvénynek miért kell expliciten védenie a társaság hitelezőinek érdekeit?

A társaság hitelezője ugyanúgy, mint egy természetes személy adós esetében szabadon eldöntheti, hogy nyújt-e hitelt vagy sem, ha pedig nyújt, akkor a szerződés megkötésére irányuló tárgyalások folyamán meghatározhatja azokat a szerződéses kikötéseket, melyek biztosítják, hogy követelése az adóssal szemben kielégítést nyerjen. Ezen túlmenően, a konkrét adós előre kalkulálható teljesítőképességének kockázatának függvényében, a hitelező meghatározhatja az általa nyújtott hitel árát, ami a kamat meghatározásában fejeződik ki. A hitelező és az adós között létrejött ilyen tartalmú szerződéses viszony a Polgári Törvénykönyv (Ptk.) kötelmi jogi területére tartozik, ami nem indokolja *per se*, hogy a társasági törvény *expressis verbis* külön hitelezővédelmi rendelkezéseket tartalmazzon. Ezt támasztaná alá a Gt-nek a Ptk-hoz viszonyított speciális jellege, melynek értelmében olyan kérdésekben, amelyet a Gt. külön nem szabályoz, a Ptk. rendelkezéseit kell megfelelően alkalmazni.²

Egy társaság hitelezője ugyanúgy az adós rosszhiszemű magatartásának kockázatával kell szembe néznie, mint egy természetes személy hitelezőjének. A rosszhiszemű magatartás *ex ante* megnyilvánulhat abban, hogy az adós saját vagyonának helyzetéről megtévesztő tájékoztatást nyújt a hitelezőnek a hitel megszerzése érdekében, *ex post* pedig abban, hogy az adós megszegi a közöttük létrejött megállapodást úgy, hogy elvonja a hitelező szerződés szerinti kielégítési alapját, vagy úgy, hogy a hitelező által a kikötött kamattal „beárazott” kockázatot meghaladó gazdasági vállalkozásba kezd, amellyel tulajdonképpen a hitelezőre externalizálja a saját kockázatának költségeit.

A modern társasági jog által bevezetett tagi felelősség azonban felerősíti a hitelező előbb említett kockazatait. A korlátolt felelősség révén a társaság tagjainak személyes hitelezői biztosak lehetnek abban, hogy a tag személyes vagyona továbbra is kizárólag az ő követeléseik kielégítését fogja szolgálni és abból a társaság hitelezői nem elégíthetik ki a társasággal szemben fennálló követeléseiket, továbbá a befektetők könnyen tudják diverzifikálni portfóliójukat, illetve a korlátlan felelősség „láncaitól” megszabadulva az egy társasággal kapcsolatos kockázatuk lecsökkent, melynek révén a befektetések volumene nagymértékben megnövekedett.³ Ugyanakkor a korlátolt felelősség kihasználásával a tagok a fent leírt visszaélészerű magatartásukkal megkárosíthatják a társaság hitelezőit. Magától értetődő elvárás lett a társaság hitelezőinek részéről a jogalkotótól és rajta keresztül a társasági jogtól, hogy mivel a tagoknak megadta a korlátolt felelősség intézményét, ellentételezésként nyújtson megfelelő jogi eszközt, hogy érdekeiket a korlátolt felelősség intézményével szemben hatékonyan tudják érvényesíteni.⁴

² új Gt. 9. § (2) bek.; hatályos Gt. 9. § (2) bek.

³ Gower and Davies' Principles of Modern Company Law, Sweet & Maxwell 7.ed., London, 2003. p.176.

⁴ Ezzel kapcsolatban az angolszász jogelmélet megállapítja, hogy a törvényi hitelezővédelem a társaságnak is előnyére válik, ugyanis a hitelezői érdekek biztosításával a hitel ára, a kamat is csökken. - Reiner R. KRAAKMAN, Paul DAVIS, Henry HANSMANN, Gerard HERTING, Klaus J. HOPT, Hideki KANDA, Edward B. ROCK: The Anatomy of Corporate Law /A comparative and functional approach/ - Oxford University Press Inc., New York, 2004 p. 72.

Mindebből az következik, hogy a társasági hitelezők és a társaság illetve annak tagjai között az érdeellentét és annak kockázata azon gazdasági társaságok esetében lehet a legélesebb, amely a tagok korlátozott felelőssége mellett működik, mivel a tagok korlátlan felelőssége mellett tevékenységet folytató gazdasági társaságok tagjai mögöttes felelősséggel ugyan, de teljes személyes vagyonukkal felelnek a társaság ki nem elégített tartozásaiért.⁵

Ehhez kapcsolódik a Szegedi Ítéltábla Polgári Kollégiumának 1/2005 (VI. 17.) számú kollégiumi ajánlása⁶, amely véleményem szerint pontatlan elméleti alapokon nyugszik. Az ajánlás a gazdasági társaságokkal kapcsolatban kimondja, hogy *a jogi személyiség nemegyszer csak arra szolgál, hogy a résztvevők a jogi személy elkülönült felelősségét kihasználva, azzal visszaélve a jogi személy vagyonát elvonják, és a jogos hitelezői követelések alól – természetes személyként, magánvagyonuk szempontjából – mentesüljenek.* Majd hozzáteszi, hogy *a Gt. a jogi személyiséggel való visszaélés egyes eseteiről – a jogi személyiség „áttöréséről”, vagyis a tagok közvetlen polgári jogi felelősségéről, ennek feltételeiről – külön törvényi rendelkezéseket tartalmaz.*⁷

A bírói megközelítés összekeveri a gazdasági társaságok két fő attribútumát: a tagoktól elkülönült önálló jogalanyiságot, és a társaság tagjának a társaság tartozásaiért való korlátlan illetve korlátozott felelősségét.

Egyrészt a gazdasági társaság és a jogi személy nem jogi szinonimák, mivel a Gt. olyan gazdasági társaságokat is szabályoz, amelyek nem rendelkeznek jogi személyiséggel, hanem csak a tagjaitól elkülönült önálló jogalanyisággal. Mégis mind a kkt., mind pedig a bt. rendelkezik azokkal a tulajdonságokkal, amelyek a jogi személyiségű gazdasági társaságot jellemzik: meghatározott célból jön létre, a tagoktól elkülönült vagyona van, elkülönült vagyonához elkülönült felelősség tartozik, amely a tartozásait tekintve mindig korlátlan⁸, elkülönült szervezete van, és nyilvántartásba vétellel jön létre. Ennek megfelelően a gazdasági társaságok közös jellemzője nem a jogi személyiség, hanem a tagoktól elkülönült jogalanyiság. Ezek után tételezzük fel, hogy az Ítéltábla ajánlása a jogi személyiséggel történő visszaélés alatt az elkülönült jogalanyisággal való visszaélésre gondolt. Ez a visszaélési lehetőség viszont nem minden gazdasági társaság esetében áll meg, ugyanis a kkt. és bt. esetében a korlátlanul felelős tagok mögöttes felelősséggel tartoznak a társaság kötelezettségeiért, ezért számukra irreleváns, hogy elvonják-e magánvagyonukba a társaság vagyonát vagy sem.

Másrészt az elkülönült jogalanyiságtól élesen el kell különíteni a tag korlátozott vagy korlátlan felelősségét a társaság tartozásaiért. Az elkülönült jogalanyiság és a társaság tagjainak korlátozott felelőssége a társaság tartozásaiért két eltérő jogi funkciót tölt be a hitelezők különböző csoportjait tekintve. Míg az elkülönült jogalanyiság révén a társaságnak saját vagyona keletkezik, amely elsődlegesen a társaság hitelezőinek a követeléseinek kielégítési alapját jelenti, addig a tag korlátozott felelőssége biztosítja a tag személyes hitelezőjének kielégítési kizárólagosságát a tag személyes vagyonára a társaság hitelezőjével szemben. A különböző hitelezői érdekek szempontjából így teremt az elkülönült jogalanyiság és a tagok korlátozott felelőssége egy összefüggő egységes jogi rezsimet. Ezáltal a tag

⁵ Ez nem azt jelenti, hogy kkt. és bt. hitelezése kevésbé lenne kockázatos, hiszen a tagok személyes vagyonának összege ugyanúgy nagymértékben megváltozhat. Sőt bizonyos tekintetben az ilyen társaságoknak nyújtott hitelezés még kockázatosabb, mivel kiszámíthatatlanabb.

⁶ Bírói Döntések Tára 2005. VI. évf. 10. szám p. 7-12.

⁷ uo. p. 10.

⁸ Kft. és rt. esetében a korlátozott felelősség a tag felelősségére vonatkozik, de a társaság felelőssége a tartozásaiért mindig korlátlan.

személyes hitelezője biztosítva van a társaság hitelezőjével és a társaság hitelezője a tag személyes hitelezőjével szemben.⁹A korlátolt felelősség tehát nem azonosítható az elkülönült jogalanyisággal.

Harmadrészt a Gt. által szabályozott vezető tisztségviselői közvetlen felelősségi immunitás harmadik személynek okozott károkért¹⁰ egyes gazdasági társaságok esetében relatív. A kkt. illetve a bt. esetében a társaság ügyvezetését a tagoknak kell ellátniuk és csak a tagok korlátozott felelőssége mellett működő gazdasági társaságok esetében lehetséges, hogy a vezető tisztségviselők nem tag külső személyek legyenek. Ha pedig a korlátlanul felelős tag okoz kárt harmadik személynek, mint a társaság vezető tisztségviselője, számára az immunitás gyakorlatilag nem jelentkezik előnnyel, hiszen a társaság tartozásaiért mögöttes felelősséggel tartozni fog, ezért inkább azt érdemes vizsgálni, hogy a korlátolt felelősségű társaságok esetében a nem tag vezető tisztségviselők miként felelnek az ügkörükben harmadik személynek okozott károkért.

Végül meg kell jegyezni, hogy az Ítéletábra ajánlásának azon megfogalmazása, hogy a Gt. bizonyos esetekben a jogi személyiséget áttöri, azért pontatlan, mert nem a jogi személyiséget töri át bizonyos esetekben a Gt., hanem a tag korlátolt felelősségét a társaság tartozásaiért.

Mindebből az következik, hogy a társasági hitelezők érdekeinek védelme a tagok korlátolt felelőssége mellett működő gazdasági társaságok esetében bír jelentőséggel, így szinte kizárólag az ilyen gazdasági társaságok esetében lehet releváns a tagok, de még inkább a társaság érdekeinek elsődlegessége alapján, a társaság mindennapi vezetését ellátó vezető tisztségviselők, harmadik személlyel szembeni felelőtlenségüket kihasználó visszaélészerű magatartásaiknak vizsgálata.

Ennek megfelelően vizsgálatunk konkrét tárgya, hogy a tagok korlátolt felelőssége mellett működő gazdasági társaságok vezető tisztségviselőinek mennyiben kell tekintettel lenniük a társaság irányítása folyamán a társaság hitelezőinek érdekeire, miképp tartoznak ezért felelősséggel, milyen jogszabályi védelem illeti meg a hitelezői érdekeket a csalárd vezető tisztségviselői magatartással szemben és mit jelent ebben a kontextusban a wrongful trading.

3. A vezető tisztségviselők kötelezettségének alapvető tartalma, az érdekek felcserélődése

Az új Gt. 30. § (2) bek. 1. fordulata úgy rendelkezik, hogy *a vezető tisztségviselők a gazdasági társaság ügyvezetését az ilyen tisztséget betöltő személyektől általában elvárható gondossággal – és ha e törvény kivételt nem tesz – a gazdasági társaság érdekeinek elsődlegessége alapján kötelesek ellátni.* Megjegyzendő, hogy a hatályos Gt. nem tartalmazza az excepciós kikötést. Az új törvényi rendelkezésnek megfelelően a vezető tisztségviselők az ügyvezetést mindig a társaság érdekeinek elsődlegessége alapján kötelesek ellátni, kivéve, ha a Gt. külön rendelkezése kijelöli az eltérés kötelezettségét meghatározott társasági csoport érdekében. De vajon mi a társaság önálló érdeke, és miképp különbözik egyéb, a társasággal kapcsolatban álló társasági csoport érdekétől?

⁹ Reiner R. KRAAKMAN, Paul DAVIS, Henry HANSMANN, Gerard HERTING, Klaus J. HOPT, Hideki KANDA, Edward B. ROCK: *The Anatomy of Corporate Law /A comparative and functional approach/* - Oxford University Press Inc., New York, 2004 p. 9.

¹⁰ új Gt. 30. § (1) bek.; hatályos Gt. 29. § (3) bek.

A különbségek megértését elősegítheti, ha röviden bemutatom az angol társasági jogirodalom kérdésre adott választát.¹¹ A Companies Act 1985 (CA.), amely az angol jogszabályi jog része (statutory rule) úgy rendelkezik, hogy a vezető tisztségviselőknek (director)¹² a társaság érdekében kell ellátniuk az ügyvezetést, társaságnak tartoznak felelősséggel. A társaság viszont elkülönült jogalanyisága következtében önálló, elkülönül a társaság tagjaitól, ezért nem tehetünk olyan kijelentést, hogy a társaságot alapító, az abba befektető és az abban részt vevő tagok érdekei megegyeznek a társaság, mint elkülönült személyiség érdekével. A statutory law azonban sokszor inkább csak elméleti jellegű jogi vitákat indukál, ugyanis az ítélkezési gyakorlatban a common law erősebb. A common law válasza nem osztja a CA. álláspontját, eltér attól, és kimondja, hogy a vezető tisztségviselők feladataikat elsősorban a társaság tagjainak, mint egész társasági csoportnak az érdekében kell ellátniuk, azaz azon személyek irányába tartoznak felelősséggel, akik a társaságot alapították, illetve akik a társaságnak a társasági részesedés megszerzése révén tagjaivá váltak. Ennek az elméletnek az a magyarázata, hogy egyrészt a társaság tagjai azok, akik a társaság gazdasági eredményeiből utolsóként részesülnek, ugyanis a tagok, mint „maradványjogosultak” (residual claimants), a társaság nyereségéből csak akkor részesedhetnek, ha a nyereség kiosztása nem veszélyezteti a társaság hitelezőinek (ideértve a munkavállalóit is) követeléseit, illetve a társaság felszámolása során a tag legfeljebb a hitelezői követelések kielégítése után részesülhet a megmaradt társasági vagyontól. Másrészt az angol társasági jogszemlélet úgy tekint a tagokra, mint a „legvédtelenebb” társasági csoportra a társaság működése során, ugyanis mind a társasági hitelezők, mind pedig a munkavállalók követeléseit általában szerződéses garanciák biztosítják, ilyen garanciák azonban a tagok esetében nincsenek. ennek megfelelően az ő kockázatuk a legmagasabb egy társaság alapítása és működése során, tehát a védtelen pozíciójuk és a magas kockázatuk miatt a vezető tisztségviselőknek az ő érdekeikre kell elsődlegesen, szinte kizárólagosan figyelemmel lenniük.¹³ Ebből a szemléletből fejlődött ki a „shareholder primacy” szemlélet, amely azt jelenti, amint azt Molnár Gábor Lajos találóan megjegyzi, hogy a társaság érdeke, a tagok (részvényesek) érdekével azonos.¹⁴ Megjegyzendő, hogy ez a megközelítés kétségtelenül helytálló lehet az angolszász társaságok esetében, melynek tulajdonosi szerkezetére jellemző az erőteljes tulajdonosi tagolódás, így nincsenek meghatározó részesedéssel rendelkező tagok, aminek egyenes következménye, hogy a tagoktól elkülönült társasági ügyvezetés saját céljainak megfelelően irányíthatja a társaságot. Ezzel ellentétben a kontinentális Európában ahol a társaságok tulajdonosi szerkezetére az erőteljes koncentrátság jellemző¹⁵, és ahol a társaság meghatározó

¹¹ Gower and Davies' Principles of Modern Company Law, Sweet & Maxwell 7.ed., London, 2003. p. 371-372.

¹² Az angolszász director minőség valamelyest különbözik a magyar vezető tisztségviselőtől, az egyszerűség kedvéért azonban vezető tisztségviselő kifejezést fogom használni az angol director kifejezésre is.

¹³ Megjegyzem, van még egy társasági csoport, akik talán még többet is kockáztatnak, illetve védtelenebbek, mint a tagok, ők pedig a *kényszerhitelezők* (involuntary creditors). Kényszerhitelezők alatt kell érteni tipikusan azokat a személyeket, akiknek a társaság szerződésen kívül kárt okozott (pl. a társaság munkavállalója elütötte munkavégzés közben a járókelőt), illetve a környezetet (pl. környezetszennyezés esetén). Ez a csoport nem választhatja meg, hogy melyik gazdasági társaság okoz neki kárt, hogy vajon az meg tudja-e téríteni a kárát, vagy sem.

¹⁴ Molnár Gábor Lajos idézi a Dodge v Ford Motor Co. esetet, amely jól mutatja ezt a szemléletet, és a vezető tisztségviselők felelősségét ebben a rendszerben. A Ford Motor Co. igazgatósági ülésén explicite elhangzott, hogy az osztalékcsoökkentés célja az alkalmazottaknak a társasági eredményből való részeltetése, így bizonyítható volt, hogy az igazgatóság nem a társaság (részvényesek) érdekében, hanem az alkalmazottak érdekében cselekedett. Ez kirívó eset, ami azt jelenti, hogy általában az igazgatóság, ha más csoport érdekében akar cselekedni, a látszatot fenntartja, és a célként tételezés helyett az adott döntést, mint eszközt aposztrofálja a társasági érdek elérésének célja tekintetében. – MOLNÁR Gábor Lajos: Bevezetés az angol társasági jogba – BIP kiadó, Bp., 2002., p.184-185.

¹⁵ Christin M. FORSTINGER: Takeover law in the EU and the USA – The Hague; London, New York, Kluwer law International, 2002. p. 52

részesedéssel rendelkező tagjai befolyásolhatják az ügyvezetést a „stakeholder primacy” szemlélet érvényesül, vagyis az ügyvezetés alapvető kötelezettsége, hogy a társaság irányítását valóban az egész társaság érdekeinek elsődlegessége alapján gyakorolja és ne kizárólag a tagok vagy más csoportok egyedi érdekei alapján. Ez a kontinentális Európában, így Magyarországon is, a vezető tisztségviselő jogszabályban rögzített kötelezettsége, és bizonyos esetekben, amikor egyes társasági csoportérdek érvényesülése nyomósabb és inkább védendő, akkor az általános kötelezettség alól jogszabály tehet kivételt.

Az angol szabályozásban a common law alóli kivételt a jogszabályi jog teremti meg. Az Insolvency Act 1986 (IA.) a jogszerűtlen gazdálkodás tényállásával szabályozza azt az esetet, amikor a tagok érdekeinek elsődlegességét fel kell váltani a társasági hitelezők érdekeinek elsődlegességével. Az érdekek felcserélődésének elméleti alapját a West Mercia Safetywear Ltd. v. Dodd-eset¹⁶ teremtette meg. Ennek értelmében, a társaság későbbi felszámolása esetében előreláthatólag a hitelezők válnának jogosulttá arra, a felszámolási eljárás alapján, hogy megvonják mind a vezető tisztségviselőtől, mind pedig a tagoktól azon jogosítványt, hogy társaság vagyonával bármiféle üzleti tevékenységet folytassanak. A felszámolási eljárás folyamán már a hitelezők kerülnek a tagok szerepébe. Az érdekek felcserélődésnek elve tehát azt akarja sugallni, hogy a vezető tisztségviselők alapvető kötelezettsége, hogy azok érdekeinek elsődlegességére tekintettel lássák el az ügyvezetést, akik a társaság eredményeiből való részesedési láncolat végén találhatók, illetve, akik az adott társasági létszakaszban a legtöbbet kockáztatnak: a tagok érdekében, ha a társaság működik, fizetőképes, és a hitelezők érdekében, ha a társaság fizetéképtelen, vagy az elkerülhetetlenné válik. Viszont továbbra is kérdéses, hogy a vezető tisztségviselőket az alapvető kötelezettségeiknek megsértése esetén mennyiben vonhatják felelősségre a tagok, illetve a társaság hitelezői?

4. A vezető tisztségviselők felelőssége

A vezető tisztségviselők felelőssége alapvetően két irányban áll fenn. A társasággal szemben, a vezető tisztségviselők a polgári jog általános szabályai szerint felelnek a jogszabályok, a társasági szerződés, a gazdasági társaság legfőbb szerve által hozott határozatok, illetve az ügyvezetői kötelezettségeik felróható megszegésével a társaságnak okozott károkért. Mindamelllett a vezető tisztségviselők a társaság ügyvezetését az ilyen tisztséget betöltő személyektől általában elvárható gondossággal kötelesek ellátni.¹⁷ Ennek megfelelően, az a vezető tisztségviselő tekinthető vétkesnek, aki nem az ilyen tisztséget betöltő személyektől általában elvárható módon járt el. Ennek a felelősségi szabálynak a kitöltése viszont a bírói gyakorlat feladata, amely esetről-esetre vizsgálendő.¹⁸

Az új Gt. 30. § (1) bek. (hatályos Gt. 29. § (3) bek.) úgy rendelkezik, hogy *a társaság felelős azért a kárért, amelyet vezető tisztségviselője e jogkörében eljárva harmadik személynek okozott.* Ez a vezető tisztségviselők harmadik személyekkel szemben fennálló felelősségének általános szabálya. A Szegedi Ítéltábla Polgári Kollégiumának fent idézett ajánlása a vezető tisztségviselők ez irányú felelősségével kapcsolatban helyes következtetésre jutott, de a kiindulási elméleti alapja véleményem szerint téves. Az ajánlás hangsúlyozza,

¹⁶ Gower and Davies' Principles of Modern Company Law, Sweet & Maxwell 7.ed., London, 2003. p. 372.

¹⁷ új Gt. 30. § (2) bek, hatályos Gt. 29. § (1) bek.

¹⁸ Legf. Bír. Gf. 31.796/2000.; Legf. Bír. Mfv. 10.661/1999.

hogy a szerződésen kívüli deliktuális károkozások¹⁹ esetében a kártérítési felelősség nem a ténylegesen kárt okozó természetes személyt terheli, hanem azt a jogi személyt, amelynek keretei között a kárt a természetes személy, vezető tisztségviselőként okozta.²⁰ Ezt követően az ajánlás a hatályos Gt. 29. § (3) bek. mellett hivatkozik a Ptk. 348. §-ra, amely az alkalmazottért való felelősség különös deliktuális tényállását szabályozza, majd megállapítja, hogy mivel a kft. ügyvezetőjének esetében, az ügykörébe tartozó tevékenysége során nem a saját nevében, hanem a társaság nevében jár el, így vele szemben a Ptk. 339. § (1) bek. alapján még jogellenes és felróható magatartás esetében sem lehet közvetlenül kártérítési igényt érvényesíteni. Összefoglalva az Ítéltábla ajánlása a hatályos Gt. 29. § (1) bek-re úgy tekint, mintha ez a rendelkezés a Ptk. 348. § (1) bekezdésének más törvényben való megismétlése lenne, és ez alapján zárják ki a vezető tisztségviselő deliktuális felelősségét harmadik személlyel szemben.

Egyrészt, amint arra Kisfaludi András is rámutat²¹, a vezető tisztségviselő nem munkaviszony keretében látja el az ügyvezetés feladatát, amely a Ptk. 348. § alkalmazási feltétele. A hatályos Gt. alapján is megállapítható, hogy a vezető tisztségviselő önállóan, függetlenül végzi tevékenységét, e minőségében nem utasítható²², míg az alkalmazott a munkáltató utasításai szerint köteles eljárni. Az új Gt. 22. § (2) bekezdése külön hangsúlyozza, hogy a vezető tisztségviselő *megbízását* munkaviszonyban nem láthatja el, és amennyiben a vezető tisztségviselői minőséggel kapcsolatos valamely jogra vagy kötelezettségre vonatkozóan a Gt. nem tartalmaz rendelkezést, akkor a vezető tisztségviselő és a társaság jogviszonyára a *Ptk. megbízási szerződésre* vonatkozó szabályait kell megfelelően alkalmazni. Ezen túlmenően, ha a társaságnak megtérítési igénye támad a vezető tisztségviselővel szemben, akkor, mint azt fentebb írtam, a vezető tisztségviselő teljes kártérítési felelősséggel tartozik, ellentétben, a munkajogi kártérítési felelősségben ismeretes korlátozott helytállási kötelezettséggel.

Másrészt fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az előbbi megállapítás nem azt jelenti, hogy az új Gt. 30. § (1) bek. a Ptk. 350. § (2) bek.-ben szabályozott állandó jellegű megbízás esetében alkalmazandó felelősségi szabályon alapulna, elvonva ezzel a bírói diszkrecionalitás lehetőségét. Az új Gt. speciális viszonyra alkalmaz speciális felelősségi alakzatot. A rendelkezés, természetét tekintve kivétel a megbízott és a megbízó egyetemleges felelőssége alól²³, illetve az alól, hogy az állandó megbízás esetében bírói diszkrecionalitás körébe tartozik a Ptk. 348. § alkalmazása, ugyanis speciális törvényi rangra emelve ezt a speciális felelősségi alakzatot, erre nincs lehetőség. Ezért úgy gondolom, hogy a Gt. a Ptk.-hoz képest *lex specialis*ként létrehozott egy önálló „másért való felelősségi” alakzatot, amely kizárólagosan érvényesül a vezető tisztségviselő – társaság – harmadik személy viszonylatában, akkor, ha a vezető tisztségviselő ügykörében jár el, mivel ekkor magatartását a társaság érdekében fejt ki, ami viszont betudható a társaság magatartásának.

Az Ítéltábla ajánlása helyes volt abban a tekintetben, hogy harmadik személy pl. hitelező nem fordulhat közvetlenül a vezető tisztségviselővel szembe, még akkor sem, ha a vezető

¹⁹ A kontraktuális felelősség tekintetében nem merül fel különösebben összetett kérdés, mivel a vezető tisztségviselő a társaság nevében köt szerződést, így a társaság a szerződő fél, így a szerződésszegés következményei egyértelműen a társaságot terhelik.

²⁰ Bírósági Döntések Tára 2005. VI. évf. 10. szám p. 8.

²¹ KISFALUDI András: A felelősség funkciója és hatásmechanizmusa a gazdasági társaságok jogában; in.: Liber Amicorum, Studia Gy. Boytha dedicata, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, Budapest, 2004. p. 227.

²² hatályos Gt. 22. § (2) bek.

²³ Ptk. 350. § (1) bek.

tisztviselő jogellenesen és felróhatóan járt el, de a kiindulási elméleti alapja téves volt.²⁴ Ugyanakkor bizonyos esetekben mégiscsak lehetőség van arra, hogy a hitelező közvetlenül a vezető tisztviselőtől követeljen kártérítést. Egyrészt, ha a vezető tisztviselő nem az ügykörében járt el, akkor nem minősül vezető tisztviselőnek a harmadik személynek okozott kár tekintetében, így személyében közvetlenül felelős. Másrészt, a jogszabály maga rendelkezhet kivételről, mégpedig úgy, hogy a vezető tisztviselő e minőségében okozott kárért helytállással tartozik. Ezekben az esetekben azonban a vezető tisztviselő nem közvetlenül válik felelőssé egész vagyona tekintetében, hanem a hitelezők kötelezettségeiért mögöttes felelősség fogja terhelni, azaz a felróható magatartása következtében a társasági vagyontól ki nem elégített követelésekért sortartásos mögöttes felelősséggel tartozik, ahogyan az a kkt. tagjai és a bt. belfogója tekintetében érvényesül.

5. Jogszerűtlen gazdálkodás (wrongful trading)

Ezt követően rátérek az angolszász jogból eredő hitelezővédelmi jogintézmény konkrét elemzésre, amely áttöri a vezető tisztviselők és egyéb személyek - akikről a későbbiekben még szó lesz – harmadik személlyel szembeni felelőtlenségét, és kötelezettségük középpontjába a társasági hitelezők érdekeit helyezi, annak érvényesítésnek felelősségével.

Az angol jog, a wrongful trading-t azok közé a jogszabályi jog által létrehozott kivételek közé sorolja, amely áttöri a korlátolt felelősség doktrínáját és korlátlan felelősséget állapít meg a vezető tisztviselőkkel szemben a társaság ki nem elégített kötelezettségeiért. Ezen túlmenően a jogszerűtlen gazdálkodás nem más, mint az IA. 213. paragrafusában szabályozott fraudulent trading („csalárd gazdálkodás”) speciális esete. A fraudulent trading szól a csalárd gazdálkodás azon eseteiről, amikor a társaság megszüntetése során kitűnik, hogy a társaság valamely üzleti tevékenységét a hitelezők becsapásának szándékával folytattak, ennek megállapítását követően pedig a bíróság mögöttes felelősként kötelezheti azokat a személyeket, akik a csalárdságról tudva részt vettek ebben az üzletben, hogy a társasági vagyont olyan mértékben egészítsék ki, amely fedezi a hitelezői követeléseket.

A wrongful trading esetköre ennél szűkebb Az IA. 214. paragrafusa kimondja, hogy amennyiben a társaság felszámolás alá került, a jogszerűtlen gazdálkodásért azok a személyek vonhatók felelősségre, akik akkor voltak a felszámolást megelőzően a társaság vezető tisztviselői illetve vezetői (shadow director), amikor már lehetett tudni, illetve a körülményekből tudniuk kellett, hogy már nincs ésszerű kilátás arra, hogy a társaság elkerülje a felszámolást. Viszont csak akkor tehetők felelőssé, ha a bíróság előtt bebizonyosodik, hogy ezek a személyek nem tettek meg mindent – vélelmezve, hogy tudták, illetve tudniuk kellett, hogy nincs ésszerű kilátás arra, hogy a társaság a felszámolást elkerülje -, amit egyébként meg kellett volna tenniük annak érdekében, hogy a társaság hitelezőinek lehetséges veszteségeit minimalizálják. Annak eldöntése végett, hogy milyen tényeket ismerhettek fel illetve, hogy azokból milyen következtetéseket vonhattak le, és ennek megfelelően milyen intézkedéseket kellett volna megtenniük, vélelmezni kell, hogy ezek a vezetők ésszerűen eljáró vezetők, akik rendelkeznek egyrészt általános ismeretekkel, vagyis azzal a tudással és képességgel, amely egy ilyen funkciót betöltő személytől általában jellemzik, másrészt azzal a tényleges konkrét tudással és képességgel, amellyel a gazdálkodás folyamatában is rendelkeztek.

²⁴ Az angol jog is elismeri, hogy a harmadik személy irányába a vezető tisztviselő által okozott károkért, amelyet ebbéli minőségében követett el felróható magatartásával, a társaság felelős feltéve, ha kielégítően szoros kapcsolat mutatható ki az ügyvezetési megbízás terjedelme és a felróható magatartás között. - Gower and Davies' Principles of Modern Company Law, Sweet & Maxwell 7.ed., London, 2003. p. 165-166.

Összefoglalva, az IA. alapján ahhoz, hogy a vezető tisztségviselőket felelősségre vonjuk jogszerűtlen gazdálkodás miatt, alapvetően két kérdést kell tisztáznunk: a) a vezető tisztségviselőnek arra a következtetésre kellett-e jutnia, hogy a felszámolás elkerülhetetlen (ha igen, akkor melyik ez a pillanat) és b) mindent megtett-e a hitelezői veszteségek minimalizálása érdekében ebben az időintervallumban. A wrongful trading tehát felelőssé teszi a vezető tisztségviselőt, ha a társaság felszámolás alá került – amely feltétel szűkíti alkalmazási körét, legalábbis a család gazdálkodáshoz képest – olyan magatartásért, amelyet a felszámolás elrendelése előtt fejtett ki.

A felelőssé tehető személyi kör azonban tágabb, mint pusztán a társaság vezető tisztségviselői, ugyanis a rendelkezés kiterjed az „árnyékvezetőkre” is (shadow director). Árnyékvezetők azok, akik bár névelegesen nem a társaság vezető tisztségviselői, mégis utasításai és instrukciói révén alapvető befolyással rendelkeznek a vezető tisztségviselők döntéseire, akik szinte feltétel nélkül követik azokat. Az árnyékvezetők tipikusan bankok, anyavállalatok, illetve meghatározó befolyással rendelkező tagok. A bankok esetében a bíróság óvatosságból a szempontból, hogy bármiféle a hitelező, illetve társasági tagsággal rendelkező bank részéről történő befolyásolás miatt megállapítsa az árnyékvezetői minőséget. Természetes dolog ugyanis a bank részéről, hogy saját érdekeit igyekszik megvédeni, érvényesíteni, abban az esetben viszont, ha ez az érdekvédelem olyan szintet ér el, hogy a vezetőség döntési autonómiája a bank kezébe kerül, akkor az árnyékvezetői minőség már megállapítható. Anya - és leányvállalat kapcsolatában az anyavállalat ebbéli minőségét pedig mindig a közöttük létrejött szervezeti szerződés fogja meghatározni.

A wrongful trading angol szabályozásnak hátrányáról is érdemes szót ejteni. Mindezt ideig kevés ügy indult az IA. 214. paragrafusának alapján. Ennek oka, hogy a jogszerűtlen gazdálkodásra alapított keresetet kizárólag a felszámoló indíthatja meg a felszámolás elrendelését követően, a per során felmerülő költségek viseléséhez azonban semmiféle állami forrást nem vehet igénybe, ami a következőket fogja jelenteni. Feltételezve, hogy a felszámoló alá kerülő társaságnak marad még valamennyi értékesíthető vagyona, a felszámoló megfontolhatja, hogy azok értékesítéséből befolyt összegből indít-e per jogszerűtlen gazdálkodás megállapítása iránt annak érdekében, hogy a hitelezők között szétosztható vagyont ennek révén növelje. Még ha a felszámoló meg is tud bízni a jogi képvisellel olyan ügyvédet, aki az ügyet sikerdíj ellenében vállalja, általában egy eljárás egyéb költségeket is eredményezhet (pl. szakértő igénybevétele stb.), ezért valószínű, hogy a felszámoló nem igazán lesz hajlandó kockáztatni a társaság még fellelhető vagyonát a per megindításra, hacsak nem tűnik a pernyertesség 100 %-ban biztosnak. De még ha a per megindítása indokolható, úgy tűnik, egyes ítéletek alapján, hogy a felszámoló nem számolhatja el automatikusan ezeket a perköltségeket felszámolói költségnek, amely a kielégítés tekintetében megelőzné a hitelezők követelését, ennek következtében pedig könnyen meglehet, hogy pervesztesség esetében személyesen lesz köteles viselni a perköltséget. Ebből a megvilágításból talán már nem is annyira meglepő, hogy a wrongful trading megállapítása iránti keresetek nem indulnak nagy számban a szigetországbán.²⁵

A magyar szabályozás bizonyos tekintetben különbözik az angol jogszerűtlen gazdálkodástól. Az új Gt. 30. § (3) bek. úgy rendelkezik, hogy *a gazdasági társaság fizetéseképtelenségével fenyegető helyzet bekövetkeztét követően, a vezető tisztségviselők ügyvezetési feladataikat a társaság hitelezői érdekeinek elsődlegessége alapján kötelesek ellátni. Külön törvény e követelmény felróható megszegése esetén, ha a gazdasági társaság*

²⁵ Gower and Davies' Principles of Modern Company Law, Sweet & Maxwell 7.ed., London, 2003. p. 199.

fizetése képtelenné vált, előírhatja a vezető tisztségviselők hitelezőkkel szembeni helytállási kötelezettségét.

A rendelkezés törvényi kivételt állapít meg a vezető tisztségviselők azon kötelezettsége alól, hogy a vezető tisztségviselők az ügyvezetést a gazdasági társaság érdekeinek elsődlegessége alapján kötelesek ellátni. A Gt. ezáltal érvényesíti a 3. fejezetben látott érdekek felcserélődésének elvét. A fizetése képtelenséggel fenyegető helyzet bekövetkezése esetén könnyen belátható, hogy a tagok korlátolt felelőssége mellett működő társaság, a tagok és a vezető tisztségviselők korlátolt felelősségével történő visszaélésének leginkább kiszolgáltatott társasági csoportja, a társaság hitelezői. Másrészt a hitelezők méltányolható érdekét alapozza meg az a tény is, hogy a felszámolás elrendelését követően a társaság vagyona felett megszűnik a tagok, és a vezető tisztségviselők „hatalma” és azt felváltja a hitelezőknek és a felszámolónak a „hatalma” a megmaradt társasági vagyon feletti.

Mivel az új Gt. 30. § (3) bek.-ben pusztán az érdekek felcserélődéséről van szó, ez, az új Gt. 30. § (2) bek. olvasatában azt fogja jelenteni, hogy a vezető tisztségviselőknek az ügyvezetést, a hitelezői érdekek elsődlegessége alapján, az ilyen tisztséget betöltő személyektől általában elvárható gondossággal kötelesek ellátni. Így a hitelezői érdekek érvényesítése során is fennáll a vezető tisztségviselők fokozott felelőssége. Az érdekek felcserélődését szabályozó rendelkezés viszont nem ír elő szankciót e kötelezettség megsértésére, hanem azt külön törvényre bízta. Ez a kodifikációs elrendezés logikusnak tűnik, hiszen a vezető tisztségviselők ebbéli felelősségét olyan társasági létszakaszban kell megállapítani, ami nem tartozik a Gt. szabályozási körébe. Ugyanis, ha visszagondolunk az angol jogra, a vezető tisztségviselőt a felszámolási eljárás során lehet felelősségre vonni wrongul trading miatt olyan magatartásukért, amelyet a társasági létszakasz másik fázisában tanúsítottak, amikor a társaság még aktívan működött. Az új Gt. 30. § (3) bek.-ben szabályozott kötelezettség ugyanis nem a fizetése képtelenség esetén áll fenn, hanem akkor, amikor a fizetése képtelenséggel fenyegető helyzet bekövetkezik, tehát amikor még a társaság elvileg fizetőképese. Ezért a wrongul trading megállapítása során tulajdonképpen visszatekintünk a társaság egyik létszakaszából egy korábbi, aktív szakaszra.

Hasonlóan az angol szabályozáshoz, a magyar jog is a Cstv-be helyezi el a jogszerűtlen gazdálkodás részletszabályait.²⁶ A Cstv. 33/A. § (1) bek kimondja, hogy *a hitelező vagy a felszámoló a felszámolási eljárás ideje alatt keresettel kérheti a bíróságtól annak megállapítását, hogy azok, akik a gazdálkodó szervezet vezetői voltak a felszámolás kezdő időpontját megelőző három évben, a fizetése képtelenséggel fenyegető helyzet bekövetkezését követően ügyvezetési feladataikat nem a hitelezők érdekeinek elsődlegessége alapján látták el és ezáltal a társasági vagyon a keresetben meghatározott mértékben csökkent.* Ezt követően a jogszabály definiálja, hogy mit ért fizetése képtelenséggel fenyegető helyzet bekövetkezése alatt. Ez az az időpont, amelytől kezdve a gazdálkodó szervezet vezetői előre látták, vagy ésszerűen előre láthatták, hogy a gazdálkodó szervezet nem lesz képes esedékességgel kielégíteni a vele szemben fennálló követeléseket. Ha többen közösen okoznak kárt, felelősségük egyetemleges.

A magyar szabályozás azáltal, hogy a wrongul trading megállapítása iránti keresetelési jogot a hitelezőknek is megadja, kiküszöböli az angol szabályozásnak fent leírt azon problematikáját, amely a felszámoló kizárólagos keresetindítási jogából ered. Ez érthető,

²⁶ Németországban és Svájcban ezek a szabályok a társasági törvényben kerültek elhelyezésre, míg Franciaország a kereskedelmi törvényen belül szabályozott felszámolási rendelkezések körében kodifikálja e jogintézményt.

mivel végső soron a társaság hitelezőinek jogos érdeke, hogy a vezetők felelősségét megállapítsák jogszerűtlen gazdálkodás miatt.

A keresetet azon vezetők ellen lehet megindítani a Cstv. értelmében, aki a felszámolás kezdő időpontját megelőző három évben vezetők voltak. Az egzakt időpont kijelölésének célja, véleményem szerint, nehezen indokolható a következők miatt. A felszámolás kezdő időpontja, amikor a bíróság határozatában elrendeli a társaság felszámolását. A törvényben szabályozott határidő révén kizárjuk a felelősséget azon vezetők tekintetében, akik e kezdő időpont előtt három évet meghaladóan már nem voltak a társaság vezetői. Elképzelhető viszont olyan eset, amikor egy kft. ügyvezetője a társaság nevében egy bankkal kölcsönszerződést köt. A szerződés értelmében a kölcsön összegét és annak kamatait 3 és fél év múlva kell visszafizetni, és a bank követelésének biztosítékeként jelzálogot jegyeznek be a társaság meghatározott ingatlanaira. Az ügyvezető előre látja, hogy három és fél év után a társaság nem lesz képes visszafizetni a kölcsönt, a banknak biztosított követelése van és a társaságnak egyéb nem biztosított hitelezői is vannak. Ebből a megfontolásból ő maga is „részesedik” a kölcsön összegéből, majd pár nap múlva lemond. Új vezető tisztségviselőt bízna meg. Az átadás-átvétel adminisztrációs „kavalkádjában”, vagy az előző ügyvezető csalárd magatartásból kifolyólag az új ügyvezető nem szerez tudomást a kölcsönszerződésről. Majd jóval később valamely forrásból értesül a kölcsönszerződés részleteiről felismeri a fizetéseképtelenség veszélyét, melynek érdekében a társaságon belül költségmegtakarítási okból reorganizációt hajt végre a fizetőképesség megtartásáért. Nem sikerül. Az aktuális vezető tisztségviselő ki tudja menteni magát a felelősség alól, az előző vezető viszont nem tudná, viszont teszem azt három éve már lemondott. Nem azt mondom, hogy gyakran előfordulnak hasonló esetek, de ha a fizetéseképtelenséggel fenyegető helyzet bekövetkezésének veszélyének időpontja teljes egészében a bizonyítás és bírói mérlegelés köré tartozna, amint az az angol jogban látható, a törvény nem hozna létre feleslegesen többlet veszélyforrást a felelősség elkerülésének lehetőségével. Egy általánosabb szabály alapján ugyanis már az előző vezető tisztségviselő is felelős lehetne.

Hasonló a magyar szabályozás az angolhoz abban, hogy a felelősség megállapításának lehetőségét kiterjeszti a vezetőkre, vezetők alatt pedig a vezető tisztségviselőkön kívül a Cstv. 33/A. § (3) bek alapján azokat is érteni kell, akik a *gazdálkodó szervezet döntéseinek meghozatalára ténylegesen meghatározó befolyást gyakoroltak*. (árnyékvezetők)

A wrongful trading magyar szabályozása további pontosításra szorul. A 33/A. § (1) bek., amikor meghatározza a fizetéseképtelenséggel fenyegető helyzet bekövetkezésnek időpontját, akkor ezt az időpontot a vezető szubjektív ésszerűen elvárható tapasztalásához köti. Véleményem szerint követve az angol szabályozás logikáját, a fizetéseképtelenséggel fenyegető helyzet bekövetkezésének időpontja nem függ a vezető szubjektív megítélésétől, hiszen azt a társaság gazdasági mutatói alapján objektíve meg lehet állapítani. Viszont a felelősségre vonás szempontjából már jelentősége van a vezető szubjektív, de tőle ésszerűen elvárható értékítéletének a helyzet megítélésben, hiszen ez a felismerési időpont jelöli ki a jogszerűtlen gazdálkodásért való felelősségének vizsgálati időszakának kezdő pillanatát. Ettől az időponttól kell vizsgálni, hogy a hitelezői érdekeket mennyiben tekintette elsődlegesnek, és nem a fizetéseképtelenséggel fenyegető helyzet bekövetkezésnek objektív időpontjától.

A vezetőkre vonatkozó exkulpációs szabályok (Cstv. 33/A. § (2) bek.) hasonlatosak az IA. 214. paragrafusban szabályozottakhoz. *A vezető mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a fizetéseképtelenséggel fenyegető helyzet bekövetkezését követően adott helyzetben elvárható valamennyi intézkedést megtette a hitelezői veszteségek csökkentése érdekében.* Ennek bizonyítása azt a vezetőt terheli, aki a felszámolás kezdő időpontja előtt három éven

belül a társaság vezetője volt, és előre látta vagy ésszerű láthatta, hogy a társaság nem lesz képes elkerülni a felszámolást. Ez utóbbi tények, a hitelezői érdekek elsődlegességének figyelmen kívül hagyása, illetve az ennek során bekövetkező vagyonsökkenése bizonyítása viszont a hitelezőt vagy a felszámolót terheli.

Záró gondolatként érdemes megjegyezni, hogy a leírt kritikai észrevételek mellett szükség van a wrongful trading jogintézményére, mivel ezáltal ösztönözhető a vezető tisztségviselő, hogy abban a helyzetben, amikor a tagok nyilvánvaló érdeke a társasági vagyon „kimentése” korlátolt felelősségük kihasználásával, függetlenítse magát ettől az érdektől és a kiszolgáltatottabb hitelezői érdekeket tartsa szem előtt. Nyilvánvaló viszont, hogy mivel a vezető tisztségviselőket a tagok nevezik ki, és hívják vissza, alapvetően mégis csak a tagok érdeke fog ilyen esetekben is érvényesülni.

Felhasznált irodalom

Christin M. FORSTINGER: Takeover law in the EU and the USA – The Hague; London, New York, Kluwer law International, 2002.

Gower and Davies' Principles of Modern Company Law, Sweet & Maxwell 7.ed., London, 2003.

KISFALUDI András: A felelősség funkciója és hatásmechanizmusa a gazdasági társaságok jogában; in.: Liber Amicorum, Studia Gy. Boytha dedicata, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, Budapest, 2004.

MOLNÁR Gábor Lajos: Bevezetés az angol társasági jogba – BIP kiadó, Bp., 2002.

Reiner R. KRAAKMAN, Paul DAVIS, Henry HANSMANN, Gerard HERTING, Klaus J. HOPT, Hideki KANDA, Edward B. ROCK: The Anatomy of Corporate Law /A comparative and functional approach/ - Oxford University Press Inc., New York, 2004

Gondán Andrea
Nemzetközi Jogi Tanszék
Konzulens: Valki László

A hadifoglyokra vonatkozó nemzetközi humanitárius jogi előírások egyes konfliktusokban történő érvényesülése

A nemzetközi humanitárius jog mint a (nemzetközi és a nem nemzetközi) fegyveres konfliktusban a hadviselés módszerét, eszközeit korlátozó illetve a háború áldozatainak védelmét szabályozó joganyag érvényesülése - az elmúlt másfél évtized fegyveres konfliktusait kísérő jelenségeknek (a vallási, etnikai különbségek megjelenése, a komoly kihívást jelentő terrorizmus elleni nemzetközi fellépések)¹ köszönhetően - nem tekinthető problémamentesnek. A fegyveres konfliktusok összetettebbé válására és a konfliktusok komplexitásának a nemzetközi humanitárius jog érvényesülésére gyakorolt hatására „a katonai célpontválasztás kérdése az 1990-91-es Öböl-háború és az 1999-es koszovói válság tükrében című” tanulmányban már utaltam.

E publikáció a hadifoglyok jogállásával illetve a hadifoglyokkal szembeni bánásmóddal kapcsolatos fontosabb nemzetközi humanitárius jogi előírások ismertetésén túl a teljesség igénye nélkül – a konfliktusok példalódzó alapulvételével – mutatja be e rendelkezések gyakorlatban történő érvényesülését illetve annak nehézségeit.

A hadifoglyok jogállása

A hadifoglyokra vonatkozó nemzetközi humanitárius jogi előírások érvényesülése során az elfogott személyek minősítése, illetve a hadifoglyokkal szemben tanúsított bánásmód okozza a legtöbb problémát, ezért a konkrét gyakorlati példák ismertetését megelőzően célszerű felvázolni a hadifoglyok jogállásával kapcsolatos fontosabb nemzetközi jogi előírásokat.

¹ „A nemzetközi humanitárius jog fejlődése során az áldozatok védelmére vonatkozó szabályok két irányba fejlődtek, megkülönböztetve a nemzetközi és nem nemzetközi fegyveres összeütközéseket. Az elmúlt időszakban azonban számos olyan tényező jelent meg, ami a konfliktusok korábban sem problémamentes tipizálását tovább nehezítette. Ilyen tényező pl. a vallási, etnikai különbségek megjelenése, melyek napjaink fegyveres összeütközéseinek szinte állandó kísérőjévé váltak, vagy a politikai és magáncélok közötti átfedés, mely a fegyveres konfliktusok és a bűncselekmények közötti különbség elmosásához vezetett, a terrorizmus erősödése és a terrorizmusra elleni küzdelem megjelenése. Mindezek a tényezők a fegyveres konfliktusok összetettebbé válását eredményezte. A konfliktusok komplexitása komoly kihívást jelent a nemzetközi humanitárius jog egyes szabályainak érvényesülése (pl. a katonai célpont kiválasztása, a hadifoglyokkal szembeni bánásmód, a polgári lakosság védelme stb.) során”. Gondán Andrea: A katonai célpontválasztás kérdése az 1990-91-es Öböl-háború és az 1999-es koszovói válság tükrében. = Themis (ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola elektronikus folyóirata, 57-65 p.) 2005. decemberi sz. 57.old.

A hadifoglyok jogállását elsősorban a hadifoglyokkal való bánásmódról szóló III. Genfi Egyezmény² határozza meg. Az Egyezmény meghatározza a hadifogoly fogalmát, a hadifogoly-státusz biztosításának részletes szabályait. A III. Genfi Egyezmény 4. cikke értelmében hadifogolynak tekintendők az ellenség hatalmába került személyek közül valamely összeütköző fél fegyveres erejének, valamint az ezen fegyveres erők részét alkotó néphadnak (milícia) és önkéntes csapatoknak tagjai, az ellenállási mozgalom tagjai, ha megfelelnek a következő feltételeknek:

- élükön olyan személy áll, aki alárendeltjeiért felelős;
- meghatározott és messziről felismerhető megkülönböztető jelvényt viselnek;
- fegyvereiket nyíltan viselik;
- hadműveleteikben a háború törvényeihez és szokásaihoz alkalmazkodnak.

A hivatkozott 4. cikk értelmében még további csoportok tagjai is hadifoglyoknak minősülnek, ha az ellenfél hatalmába kerülnek. Ilyenek pl. a katonai légi járművek polgári személyzetének tagjai, a haditudósítók, a hadiszállítók, a kereskedelmi tengerészlet és a polgári repülés személyzetének tagjai, valamint a meg nem szállt terület lakossága, amely az ellenség közeledtére önként ragad fegyvert, illetve a rendes fegyveres erők ama tagjai, amelyek olyan kormány vagy hatóság szolgálatában állnak, amelyet az őket fogva tartó hatalom nem ismer el.

A nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló 1977. évi I. Kiegészítő Jegyzőkönyv már a gerillaháború sajátos jellegéhez igazítja a kombattáns illetve - a szemben álló fél hatalmába kerülés esetén - a hadifogoly meghatározását, ugyanis a fegyverek nyílt viselése csak a katonai összecsapás, illetve az azt megelőző felfejlődés során, az ellenség észlelésének kitéve követelmény.³

Bár a Jegyzőkönyv feloldja a reguláris hadsereg és az ellenállók (gerillák) közötti megkülönböztetést, valamint megkönnyíti az ellenállók számára a hadifogoly-státusz megadását, ez azonban a gyakorlatban az elfogott személyek minősítése során ellentmondásokhoz vezetett. Köszönhető ez annak, hogy a Jegyzőkönyv szerinti „könnyített feltételek” csak „fakultatív” jellegűek, mivel alkalmazásukat csak a Jegyzőkönyvben részes felek vállalják magukra. (Itt persze felvetődik a jegyzőkönyvi minősítési feltételek szokásjogi jellege, melynek ismertetése - a nemzetközi humanitárius jogi rendelkezések szokásjogi eredetének

² A hadifoglyokkal való bánásmódról szóló Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény (2000/19. Nemzetközi Szerződés a külügyminisztertől).

³ I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 44. cikk: „2. Bár minden harcos köteles a fegyveres összeütközésre vonatkozó nemzetközi jogi szabályokat betartani, e szabályok megsértése - a 3. és 4. bekezdésben foglalt kivétellel - nem foszthatja meg a harcost attól a jogától, hogy harcosnak, illetve - ha a szembenálló Fél hatalmába kerül - hadifogolynak tekinték.

3. Annak érdekében, hogy elősegítsék a polgári lakosságnak az ellenségeskedések hatásaitól való védelmét, a harcosoknak a támadás, vagy a támadást előkészítő hadműveletek során meg kell különböztetni magukat a polgári lakosságtól. Annak tudatában azonban, hogy a fegyveres összeütközések során vannak olyan helyzetek, amelyekben az ellenségeskedések természetéből következően a fegyveres harcos nem tudja magát megkülönböztetni, a harcost továbbra is harcosnak kell tekinteni, feltéve, hogy az ilyen helyzetekben nyíltan viseli fegyverét:

a) minden egyes katonai összecsapás során;

b) mindaddig, amíg az ellenség látókörében tartózkodva részt vesz a közreműködésével megindítandó támadást megelőző katonai felfejlődésben.

A jelen bekezdésben foglalt követelmények teljesítésére irányuló cselekmények nem tekinthetők a 37. Cikk 1. c) bekezdése értelmében vett hitszegő cselekményeknek”. (A háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben 1949. augusztus 12-én kötött Egyezmények I. és II. kiegészítő Jegyzőkönyvének kihirdetéséről szóló 1989. évi 20. törvényerejű rendelet).

elemzése tárgyában - önmagában is alkalmas arra, hogy egy önálló tanulmány témájává váljék).

A hadifogollyá minősítés során jelentkező problémák ellenére a fogva tartó állam lehetőségei korlátozottak a hadifogoly-státusz odaitélésének mérlegelését illetően. A III. Genfi Egyezmény 5. cikke⁴ szerint ugyanis, amennyiben kérdéses a hadifogollyá minősítése, akkor az elfogott személyek mindaddig az Egyezmény védelmében részesülnek, míg jogi helyzetüket az illetékes bíróság meg nem állapítja. Az „illetékes bíróság” fogalmát az Egyezmény nem határozza meg, tehát az lehet illetékes katonai, polgári vagy ad hoc bíróság. Az Egyezmény 5. cikke szerinti bíróság tényleges felállítására a gyakorlatban ez ideáig nem igen került sor; az elmúlt másfél évtized fegyveres konfliktusai vonatkozásában pedig ilyen bíróság felállítására vonatkozó hivatalos információ nem áll rendelkezésre.⁵

A hadifogolyként történő elismerés mellett lényeges a részükre biztosított védelem illetve annak tartalma. A hadifogolyokkal szemben tanúsított bánásmód alapeleme az emberségesség; ennek jegyében tilos faji, vallási vagy nemzetiségi, állampolgársági alapon megkülönböztetést tenni, tilos becsületükben, emberi méltóságukban megsérteni őket. A III. Genfi Egyezmény rendelkezik a hadifoglyok ellátásáról, elhelyezéséről, orvosi kezeléséről, foglalkoztatásukról, a családjukkal való érintkezésről, hazaszállításukról valamint felelősségre vonásukról. Ez utóbbival kapcsolatban azonban leszögezi, hogy a hadifoglyokat a megszálló hatalom – rendfokozatuktól és állampolgárságuktól függetlenül – elfogásuk esetén csupán az ellenségeskedésben való részvételük miatt nem vonhatja büntetőjogi felelősségre kivéve, ha a megszálló hatalom állampolgárai. A hadifoglyokra vonatkozó rendelkezéseket fogságba esésük pillanatától szabadon bocsátásukig, végleges hazaszállításukig kell alkalmazni. Az Egyezmény egyik lényeges rendelkezése, hogy a hadifoglyokkal szembeni bánásmódot az állam felelős, hiszen a hadifoglyok az ellenséges kormánynak, nem pedig az őket fogságba ejtő csapatoknak a hatalma alatt állnak.⁶

A hadifoglyok helyzete az Öböl-háborúban, a koszovói válság során, az afganisztáni és iraki műveletekben

Az 1990-91-es Öböl-háború során több alkalommal került sor a hadifoglyokkal kapcsolatos nemzetközi előírások megsértésére, melyek az esetek többségében kisebb jogsértésnek minősültek. Ilyen, a III. Genfi Egyezmény kisebb megszegését jelentette, amikor

⁴ III. Genfi Egyezmény 5. cikk, második mondata: „Ha kétség merül fel abban a tekintetben, hogy valamely hadviseléssel kapcsolatos tevékenységet folytató és az ellenség kezébe került személyek a 4. Cikkben felsorolt csoportok egyikébe tartoznak-e, az említett személyek a jelen Egyezmény védelmében részesülnek mindaddig, amíg jogi helyzetüket illetékes bíróság nem állapította meg”.

⁵ Az Egyezmény 5. cikke szerinti bíróság felállítására példaként említhető a vietnámi háború, amikor az Egyesült Államok a vietkongok hadifogly státuszát tömegesen kétségbe vonta.

A terrorizmus leküzdése és a nemzetközi humanitárius jog. A terroristák és a kombattánsok minősítésének egyes kérdéseiről. = Acta Humana. Emberi jogi közlemények 49. sz. 2002. (továbbiakban: Pákozdy) 18. old.

⁶ III. Genfi Egyezmény: 12. cikk: „A hadifoglyok az ellenséges Hatalmaknak, nem pedig az őket foglyul ejtő egyéneknek vagy csapattesteknek a hatalmában vannak. Az őket fogva tartó Hatalom - az esetleg fennálló egyéni felelősségtől függetlenül - felelős a velük szemben alkalmazott bánásmódot.”

A hadifoglyokat a fogva tartó Hatalom csak az Egyezményben részes Hatalomnak adhatja át, és csak akkor, ha a fogva tartó Hatalom meggyőződött arról, hogy a szóban levő Hatalom hajlandó és képes az Egyezményt alkalmazni. Ha a hadifoglyokat ily módon valamely más Hatalomnak adták át, az Egyezmény alkalmazásáért a hadifoglyok fogva tartásának ideje alatt az átvevő Hatalom felelős.

Ha azonban ez a Hatalom az Egyezmény végrehajtására vonatkozó kötelezettségeit nem teljesíti bármely lényeges vonatkozásban, a hadifoglyokat átadó Hatalomnak, a Védőhatalom értesítését követően, köteles hatékony intézkedéseket fogantósítani a helyzet orvoslása érdekében, vagy a hadifoglyok visszaállítását kérni. Ezt a kérelmet teljesíteni kell”.

a légi háború kitörése után az iraki televízió - az Irak elleni koalíciós támadás elítélésének ismertetése során - elfogott koalíciós katonákat mutatott be. A Párizsba akkreditált iraki nagykövet BBC által rögzített interjújában kijelentette, hogy az elfogott pilóták mindaddig nem részesülnek a genfi egyezmény szerinti védelmében, míg a szövetségesek el nem ismerik veszteségüket. Irak a pilóták televízióban történő bemutatásával egyrészt megszegte a III. Genfi Egyezmény 13. cikkét⁷, mely szerint a hadifoglyokat védeni kell a nyilvános kíváncskodással szemben. Másrészt a hadifogoly-státusz el nem ismerésével megsértette az Egyezmény 1. cikkét, mely a Szerződő Feleknek az Egyezmény tiszteletben tartását és tartatását írja elő, illetve az 5. cikkét, mely illetékes bíróság felállításáról rendelkezik abban az esetben, amennyiben a hadifogollyá minősítés során kétségek merülnének fel.

A hadifoglyokkal kapcsolatos nemzetközi rendelkezések sérelméről beszélhetünk az alábbi esetekben is:

Az iraki rádió 1991. január 30-án bejelentette, hogy egy hadifogolyként fogva tartott szövetséges pilóta az iraki belügyminisztérium elleni támadás során életét vesztette. Ebben az esetben felmerül a kérdés, hogy mit keresett a hadifogoly a támadás helyszínén, hiszen a III. Genfi Egyezmény 19. cikke értelmében „a hadifoglyokat elfogásuk után a lehető legrövidebb időn belül olyan táborokba kell szállítani, amelyek elég távol vannak a harci övezettől ahhoz, hogy veszélyeztetve legyenek”.

A konfliktus befejezésével kiszabadított koalíciós pilóták közül néhányan bántalmazásra és elkülönítésre panaszkodtak⁸. Ebben az esetben a hadifoglyokkal szembeni bánásmódra vonatkozó rendelkezéseket szegték meg, mely - figyelembe véve az Egyezmény 130. cikkét, mely meghatározza az Egyezmény súlyos megsértésének eseteit – akár a genfi jog súlyos megsértésének megállapítását is megalapozhatja, amennyiben a 130. cikk szerinti tényállás valamelyikét kimeríti.⁹

A koszovói NATO beavatkozás során az elfogott személyek hadifogollyá minősítése jelentett elsősorban problémát. Ez történt például azon három amerikai katona esetében is, akiket a macedón határ közelében a jugoszláv hatóságok fogtak el. Kezdetben az elfogottakról azt állították, hogy kémek és bíróság elé akarták őket állítani¹⁰. Tekintettel arra, hogy az elfogásuk idején katonai egyenruhát viseltek és katonai járművel közlekedtek, ezért hadifogoly-státuszuk nem is lehetett kétséges. Ennek ellenére voltak olyan kezdeti

⁷ A genfi jog megsértését jelenti, ha a hadifoglyokat szándékosan „mutogatják” a különböző sajtorgánokban, ugyanis a III. Genfi Egyezmény 13. cikkének második mondata szerint „a hadifoglyokat ugyancsak mindenkor védelemben kell részesíteni, különösen minden erőszakos cselekményekkel vagy megfélemlítéssel, sértegetéssel és a nyilvános kíváncskodással szemben.” Ez azonban nem jelent általános tilalmat a hadifoglyok bármilyen bemutatására; ezért pl. a tilalom nem terjed ki arra az estre, amikor újságírók a katonai műveleteket széles körben mutatják be és ennek része a hadifoglyok véletlenszerű rögzítése. <http://www.hrw.org>. The War in Iraq and International Humanitarian Law; Frequently Asked Questions, 2003. április 7.

A hadifoglyok bemutatásával kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy bizonyos esetekben a nyilvános szerepeltetés akár életmentő is lehetett, hiszen az elfogás tényének ismertetésével az elfogó – amennyiben nem akarja, hogy nemzetközi jogsértéssel vádolják – a foglyokkal szemben tanúsított megfelelő bánásmód biztosítása kérhető számon.

⁸ A. P. V. Rogers: Field Reality: The Gulf War With Postscript About Kosovo = Swiss Law of Armed Conflict Seminar, Geneva, 25 October 2000. (a továbbiakban: Rogers) 7. old.

⁹ III. Genfi Egyezmény 130 cikk: „Az előző cikkben említett súlyos jogsértésnek az alábbi tényállások bármelyikét kimerítő cselekmények tekintendők, ha azokat a jelen Egyezmény által védett személyek vagy dolgok ellen követik el: a szándékos emberölés, a kínzás vagy embertelen bánásmód, ideértve a biológiai kísérleteket, nagy fájdalom szándékos előidézése, vagy a testi épség, illetve az egészség súlyos megsértése, hadifogolynak az ellenséges Hatalom fegyveres erőiben való szolgálatra kényszerítése, vagy a hadifogolynak a jelen Egyezmény rendelkezéseinek megfelelő tisztességes és szabályos eljáráshoz való jogától történő megfosztása”.

¹⁰ Rogers: 9. old.

elképzelések, hogy a III. Genfi Egyezmény által a hadifoglyoknak biztosítandó védelem helyett, az elfogott katonák törvénytelen őrizetbe vételére hivatkozva, az Egyesült Államok követelje az azonnali szabadon bocsátásukat. Az Egyesült Államok azonban a Genfi Egyezmény szerinti hadifogoly-státuszt követelte az elfogott katonáknak, ugyanis ily módon egyértelmű, a genfi jog által körülhatárolt védelem biztosíthatott számukra. Ellenkező esetben védelmük bizonytalanra vált volna, hiszen a fegyveres konfliktus esetén is alkalmazandó emberi jogi szabályok nyújthattak volna védelmet, azonban ezek betartása illetve megfelelő alkalmazása az adott helyzetben kérdéses volt.

A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága és a média az afganisztáni és az iraki művelet során számos esetben számolt be az amerikai katonáknak a hadifoglyokkal szemben tanúsított embertelen bánásmódjáról, foglyok kínzásáról, mely a nemzetközi humanitárius jog semmibe vételének minősíthető. A fogva tartottak ellenállásának megtörése, információk „kiszedése” végett pl. a foglyokat megfosztották az alvás lehetőségétől, szélsőséges meleg, hideg, fény vagy zaj hatásának tették ki, megfosztották ruhájuktól, csuklyával letakarták a fejüket stb.¹¹ Az ilyen kényszert és más kegyetlen, embertelen, megalázó bánásmódot nemcsak a genfi egyezmények tiltják, hanem a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód elleni egyezmény is, valamint más nemzetközi előírások, melynek az Egyesült Államok is részese, továbbá a régóta hatályos amerikai katonai szabályzatok is, és nem utolsósorban a nemzetközi szokásjog.

Mindebből arra is következtethetünk, hogy az amerikai vezetés sajátosan értelmezi a genfi egyezmények alapvető rendelkezéseit. Hiszen a nemzetközi humanitárius jog valamennyi fegyveres konfliktusban elfogott személy számára védelmet biztosít a megalázó bánásmóddal, a kínzással valamint a kényszervallatás egyéb formájával szemben.¹² A genfi előírások gyakorlatban bekövetkezett súlyos megszegéséből valamint az Egyesült Államok által felállított rejtett, szigorúan őrzött börtönökből, mint pl. Guantanamo-öböl, Kuba arra a megállapításra is juthatunk, hogy az Egyesült Államok elnökét, mint a fegyveres erők főparancsnokát a nemzetbiztonság védelme vagy a terrorizmus elleni háború érdekében nem kötelezi a nemzetközi és a nemzeti jog kínzással és kegyetlen bánásmóddal kapcsolatos tilalma?¹³

Természetesen nem tisztázott, hogy az amerikai kormányzat a foglyokkal szemben tanúsított kegyetlen bánásmódot illetve annak egyes formáit ténylegesen engedélyezte-e, hivatalosan támogatta-e vagy sem. Hivatalos forrásnak nem tekinthető nem kormányközi szervezetek (pl. Human Rights Watch) illetve a média által nyilvánosságra hozott esetek

¹¹ E börtönök törvényes eljárás nélkül bezárt foglyok kényszervallatásának helyszínéül szolgálnak. The Road to Abu Ghraib = <http://www.hrw.org/reports/2004/usa0604.pdf>. (továbbiakban: HRW: The Road to Abu Ghraib). 2. old.

¹² Megjegyzendő, hogy az Egyesült Államok – a nemzetközi közösség által erősen vitatott - álláspontja szerint az így elfogott személyek nem tekinthetők hadifoglyoknak, ezért nem részesülnek a genfi jog általi védelemben sem. Ez azonban nem zárja ki – mint ahogy alább részletezésre is kerül – az elfogott személyekkel szembeni emberséges bánásmód alkalmazásának kötelezettségét.

¹³ A kínzással, kegyetlen bánásmóddal kapcsolatos tilalmak vonatkozásában kérdéses azonban, hogyan és ki által értelmezendő a kínzás, kényszervallatás („torture”) meghatározás? A kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód elleni egyezményben a kínzás, kényszervallatás szigorúbban van megfogalmazva, mint az Egyesült Államok szövetségi törvényében, azaz míg a vallatás, kivizsgálás során alkalmazott módszerek a nemzetközi egyezmény szerint megvalósítják a kényszervallatást, addig azok az amerikai jogszabályok szerint azt nem merítik ki (illetve más jogsértést valósíthatnak meg). Egy ilyen irányú érvelés azonban – a kínzás elleni tilalmak szokásjogi jellegére is tekintettel – erősen megkérdőjelezhető. Philippe Sands: Lawless World, America and the Making and Breaking of Global Rules = Terrorists and Tortures; (a továbbiakban: Sands =), 212. old.

kapcsán bizonyosnak látszik, hogy mind Afganisztánban, mind Irakban illetve Guantanamóban a foglyokat rendszeresen bántalmazták, melyet azonban az amerikai vezetés cáfolni igyekezett/igyekszik¹⁴. Ez történt a nyilvánosság előtt - a média a közvetítő szerepének köszönhetően - leginkább ismert, a 2004 áprilisában kirobbant iraki fogolykínzással kapcsolatos botrány esetében is, amikor Donald H. Rumsfeld, védelmi miniszter az iraki Abu Ghraib börtönben az amerikai katonák visszaéléseit¹⁵, illetve a fogva tartottakkal szemben tanúsított megalázó bánásmódot kivételes, egyedi esetnek minősítette. Az amerikai vezetés e bejelentése ellenére a felelőssége megállapítható lenne - még ha igaz is a Bush adminisztráció azon állítása, hogy a foglyokkal szembeni kínzásra, visszaélésekre vonatkozó hivatalos elv nem létezett -, mivel a foglyokkal szembeni bánásmódot a III. Genfi Egyezmény 12. cikke alapján mindig a fogva tartó állam a felelős, hiszen a foglyok nem a fogságba ejtő csapatok hatalma, hanem a fogva tartó kormány uralma alatt állnak.

Afganisztánban az amerikai erők több száz embert tartóztattak le, erősen korlátozva a hozzátartozókkal való kapcsolattartás jogát; és egyedül a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottság látogatásait engedélyezték. A fogva tartottakat az amerikai hadsereg fennhatósága alatt lévő, de nem az Egyesült Államok területén lévő guantanamo-i¹⁶ vagy afganisztáni börtönökben (pl. a Kabultól északra fekvő Bagram légibázison, Kandahar, Jalalabad, Asadabad bázisokon) helyezték el. A fogva tartottakkal szemben tanúsított kegyetlen bánásmód mellett az amerikaiak többek között nem tudtak elfogadható magyarázatot adni 2002-2003 során bekövetkezett négy-öt halálessettel kapcsolatban sem. Egy másik esetben, egy 22 éves fogva tartott halála okaként először szívinfarktust állapítottak meg, melyet később - a New York Times kíváncsiságának köszönhetően - az alsó végtagokban bekövetkezett sérülés okozta szívkoszorúér rendellenességre módosítottak, emberölést állapítva meg. A Human Rights Watch megkeresésére, az amerikai katonai bünyogi vizsgálati hivatal 2003 végén-2004 elején a tisztázatlan emberölésekkel kapcsolatban azt közölte, hogy a vizsgálat folyamatban van. A Human Rights Watch 2004 áprilisában szerzett információja szerint viszont a halálesetek

¹⁴ Az ENSZ Emberi Jogok Bizottsága (UN Commission on Human Rights) öt különleges jelentéstevője 2006. február 15-én a guantanamo-i támaszponton fogva tartottak helyzetéről kiadott jelentésében leszögezi, hogy különbséget kell tenni a fegyveres konfliktus során elfogott foglyok és a más, fegyveres konfliktusnak nem tekinthető körülmények között az Egyesült Államok által foglyul ejtett személyek között. Az első (hadifoglyok) esetében a fogva tartás célja, hogy megakadályozza az összeütközésben szemben álló fél elfogott harcosának fegyveres összeütközésbe való visszatérését, ezért a hadifoglyok felelősségvonása nem szükségszerű (kivéve a III. Genfi Egyezmény III. fejezetében foglalt eseteket) és az ellenségeskedés megszűntével szabadon kell őket bocsátani. Az egyéb körülmények között fogva tartottak vonatkozásában a nemzetközi emberi jogi egyezmények rendelkezései (pl. önkényes fogva tartás tilalma, bírói függetlenség, igazságos és pártatlan bíró eljárás biztosítása) az irányadók. (A guantanamo-i támaszponton fogva tartottak közül sokan olyan helyen estek fogságba, ahol elfogásuk pillanatában nem volt az Egyesült Államokat érintő konfliktus). Ebben az összefüggésben a nemzetközi terrorizmus elleni globális küzdelem a nemzetközi humanitárius jog alkalmazása szempontjából nem feltétlenül alapozza meg a fegyveres konfliktussá minősítést, ez azonban nem zárja ki a nemzetközi emberi jogi szabályok alkalmazását, hiszen a nemzetközi humanitárius jogi és a nemzetközi emberi jogi szabályok nem zárják ki, hanem kölcsönösen kiegészítik egymást.

Economic, Social and Cultural Rights, Civil and Political Rights; Situation of detainees at Guantanamo Bay (E/CN.4/2006/120.) = <http://daccessdd.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/112/PDF/G0611> (a továbbiakban: E/CN.4./2006.120) II/A/21. pont, 9. old.

¹⁵ Az amerikai katonákon kívül más, Irakban szolgáló szövetséges országok katonái - pl. angolok, lengyelek - is fogolykínzás gyanújába keveredtek. <http://www.hvg.hu>: Szövetséges katonák is kegyetlenkedtek iraki foglyokkal (2004. november 22.), Bush nem hozza nyilvánosságra a kínzás képeket, videókat (2004. november 22.)

¹⁶ A Kuba délkeleti részén található, Floridától 400 mérföldre lévő guantanamo-i bázis jogállása nem teljesen tisztázott. Ez az Egyesült Államok legrégebbi - területén kívüli - katonai támaszpontja, melyet 1903-tól bérel Kubától. A mintegy 117 négyzetkilométernyi területet először szénberakásra használták. A szerződést egyébként 1934-ben megerősítették és határozatlan időtartamúvá tették. A szerződés értelmében az Egyesült Államok évente aranyban 2.000 dollárt fizet Kubának. Sands=Guantanamo: the Legal Black Hole; 158. old

katonai kivizsgálását 2003 elején lezárták, mely eredményeként nem volt vádemelés, csak fegyelmi eljárás megindítására került sor. Ez esetekben amerikai vezetés nem hozta nyilvánosságra a rejtélyes halálesetek körülményét, illetve a vizsgálati eredményeket, valamint az amerikai katonák afgán foglyokkal szembeni kegyetlen bánásmódjára sem adtak elfogadható választ.

Az Afganisztán elleni műveletben a hadifoglyokkal kapcsolatos nemzetközi humanitárius jogi rendelkezések alkalmazását illetve annak mellőzését az amerikai vezetés 2002 januárjában azzal indokolta, hogy az Afganisztán elleni háború során fogságba esett tálib és al-Kaida harcosok nem felelnek meg a genfi jog kombattánsi minősítésének (fegyverét nyíltan viseli, felelős parancsnokság alatt áll), ezért törvénytelen harcosoknak (unlawful combatants) tekintendők, így nem jogosultak a genfi egyezmény szerinti hadifogoly-státuszra sem. Ennek ellenére az Egyesült Államok bejelentette, hogy az ilyen törvénytelen afgán harcosokat a lehetőségekhez mérten a genfi egyezményekkel összhangban lévő bánásmódban kívánja részesíteni. 2002 februárjában Bush elnök a növekvő nemzetközi bírálat hatására bejelentette, hogy az elfogott tálib erők tagjai vonatkozásában a III. Genfi Egyezmény alapelveit alkalmazzák¹⁷, de nem tekintik őket hadifoglyoknak, mivel az egyezmény által megállapított kombattánsá illetve hadifogollyá minősítés követelményeinek nem felelnek meg¹⁸. Az al-Kaida elfogott tagjai vonatkozásában a genfi egyezmények alkalmazását kizárták, biztosítva azonban számukra az emberséges bánásmódot. E döntések igen sajátosan értelmezték a genfi egyezményeket. Ugyanis a genfi jog szerint az afganisztáni művelet során elfogott személyeket mindaddig hadifogolynak kell tekinteni, ameddig illetékes bíróság jogi helyzetüket meg nem állapítja.¹⁹ Míg az al-Kaida foglyok valószínűleg egy ilyen illetékes bíróság előtti eljárás során sem kapták volna meg a hadifogoly-státuszt, hiszen egy terrorista csoportot nem lehet az egyezményben részes államnak tekinteni²⁰, valamint a kombattánsá illetve hadifogollyá minősítés feltételei sem teljesültek volna velük szemben, addig a tálib katonák, mint az Egyezményben részes állam fegyveres erejének nyíltan harcoló tagjai vonatkozásában már megállapítható lett volna a hadifogolykénti elismerés. Illetékes bíróság felállítására nem került sor, így kérdéses maradt az elfogottak státusza, ami azonban

¹⁷ Tette ezt az Egyesült Államok annak ellenére, hogy nem ismerte el a tálib kormányt, Afganisztán azonban az Egyezmény részese volt. <http://www.bbc.co.uk>: BBC News 2002. február 8; US rewriting rules on prisoners: (Egyébként az I. Kiegészítő Jegyzőkönyvnek, mely módosította a kombattánsi kritériumokat, ezáltal a hadifogoly-státusz elnyerésének követelményeit, sem az Egyesült Államok, sem pedig Afganisztán nem részese).

¹⁸ Míg a tálibok vonatkozásában a hadifogollyá minősítés szigorú feltétele a polgári lakosságtól való megkülönböztetés, mely az egyenruha illetve (katonai) személyi azonosító viselését jelenti, addig ez nem volt ilyen szigorú követelmény a vietnámi háború során, amikor is a vietkongok katonai jelzés nélküli fekete ruhát viseltek, és ennek ellenére végül az amerikaiak hadifogolynak tekintették őket. BBC News 2002. január 28.: Who is a prisoner of war?=<http://www.bbc.co.uk>

¹⁹ Az Európai Parlament 2002 tavaszán ad hoc bíróság felállítását javasolta az Egyesült Nemzeteknek. Az Európai Parlament ugyanis felkérte az ENSZ Biztonsági Tanácsát, hogy fogadjon el határozatot egy, az Afganisztánnal kapcsolatos kérdésekben illetékes bíróság létrehozásáról, amelynek célja a foglyok jogállásának tisztázása lenne. Az ad hoc bíróság felállítására azonban nem került sor. Pakozdy: 18.old.

²⁰ Érdemes megjegyezni, hogy azok a terroristák, akik részt vettek a fegyveres konfliktusban és megfelelnek a kombattánsi kritériumoknak, elfogásuk esetén is joguk van a hadifogoly-státuszra, függetlenül attól, hogy háborús bűncselekmény vagy terrorcselekmény elkövetését bizonyítják rájuk. E megállapítást támasztja alá a III. Genfi Egyezmény 85. cikke, mely szerint „ha a hadifoglyok ellen a fogva tartó Hatalom jogszabályai alapján oly cselekmények miatt indítanak eljárást, amelyeket fogságba esésük előtt követtek el, még elítélésük esetében is a jelen Egyezmény hatálya alatt maradnak”. A hadifogoly-státusz tehát nem akadályozza meg a fogvatartó hatalmat abban, hogy bíróságai ítélkezzenek az ellenségeskedések során elfogott személyek felett olyan köztörvényes vagy terrorista cselekmények miatt, amelyeket elfogásuk előtt követtek el. Ez egyben azt is jelenti, hogy a terrorista szervezethez való tartozás nem lehet befolyással a fogva tartás körülményeire. A hadifoglyok tehát még elítélésük estén sem kerülnek ki a genfi egyezmények hatálya alól, élvezniük kell a III. Egyezmény által biztosított jogokat. Hans-Peter Gasser: Acts of terror, „terrorism” and international humanitarian law = <http://www.icrc.org/Info> recourses/International Review

nem jelenti azt, hogy e személyek védelem nélkül maradnának. Ugyanis amennyiben az elfogott személyek nem minősülnek hadifogolynak a IV. Genfi Egyezményben meghatározott feltételek szerint a polgári lakosságra vonatkozó előírásokat kell velük szemben alkalmazni. A IV. Egyezmény 4. cikke²¹ értelmében ugyanis az összeütköző fél vagy megszálló hatalom hatalmában lévő és e hatalom állampolgárságával nem rendelkező kombattánsnak nem minősülő civilek, a IV. Genfi Egyezmény hatálya alá esnek. A IV. Genfi Egyezmény nem vonatkozik azonban azon személyekre, akik a I-III. egyezmények által biztosított védelmet élvezik, továbbá azon személyekre, akik az összeütköző fél állampolgárai. Ez nem jelenti azt, hogy ezen személyek, akik kiesnek a genfi egyezmények védelmi rendszeréből, ne részesülnének általános nemzetközi jogi védelemben (pl. Az emberi jogok egyetemes nyilatkozata, A polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya, kétoldalú egyezmények). Ezt rögzíti az I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 45. cikk 3. pontja, mely szerint „az ellenségeskedésekben részt vett bármely személyt, aki nem tekinthető hadifogolynak és a Negyedik Egyezmény értelmében nem esik kedvezőbb elbírálás alá, mindenkor megilleti a jelen Jegyzőkönyv 75. Cikkében²² biztosított védelem. Hacsak nem kémként tartják fogva az ilyen személyt - a Negyedik Egyezmény 5. Cikke ellenére -, megszállt területen is megilleti az abban az Egyezményben szabályozott kapcsolattartás joga”.²³

Úgy tűnik, hogy a fogva tartottakkal szemben az afganisztáni és guantanamo-i bázisokon alkalmazott bánásmódot, kihallgatási módszereket az Egyesült Államok Irakba is „exportálta”. Az amerikai katonák Irak elleni háborúban fogságba esettekkel szemben tanúsított bánásmódja tehát azonos az afganisztáni művelet során követett eljárással, azaz az iraki foglyokkal szemben is több esetben alkalmazták az erőszak és kényszer eszközét, azonban lényeges különbség a két konfliktus között, hogy Irak vonatkozásában az Egyesült Államok elfogadta a genfi egyezmények alkalmazását. A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága is a nemzetközi humanitárius jog követésére hívta fel a figyelmet a 2003 márciusában az esetleges hadviselő feleknek - így az Egyesült Államoknak, az Egyesült

²¹ IV. Genfi Egyezmény (A polgári lakosság háború idején való védelmére vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény; 2000/20. Nemzetközi szerződés a külügyminisztertől) 4. cikk: „Az Egyezmény védelmében részesülnek azok a személyek, akik összeütközés vagy megszállás esetén bármely időpontban és bármely módon valamely olyan összeütköző Fél vagy megszálló Hatalom hatalmában vannak, amelynek nem állampolgárai.

Az Egyezményben nem részes állam állampolgárai nem részesülnek ennek védelmében. A semleges államnak a hadviselő állam területén tartózkodó állampolgárait és az együtt hadviselő állam állampolgárait nem kell védett személyeknek tekinteni mindaddig, amíg annak az államnak, amelynek állampolgárai, rendes diplomáciai képviselete van abban az országban, amelynek hatalmában vannak.

A II. Cím rendelkezéseinek mindazonáltal a 13. Cikkben meghatározott szélesebb alkalmazási körök van.

A hadrakelt seregek sebesültjei és betegek helyzetének javítása tárgyában 1949. augusztus 12-én kötött vagy a tengeri haderők sebesültjei, betegek és hajótöröttei helyzetének javítása tárgyában 1949. augusztus 12-én kötött, vagy a hadifoglyokkal való bánásmód tárgyában 1949. augusztus 12-én kötött genfi Egyezmények által védett személyek a jelen Egyezmény értelmében nem tekinthetők védett személyeknek”.

²² 1. Azoknak a személyeknek, akik az összeütközésben érintett Fél hatalmában vannak és nem részesülhetnek az Egyezmények vagy a jelen Jegyzőkönyv alapján kedvezőbb bánásmódban, minden körülmények között humánus elbánásban kell részesülniük és legalább a jelen Cikk által biztosított védelemben kell részesülniük fajra, színre, nemre, nyelvre, vallásra vagy hitre, politikai vagy más meggyőződésre, nemzeti vagy társadalmi hovatartozásra, vagyonra, származásra vagy más állapotra, illetve bármilyen más hasonló szemponttal való hátrányos megkülönböztetés nélkül addig, amíg a jelen Jegyzőkönyv 1. Cikkében említett helyzetben vannak. Minden Félnak tiszteletben kell tartania az ilyen személyek személyiségét, becsületét, meggyőződését és vallási hagyományait.....

²³ Az Egyesült Államok részese az 1949-es nemzetközi humanitárius jogi genfi egyezményeknek, melyek nemzetközi szokásjogi szabályok jelenítenek meg, azonban nem részese a genfi egyezményeket kiegészítő 1977-es I. és II. jegyzőkönyveknek, (mint ahogy Afganisztán sem). Az I. Jegyzőkönyv rendelkezései közül azonban néhány – különösen a 75.cikk – nemzetközi szokásjogi szabálynak tekinthető. E/CN.4/2006/120.: I/B/9. pont, 6.old.

Királyságnak, Ausztráliának és Iraknak, - eljuttatott szóbeli jegyzékében és feljegyzésében, mely a hadifoglyokkal szemben pl. kifejezetten tiltja a kínzás és kegyetlen bánásmód alkalmazását. Mindezek ellenére számos esetben került sor iraki foglyok megkínzására. A genfi egyezményeknek mind Irak, mind az Egyesült Államok részese, ennek ellenére - többnyire a fogolykínzások kapcsán - inkább alkalmazásuk mellőzéséről lehetne beszélni. Az Abu Ghraib botrány kitörését követően maga Rumsfeld is úgy nyilatkozott, hogy Irakban a genfi egyezményeket nem alkalmazták precízen („did not apply precisely”), de foglyokkal szembeni bánásmód alapelvei érvényesültek.²⁴

Mind Afganisztán, mind Irak kapcsán megállapítható, hogy a foglyokkal szemben tanúsított bánásmód - függetlenül attól, hogy a fogva tartottak jogosultak-e a III. Genfi Egyezmény illetve a I. Kiegészítő Jegyzőkönyv szerinti hadifogoly-státuszra illetve a kombattánsi minősítésre - sok esetben a genfi alapelvek, a szokásjogi szabályok súlyos megsértéséhez vezettek, ezért mindenképpen felveti az elkövető egyéni felelősségét, eljárójuk parancsnoki felelősségét és esetlegesen az állam felelősségét is.

Tekintettel arra, hogy az iraki foglyokkal szemben tanúsított bánásmód nagyobb nyilvánosságot kapott, ezért az elkövetőkkel szembeni vizsgálat eredményeit már nem lehetett eltussolni, az elkövetők felelősségre vonását és megbüntetését elkerülni.

Bár a dolgozatba felhozott példák alapjául szolgáló források (kormányzati intézmény hivatalos forrása, vagy ennek megbízásából készített vagy éppen egy „közismerten elfogult” NGO weboldalán található tanulmány) elfogultlansága sok szempontból akár megkérdőjelezhető, mindazonáltal rávilágítanak a hadifoglyokkal kapcsolatos nemzetközi előírások érvényesülése során jelentkező gyakorlati nehézségek létezésére.

A példaként említett esetek felvetik a kérdést, hogy az állam, amely a foglyokkal szemben tanúsított bánásmódot felel törekszik-e minden elkövetőt felkutatni, felelősségre vonni, és kellőképpen megbüntetni, vagy csak néhány „bűnbak” elítélésével kívánják a közvélemény felháborodását enyhíteni, továbbá mennyiben törekszik az ilyen és ehhez hasonló jogsértéseket megelőzni. Ugyanis amennyiben az állam e felelősségre vonási kötelezettségének nem tesz eleget, azaz szemel huny a jogsértések felett, akkor joggal merülhet fel az állam nemzetközi felelőssége.

²⁴ Az iraki művelet kapcsán egyébként további probléma volt, hogy a hadifoglyokat, a politikai foglyokat és bűnözőket együtt tartották fogva. Abu Ghraib-ban nem voltak megfelelő nyilvántartások, ezért sokszor nem tudták a fogvatartás okát sem tisztázni. HRW: The Road to Abu Ghraib: 24-26. old.

Felhasznált irodalom

I. Monográfiák

- Philippe SANDS: Lawless World, America and the Making and Breaking of Global Rules, London 1st edition, 2005. 324. p. (Guantanamo: the Legal Black Hole, 143-173.p. Terrorists and Tortures, 204-222.p)

II. Tanulmányok

- PÁKOZDY Csaba: A terrorizmus leküzdése és a nemzetközi humanitárius jog. A terroristák és a kombattánsok minősítésének egyes kérdéseiről. = Acta Humana. Emberi jogi közlemények 49. sz. 2002. 12-22 p.

- A. P. V. ROGERS: Field Reality: The Gulf War With Postscript About Kosovo = Swiss Law of Armed Conflict Seminar, Geneva, 25 October 2000. 24. p.

- Hans-Peter GASSER: Acts of terror, „terrorism” and international humanitarian law = [http://www.icrc.org/Info](http://www.icrc.org/Info/recourses/International%20Review/2002-No%20847) recourses/International Review/2002- No 847

III. Dokumentumok

- A hadifoglyokkal való bánásmódra vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény (2000/19. Nemzetközi Szerződés a külügyminisztertől).

- A polgári lakosság háború idején való védelmére vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt Egyezmény (2000/20. Nemzetközi szerződés a külügyminisztertől).

- A háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben 1949. augusztus 12-én kötött Egyezmények I. és II. kiegészítő Jegyzőkönyvének kihirdetéséről szóló 1989. évi 20. törvényerejű rendelet.

IV. Egyéb

- The Road to Abu Ghraib = <http://www.hrw.org/reports/2004/usa0604.pdf>.

- Economic, Social and Cultural Right, Civil and Political Right; Situation of detainees at Guantanamo Bay (E/CN.4/2006/120.) = <http://daccessdd.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/112/PDF/G0611>

- The War in Iraq and International Humanitarian Law; Frequently Asked Questions, 2003. április 7. = <http://www.hrw.org>.

- <http://www.hvg.hu>: Szövetséges katonák is kegyetlenkedtek iraki foglyokkal (2004. november 22.), Bush nem hozza nyilvánosságra a kínzás képeket, videókat (2004. november 22.)

- <http://www.bbc.co.uk>: BBC News 2002. február 8; US rewriting rules on prisoners

- <http://www.bbc.co.uk>: BBC News 2002. január 28.: Who is a prisoner of war?

A jogorvoslathoz való jog érvényesülése a közigazgatási hatósági eljárásban – különös tekintettel a közigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatára

I. Bevezetés

A magyar köztársaság alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény (a továbbiakban: Alkotmány) 57. §-ának (5) bekezdése alapján „a Magyar Köztársaságban a törvényben meghatározottak szerint mindenki jogorvoslattal élhet az olyan bírósági, közigazgatási és más hatósági döntés ellen, amely a jogát vagy jogos érdekét sérti. A jogorvoslati jogot – a jogviták ésszerű időn belüli elbírálásának érdekében, azzal arányosan – a jelenlévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazatával elfogadott törvény korlátozhatja.” A jogorvoslathoz való jog a megfelelő vagy tisztességes eljáráshoz való jog egy kiemelten fontos aspektusa. A fenti jog az Alkotmányban is rögzített jogállamiság elvének egyik nélkülözhetetlen feltétele, hiszen ez az alapvető jog biztosítja a személyek jogait vagy törvényes érdekeit sértő döntések kijavításának lehetőségét.

A közigazgatási eljárás alkotmányossága során a jogorvoslathoz való jog biztosítása, valamint az ehhez részben kapcsolódó, a közigazgatási hatósági határozatok bíróság előtti megtámadását lehetővé tevő szabályok kidolgozása és az erre vonatkozó joggyakorlat kialakulása kulcsfontosságú szerepet töltött be az alkotmányos, jogállami közigazgatás létrejöttében. Ez jól tükröződött az Alkotmánybíróság és a Legfelsőbb Bíróság döntéseiben is, amelyek számos esetben foglaltak állást a fenti jogintézményekkel kapcsolatban.

II. A közigazgatási határozatokkal kapcsolatos jogorvoslathoz való jog és a bírósági felülvizsgálat egyes európai államokban

1. Németország

A német Alaptörvény, a *Grundgesetz* az alapjogokról (*Die Grundrechte*) szóló I. fejezetének 17. cikkében kizárólag a panaszjogot nevesíti alapjogként. Azonban a GG. 28. cikkének első bekezdése kimondja, hogy a Német Szövetségi Köztársaság köztársasági államformájú, demokratikus és szociális *jogállam*.¹ A jogállamiság elvéből, valamint a szövetségi jog végrehajtásával, valamint a jogszolgáltatással kapcsolatos GG. VIII. és IX. fejezeteiben megfogalmazott elvekkel kapcsolatban a német Szövetségi Alkotmánybíróság

¹ GG. S. 1. Abs. 1. Art 28.: „Die verfassungsmäßige Ordnung in den Ländern muß den Grundsätzen des republikanischen, demokratischen und sozialen Rechtsstaates im Sinne dieses Grundgesetzes entsprechen.”

(*Bundesverfassungsgericht*) – a közigazgatási szervekre is kiterjedően – több határozatában is levezette a jogorvoslat biztosításának szükségességét.²

Ennek megfelelően a német közigazgatási eljárási törvény (*Bundesverwaltungsverfahrensgesetz – VwVfG*)³ biztosítja a közigazgatási döntésekkel szemben mind a kérelemre, mind a hivatalból induló jogorvoslatokat. A hivatalból induló jogorvoslatokat a német közigazgatási jogtudomány azzal indokolta, hogy a közigazgatás a köz érdekében végzi tevékenységét, ezért működése törvényszerűségének biztosítása elsőrendű érdek. Így – bizonyos időbeli korlátokkal – indokolt annak biztosítása, hogy más, felettes szervek a törvényesség, jogszerűség biztosítása érdekében megváltoztassák a hibás közigazgatási határozatokat.⁴

A közigazgatási szervezetrendszeren belüli jogorvoslaton túl a GG. 95. cikkének 1. bekezdése alapján a GG biztosít jogot a közigazgatási hatóság döntéseinek megtámadásához.⁵ Az egyedi közigazgatási aktusok bírósági felülvizsgálatát a közigazgatási perrendtartás (*Verwaltungsgerichtsordnung – VwGO*) szabályai szerint a közigazgatási határozatot a sérelmet szenvedett fél támadhatja meg a közigazgatási út során biztosított jogorvoslati lehetőségek kimerítése után, azonban lehetőség nyílik a közérdekből történő keresetindításra is. A fenti szabályok alapján a német rendszerben jelenleg minden közigazgatási aktus⁶ megtámadható a bíróság előtt – azaz a német rendszerben a közigazgatási bíróságok hatáskörét generálklauzula határozza meg.

A fentiek alapján megállapítható, hogy bár a GG. csak a közigazgatási határozatok bírósági megtámadásának lehetőségéről szól, azonban a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlata, valamint a szakjogági kódexek szabályozása alapján a német szociális jogállamban a közigazgatási határozatokkal szembeni jogorvoslat rendszere teljesnek tekinthető.

2. Egyesült Királyság

Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyságában (Egyesült Királyság) nincsen írott alkotmány. Az egyes alkotmányos alapjogok a parlament által elfogadott törvényekben, valamint szokásjogi (és bírói jogi) alapon alakultak ki.

Bár a tisztességes (fair) eljárás alapjogi szabályozása először az angolszász jogban jelent meg, azonban ez a brit értelmezés szerint nem foglalja magában a jogorvoslathoz való jogot. Ennek az az egyik legfontosabb oka, hogy az angolszász igazságszolgáltatási rendszerben több esetben kizárják a fellebbezés jogát. Így az esküdtszék döntésével (*verdict*) semmilyen jogorvoslatnak nincs helye. Igaz, hogy az egyesbírák döntéseit általában megtámadhatják a magasabb bírói fórumok előtt, de ennek lehetőségét a törvényalkotónak nem kell feltétlenül biztosítania.

Ez igaz a közigazgatási eljárásokra is. Az Egyesült Királyságban nincs átfogó közigazgatási eljárási kódex, a közigazgatás szerveinek eljárását a külön törvények szabályozzák, amelyek általában rendelkeznek a jogorvoslatról is.

² Ld.: JARASS, HANS D – PIEROTH, BODO: *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschlands*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1995. 833. o.

³ Egyes német közjogászok kiemelik, hogy a *VwVfG* kodifikációja bizonyos alkotmányos szabályok konkretizálását is jelentette. Ld.: OBERMAYER, KLAUS: *Kommentar zum Verwaltungsverfahrensgesetzes*, Luchterland, Neuwied – Darmstadt, 1983., 55. o.

⁴ BECKER, FRANZ D.: *Grundzüge des öffentlichen Rechtes*, 6., überarbeitete Auflage, Verlag Franz Vahlen, München, 1995., 203. o.

⁵ JARASS, HANS D. – PIEROTH, BODO: *i. m.* 832. o.

⁶ A közigazgatási aktus (*Verwaltungsakt*) fogalmát a *VwVfG* 35. cikke határozza meg.

A jogorvoslat jogáról a brit jogi felfogás szerint a törvényalkotó rendelkezhet. Ez a szemlélet tükröződik a közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatával kapcsolatban is, amely szerint ennek lehetőségét törvény biztosíthatja.⁷

A brit rendszerben ezekben az ügyekben különleges keresetek (*writs*) alapján a rendes bíróságok járhatnak el, amelyek eljárásukban a keresetfajta alapján a *common law*-ban kialakult döntéseket hozhatják meg. A kereset alapján a bíróság nem köteles eljárni, a bíró díszkrecionális döntésén múlik, hogy végül is perre kerül-e sor.⁸

3. Egyes kelet-közép-európai rendszerváltó államok (a „visegrádiak”)

a) Lengyelország

A lengyel Alkotmány 78. §-a biztosítja a közigazgatási és a bírói döntésekkel kapcsolatos jogorvoslat jogát, amely alól azonban törvény kivételt tehet. Ezzel az alkotmányos elvvel összhangban a lengyel közigazgatási eljárási kódex 15. §-a – kivételekkel – lehetővé teszi, hogy a közigazgatási döntésekkel kapcsolatban az érintett személyek fellebbezéseket nyújtsanak be. A közigazgatási úton történő fellebbezés elbírálását követően az Alkotmány is lehetővé teszi a döntések bírósági felülvizsgálatát, amely azonban nem abszolút jog, a közigazgatási perrendtartás – a negatív enumeráció eszközével élve – felsorolja, hogy mely esetekben nem jogosultak eljárni a – kétszintű rendszerben (vajdasági, illetve központi szinten) működő – közigazgatási bíróságok.⁹

b) Csehország

A Cseh Köztársaság Alkotmánya is rögzíti a jogorvoslathoz való jogot, valamint a közigazgatási hatóságok határozatainak bírósági felülvizsgálatát. A közigazgatási határozatokkal szemben általános jelleggel biztosították a fellebbezéshez való jogot. A 150/2002. sz. törvény, a cseh közigazgatási perrendtartás az alanyi közjogok, valamint a jogszerűség védelme érdekében – szűk kivételekkel – lehetővé teszi, hogy a közigazgatási úton történő jogorvoslat kimerítése után a járási bíróságokhoz, valamint bizonyos, törvényben meghatározott esetekben a különbíróságként működő Legfelső Közigazgatási Bírósághoz forduljanak.¹⁰

c) Szlovákia

A Szlovák Köztársaságban a jogorvoslathoz való jogot a jogállamiság alkotmányos elvéből, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 36. cikkének (2) bekezdéséből, valamint a szlovák alkotmánynak a bírói jogvédelemhez való jogot biztosító szabályaiból vezetik le a szlovák közjogászok.

Északi szomszédunk joga szerint is lehetőség van a (közigazgatási úton történő) fellebbezés kimerítése után a hatósági határozatok keresettel történő megtámadására, amelyet a rendes bíróságok bírálnak el.¹¹

A hatalommegosztás és a jogállamiság elvének elterjedése során minden alkotmányos jogállamban megjelent – szélesebb vagy tágabb körben – a végrehajtó hatalom részét képező közigazgatás egyedi, hatósági döntései esetén a felettes közigazgatási szervhez fordulás joga, valamint a független bírói hatalom általi ellenőrzés biztosításának lehetősége. Hazánk közjogi rendszere a közigazgatási bíráskodás '90-es években történő kiszélesítése során – a történeti

⁷ Ld.: ARDEN, ANDREW – MANNING, JONATHAN – COLLINS, SCOTT: *Local Government Constitutional and Administrative Law*, Sweet & Mawell, London, 1999., 700. o.

⁸ Ld.: uo. 711-712., 723-724. o.

⁹ Ld.: WIESER, BERND – STOLZ, ARMIN (HRSG): *Vergleichendes Verwaltungsrecht in Ostmitteleuropa: Grundriss der Verwaltungsordnungen Polens, Tschechiens, der Slowakei und Ungarns*, Verlag Österreich GmbH, Wien, 2004., 238., 240., 411-413., 420. o.

¹⁰ Ld.: uo. 270., 460-461. o.

¹¹ Ld. uo. 302., 491-492. o.

hagyományok és az akkoriban működő hazai rendszer mellett – figyelemmel volt a fenti szabályozási modellekre is.

III. A jogorvoslathoz való érvényesülése a közigazgatásban 1949 és 1989 között

Magyarországon a közigazgatás döntéseinek bírói felülvizsgálata 1869 előtt még kérdésként sem merülhetett fel, a közigazgatás és a bírászkodás szervezeti különválasztására, a független bírászkodás és a bírói függetlenség megteremtésére csak az 1869. évi IV. törvénycikkely elfogadásával került sor.¹²

1869 után azonban több évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy Magyarországon ahhoz, hogy megteremtődjenek a közigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatának lehetőségei. Először 1883-ban fogadták el a Pénzügyi Közigazgatási Bíróságról szóló 1883. évi XLIII. törvénycikkelyt, amely a pénzügyek – elsősorban az adóügyek – körében hozott közigazgatási döntések bírói felülvizsgálatát tette lehetővé. 1896-ban került sor az általános hatáskörű közigazgatási bíróság felállítására, amikor az 1896. évi XXVI. törvénycikkely elfogadásával – az akkor már működő osztrák *Verwaltungsgerichtshof* mintája nyomán – egy egyfokú, végleges döntést hozó törvénykező szervet hoztak létre. A bíróság feladat- és hatásköreinek meghatározása során a korabeli magyar törvényalkotó az osztrák és a német modellt követve a *pozitív enumeráció* eszközét választotta, azaz a bíróság csak és kizárólag a törvényben felsorolt ügykörökben vizsgálhatta felül a hatóságok döntéseit. Ezen ügykörök felsorolása az 1896-ot követően folyamatosan bővült, s ezzel szélesedett a közigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatának lehetősége is.

A közigazgatás döntései feletti bírói kontroll jogállami lehetőségét már 1949-ben felszámolta a kiépülő új diktatórikus rezsim. A felszámolás két lépcsőben történt. Először az 1949. évi II. törvénycikkely megszüntette a Közigazgatási és a Hatásköri Bíróságot, s helyettük három, kvázi judiciális szervként működő közigazgatási döntőbizottságot, a pénzügyekben, az illetményügyekben és a hatásköri ügyekben eljáró döntőbizottságot hozta létre. A pénzügyi és az illetményügyi döntőbizottság – amelyekről a 7500/1949. PM. rendelet rendelkezett – a pénzügyminiszter felügyelete alatt működő szervezet volt, de garanciális elemként rögzítette a miniszteri rendelet, hogy az egyes ügyekben eljáró tanács elnöke csak ítélező bíró lehetett. A fenti bizottságokat azonban gyorsan elsöpörte a történelem, a tanácsokról szóló 1950. évi I. törvény ugyanis megszüntette ezeket. A hatásköri döntőbizottság a másik két szervezet megszűnését követően még négy évig működött, azt az 1/1954. (III. 26.) IM. rendelet szüntette meg, s ruházta feladatait a rendes bírósági szervezetrendszerre.¹³

A közigazgatási bírászkodás megszűnését követően 1957-ig, az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvény (a továbbiakban: Et.) elfogadásáig csak a nyugdíj, a baleseti járadék és a betegségi biztosítások körében felmerült leglényegesebb kérdésekben hozott államigazgatási határozatokat bírálhatták felül a rendes bíróságok.¹⁴ Mivel a fenti döntéseket nem a tanácsok, azok végrehajtó bizottságai, valamint a szakigazgatási szervek hozták, így gyakorlatilag 1957-ig nem volt lehetőség a tanácsi szervek döntéseinek bíróság előtti megtámadására. Csak az Et. megalkotásával vált lehetővé szűk körben a közigazgatási határozatok bírói felülvizsgálata. Az Et. 55. §-a *pozitív enumeráció* alapján állva lehetővé tette, hogy törvény, törvényerejű rendelet, illetve kormányrendelet lehetővé

¹² Az 1869. évi IV. törvénycikkely elfogadása előtt a törvénykezési és a közigazgatási szervezetrendszer nem vált el egymástól: az úriszék, a főszolgabíró, a vármegyei alispán a közigazgatási szerepkörén túl bírászkodott is.

¹³ Ld.: BERÉNYI SÁNDOR – MADARÁSZ TIBOR – TOLDI FERENC: Államigazgatási jog, BM Tanulmányi és Propaganda Főcsoportfőnökség, 1975., 452. o. és NÉMETH JÁNOS (SZERK.): *A Polgári perrendtartás magyarázata. Második kötet*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1999., 1356. o.

¹⁴ Ld.: BERÉNYI SÁNDOR – MADARÁSZ TIBOR – TOLDI FERENC: *i. m.* 453. o.

tegye az államigazgatási szervek határozatainak a bíróság által történő felülvizsgálatát. Maga az Et. 57. §-ának (1) bekezdése öt tárgykörben¹⁵ lehetővé tette az államigazgatási hatóságok – jellemzően a tanácsok, végrehajtó bizottságaik és szakigazgatási szerveik – határozatainak megtámadását. A fenti kört az 1957-et követő törvénymódosítások folyamatosan bővítették.

Az 1981. évi I. törvénnyel módosított 1957. évi IV. törvény (a továbbiakban: Áe.) 72. §-a elvileg általánossá tette az államigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatát, azonban a törvény felhatalmazása alapján kiadott 63/1981. (XII. 5.) MT. rendelet a bíróság által felülvizsgálható határozatok körét továbbra is taxatívén határozta meg.

A jogtudományban az 1980-as években egyre több kritika jelent meg a fórumrendszerrel kapcsolatban, amelyek a bírói felülvizsgálat körének tágításával kapcsolatos felvetéseket tartalmaztak.¹⁶ Ezek a tudományos munkák már a rendszerváltás jogalkotását készítették elő.

IV. A közigazgatási hatósági határozatokkal kapcsolatos jogorvoslati rendszer átalakulása 1989 és 1991 között

Az alkotmány módosításáról szóló 1989. évi XXXI. törvény az átfogó alkotmányreform keretében módosította az alkotmánynak a bírói szervezettel kapcsolatos X. fejezetét. A módosított 50. § (2) bekezdése szerint „a bíróság ellenőrzi a közigazgatási határozatok törvényességét”. Az Alkotmány új 57. §-ának (5) bekezdése pedig általános jelleggel garantálta a jogorvoslathoz való jogot azzal, hogy rögzítette, miszerint „a Magyar Köztársaságban a törvényekben meghatározottak szerint mindenki jogorvoslattal élhet az olyan bírói, államigazgatási vagy más hatósági döntés ellen, amely jogát vagy jogos érdekét sérti.”

A közigazgatási hatósági határozatokkal kapcsolatos fellebbezés szabályai az Áe. 1989-ben hatályos szövege alapján megfelelt az Alkotmány 57. §-ának (5) bekezdésében meghatározott követelményeknek, hiszen általános jelleggel lehetővé tette, hogy az elsőfokú határozattal szemben fellebbezést nyújtson be az ügyfél, illetve az a személy, akire nézve a határozat rendelkezést tartalmaz. Az Áe. akkor hatályos szövege azt is rögzítette, hogy amennyiben jogszabály kizárja a fellebbezést, annyiban a határozattal szemben bírói felülvizsgálatnak van helye.

A fenti alkotmányszövegre hivatkozva már 1990-ben megtámadták az Alkotmánybíróság előtt az Áe. 72. §-ának (1) bekezdését, hiszen az indítványozó álláspontja szerint az Alkotmány nem teszi lehetővé azt, hogy a közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatára csak a Minisztertanács rendeletében meghatározott körben nyíljon lehetőség.

Az Alkotmánybíróság a 32/1990. (XII. 22.) AB határozatában az indítványozó álláspontját részben elfogadva megállapította, hogy az Áe. 72. §-ának (1) bekezdése „– a Minisztertanács rendeletében meghatározott körben – ” fordulatot az Alkotmány általános bírósági felülvizsgálatot biztosító 50. §-ának (2) bekezdésébe ütközőnek ítélte, s ezért azt 1991. március 31-ével megsemmisítette. A tartalmi kapcsolódás révén a fenti határidővel ugyancsak megsemmisítette a 63/1981. (XII. 5.) MT. rendeletet is. Ezzel egyidejűleg megállapította a

¹⁵ a születési, házassági, halotti anyakönyvi bejegyzés megtagadása, törlése, illetőleg a kiigazítás megtagadása; a lakás vagy lakásrész igénybevételét elrendelő határozat vagy intézkedés, továbbá a lakáscsere jóváhagyását megtagadó határozat; az államigazgatási eljárás során lefoglalt vagy lefoglalva tartott vagyontárgyak feloldását elutasító határozat; földnek vagy más vagyontárgynak tulajdonba, illetőleg használatba vételét elrendelő határozat vagy intézkedés; valamint az adó- vagy illetékkötelezettséget megállapító határozat a kivétel jogalapja tekintetében.

¹⁶ E tekintetben ld. például Toldi Ferencnek a témával kapcsolatos kismonográfiáját, amelyben felveti, hogy az Áe. 72. §-ának, valamint a 63/1981. (XII. 5.) MT. rendelet – látszólag generálklauzulás, a valóságban azonban pozitív enumerációs felsorolását – egy valódi, széles körű bírósági felülvizsgálati rendszer váltsa fel. Ld.: TOLDI FERENC: *A közigazgatási határozatok bírói felülvizsgálata* (Jogtudományi Értekezések), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.

mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenességét is, mivel a közigazgatási határozatok megtámadásának általános bírói útjára vonatkozó törvényi szabályozás elmaradt. Az Alkotmánybíróság első elnöke az alkotmánybíráskodás kezdeteivel foglalkozó monográfiájában kiemelte, hogy ezzel a mulasztási határozattal az AB kikényszerítette az Alkotmány 50. §-a (2) bekezdésének végrehajtását.¹⁷

Az Országgyűlés – ha kicsit megkésve is¹⁸ – de a mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenességet megszüntette, s a közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatáról szóló 1991. évi XXVI. törvénnyel jelentősen kiszélesítette a bíróság által felülvizsgálható közigazgatási hatósági határozatok körét.

Az új rendszerben a korábbi ún. pozitív enumerációs rendszerrel szemben¹⁹ egy negatív enumerációs rendszert alakítottak ki: az Áe. 72. §-ának (4) bekezdése tételesen meghatározta, hogy mely esetekben nincs helye bírósági felülvizsgálatnak. A határozatok törvényességi szempontú felülvizsgálata során az új szabályozása szerint is a rendes bíróságok járnak el, azaz – a korábbi (1949 előtti) modellel, valamint a környező országok szabályozásának többségével szemben – nem került sor egy önálló közigazgatási különbíróság felállítására.

A 32/1990. (XII. 22.) AB határozat, valamint az azt követő 1991-es jogalkotás kijelölte a magyar közigazgatási jogorvoslati rendszer kereteit.

V. Alkotmányos értékek a közigazgatási hatósági határozatokkal kapcsolatos jogorvoslati eljárásokban

Az 1991-es keretek megalkotása és a jogállami közigazgatási jogorvoslati rendszer alapjainak kiépítését követően a fenti jogok részletes tartalmát, a jogok korlátozásával kapcsolatos garanciákat a későbbiekben a jogalkotó az Alkotmánybíróság és a Legfelsőbb Bíróság iránymutató döntéseire tekintettel szabta meg. A dolgozat jelen pontjában azt kívánom áttekinteni, hogy a jogorvoslathoz való jog egyes tartalmi elemeinek kialakítása során a jogalkotók és a jogalkalmazók miként voltak figyelemmel az Alkotmánybíróság határozataiban is megjelenő alkotmányos értékekre.

1. A jogorvoslathoz való jog érvényesülésének követelményei

Az Alkotmánybíróság határozataira figyelemmel a közjogi irodalom szerint az Alkotmány 57. §-ának (5) bekezdésében meghatározott jogorvoslathoz való jog érvényesülésének általános követelménye az, hogy a jogorvoslatnak az érdemi, ügydöntő határozat ellen kell irányulnia, s hogy azt a döntést hozó szervtől elkülönült más szerv, vagy azonos szerv más fóruma lássa el.²⁰

a) Az ügydöntő határozat ellen irányuló fellebbezés

Az Alkotmánybíróság több határozatában rögzítette, hogy az Alkotmány 57. §-ának (5) bekezdésében meghatározott jogorvoslati jog garanciái kizárólag a bírósági, illetve a hatósági határozatokkal kapcsolatban érvényesülnek. Így „fellebbezni csak a hatóság döntése ellen lehet”,²¹ azaz a fellebbezés lehetőségének hiányára nem lehet hivatkozni munkajogi döntések, – például fegyelmi döntések [ld. 51/1998. (XI. 27.) AB határozat (ABH 1998. 481.), 3/1994. (I. 21.) AB határozat (ABH 1994. 63.), 485/D/1992. AB határozat (ABH 1992. 613.)]

¹⁷ Ld.: SÓLYOM LÁSZLÓ: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001., 599-600. o.

¹⁸ A közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatának kiterjesztéséről szóló 1991. évi XXVI. törvény 1991. július 27-én lépett hatályba.

¹⁹ Amely szerint csak a külön jogszabályban meghatározott ügykörök esetén nyílik lehetőség a bírósági felülvizsgálatra.

²⁰ Ld.: HALMAI GÁBOR – TÓTH ATTILA (SZERK.): *Emberi jogok*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003., 718. o.

²¹ Ld.: SÓLYOM LÁSZLÓ: *i. m.* 596. o.

– az állami egyetem felvételi döntésével kapcsolatos eljárásban [1310/D/1990. AB határozat (ABH 1995. 588)],²² valamint a köztársasági elnök területszervezéssel kapcsolatos döntéseire vonatkozóan. A köztársasági elnök területszervezési döntéseit az Alkotmánybíróság ugyanis nem tekintette közigazgatási aktusnak arra figyelemmel, hogy az a végrehajtó hatalmon kívül álló köztársasági elnöknek az Alkotmány 30/A. §-ának (1) bekezdésére figyelemmel külön törvényben [a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXXV. törvény (a továbbiakban: Ötv.) 52. §-ának (3) bekezdésében és 94. §-ának b) pontjában] megállapított önálló hatáskörének tekintette. [1044/B/1997. AB határozat (ABH 2004. 1169)].²³ A fenti döntésre tekintettel a 2005. november 1-jén hatályba lépett, a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény (a továbbiakban: Ket.) 13. §-ának (1) bekezdése a hatósági eljárások köréből kifejezetten kizárta a területszervezési eljárást.

Az Alkotmánybíróság a 79/1995. (XII. 15.) AB határozatában (ABH 1995. 354., 355.) kimondta, hogy a közigazgatási szervnek az ügyintézési határidejének be nem tartása eseteire is meg kell alkotni az ügyfeleket védő garanciarendszert. Hiszen azzal, hogy a hatóság hallgat, azaz nem hoz döntést, elvonja az ügyfél jogorvoslati lehetőségét. Ezért az AB megállapította a törvényalkotó mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenességét. (Ezt az Országgyűlés az 1997. évi XIV. törvény megalkotásával szüntette meg.)²⁴

b) A döntést hozó szervtől elkülönült szerv vagy azonos szerv más fóruma

A fenti elvet az 5/1992. (I. 30.) AB határozat fogalmazta meg (ABH 1992. 27., 31.), amikor is arról rendelkezett, hogy a fellebbezést az érdemi határozatot hozó szervtől különböző szervnek kell meghoznia. Az Áe. a fellebbezési fórumrendszer kialakítását alapvetően a különös eljárási szabályokra és a közigazgatási szervezeti jogi normákra bízta. A Ket. 106. §-a a fenti elvvel összhangban kimondja, hogy a fellebbezés elbírálására jogosult szerv az elsőfokú határozatot hozó szervtől feladatkör szempontjából elkülönült hatóság.

A Ket. a fenti szabállyal szemben csak a 14. §-ának (1) bekezdése cc) pontjában, valamint az egészségbiztosításról szóló 1997. évi LXXXIII. törvényben (Ebtv.) enged eltérést, amikor is lehetővé teszi, hogy az egészségbiztosítás ellátásaival kapcsolatos, a megyei egészségbiztosítási pénztárak által hozott határozatokat a pénztárak igazgatói bírálják el. Álláspontom szerint a fenti szabályozás – figyelemmel az 5/1992. (I. 30.) AB határozat

²² Idézi: uo. 596. o.

²³ Idézi: HOLLÓ ANDRÁS – BALOGH ZSOLT (SZERK.): *Az értelmezett Alkotmány*, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2005., 669. o.

²⁴ Az Alkotmánybíróság még nem foglalkozott a kérdéssel, ám felmerült, hogy ügydöntő határozatnak tekinthető-e a másodfokú hatóságnak az elsőfokú hatóság határozatát megsemmisítő döntése. A kérdéssel a Ket. Szakértői Bizottság is foglalkozott, amely 10. számú módszertani állásfoglalásában – bár fenntartásokkal – úgy foglalt állást, hogy a fenti esetben – az Áe. nyomán eddig kialakult gyakorlattal szemben – lehetőség van a bírósági felülvizsgálatra. Álláspontom szerint a fenti állásfoglalás több okból téves: egyrészt a Ket. szerint az eljárási döntéseket végzés formában kell meghozni, így az elsőfokú hatóság új eljárásra utasítása is végzés formában történik. A Ket. 109. §-ának (2) bekezdése szerint a végzés ellen bírósági felülvizsgálatnak csak akkor van helye, ha a végzés elleni önálló fellebbezést a Ket. 98. §-ának (2) bekezdése, vagy törvény lehetővé teszi. Mivel a Ket. 98. §-ának (2) bekezdésében szereplő taxáció nem tartalmazza az elsőfokú szervet új eljárásra utasító végzést, ezért a Ket. fenti szabályai elvileg kizárják a bírósági felülvizsgálatot. Másrészt a fenti szabályozással véleményem szerint az Alkotmány 2. §-ának (1) bekezdésében rögzített jogállamiság elvének részét képező jogbiztonságot sértő helyzeteket alakítanak ki. A fenti állásfoglalás alkalmazása esetén ugyanis párhuzamos eljárásokat is eredményezhet – azaz a bíróság és a hatóság is eljárhat tulajdonképpen a fenti, azonos ügyben. Kérdéses, hogy ebben az esetben miként lehet alkalmazni a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 1997. évi LXVI. törvény 7. §-ában, valamint a Ket. 19. §-ának (5) bekezdésében rögzített azon elvet, mely szerint közigazgatási hatóság nem járhat el az ügyben, ha a bíróság hatáskörét megállapította. Nem kérdéses, hogy ebben az esetben azonos ügyben jár el a hatóság és a bíróság is, így elvileg a hatóságnak meg kellene szüntetnie az eljárást a Ket. 31. §-ának (1) bekezdés a) pontja – a Ket. 30. §-ának b) pontjára utalással – szerint. A fenti hibák mellett már csak „hab a tortán”, hogy véleményem szerint a Ket. Szakértői Bizottság egészének működése felvetheti azt a kérdést, hogy ennek a szervezetnek a tevékenysége nem ütközik-e a 60/1992. (XI. 17.) AB határozatban megfogalmazott elvekbe.

rendelkezéseire – alkotmányos aggályokat vet fel, hiszen a megyei egészségbiztosítási pénztárak egyszemélyi vezetésű államigazgatási szervek, így az igazgató nem tekinthető elkülönült szervnek.

Kérdéses, hogy az önkormányzati hatósági ügyekben történő jogorvoslati rendszer kielégíti-e a fenti követelményeket. Amennyiben az elsőfokú határozatot a képviselő-testület hozza, abban az esetben a jogorvoslatra vonatkozó szabályozás feltétlenül alkotmányos, hiszen a képviselő-testület döntésének törvényességét az Ötv., valamint a Polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (A továbbiakban: Pp.) alapján a bíróság jár el ezekben az ügyekben. Az Ötv. alapján a képviselőtestület (közgyűlés) a döntési hatásköreit a polgármesterre (főpolgármesterre, megyei közgyűlés elnökére), a bizottságára, valamint a részönkormányzat testületére ruházhatja. Bár a fenti szervek között személyi kapcsolódások figyelhetők meg – a polgármester (főpolgármester, megyei közgyűlés elnöke) tagja a képviselőtestületnek, a bizottság tagjainak több mint felének települési önkormányzati képviselőnek kell lennie, valamint a képviselők részt vesznek a részönkormányzat munkájában is – azonban a fenti szervezetek között – optimális esetben – bizonyos szervezeti elkülönülés figyelhető meg.²⁵

c) Egyfokú jogorvoslat

A 9/1992. (I. 30.) AB határozat (ABH 1992. 68.), valamint az 5/1992. (I. 30.) AB határozat (ABH 1992. 31.) is megállapítja, hogy az Alkotmány 57. §-ának (5) bekezdésében meghatározott jogorvoslati rendszer kizárólag egyfokú, azaz ha a határozat felülbírálata egyszer már megtörtént, abban az esetben már nem érvényesek a voltaképpeni jogorvoslati joghoz kapcsolódó garanciális követelmények.²⁶ Emiatt azonban a jogorvoslatihoz való jog sérelmét jelentené az, ha a fellebbezés kizárása esetén nem lenne lehetőség bírói út igénybevételére. Emiatt mind az Áe., mind a Ket. rögzíti, hogy ha fellebbezésnek azért nincs helye, mivel azt a jogszabály kizárta, vagy mert az (első fokú) döntést olyan szerv hozza, amelynek nincs felügyeleti szerve²⁷, abban az esetben biztosítani kell, hogy a határozatot bíróság előtt megtámadhassák.

2. A jogorvoslatihoz való jog korlátozása

Az Alkotmánybíróság több határozatában foglalkozott a jogorvoslatihoz való jog korlátaival. A fenti határozatok elemzése alapján a jogtudomány képviselői kiemelték, hogy a fenti jog nem abszolút. Sólyom László álláspontja szerint a fenti alapjog értelmezése során is az Alkotmány 8. §-ának (2) bekezdése mércéjéért kell alkalmazni az Alkotmány 57. §-ának (5) bekezdése és a 70/K. §-ának együttes kezelésével.²⁸

Álláspontom szerint azonban az Alkotmány jelenlegi szabálya alapján a 8. § (2) bekezdésének mércéje nem feltétlenül alkalmazható. Az 1997. évi LIX. törvény az Alkotmány 57. §-ának (5) bekezdését a következő mondattal egészítette ki: „a jogorvoslati jogot - a jogviták ésszerű időn belüli elbírálásának érdekében, azzal arányosan - a jelenlévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazatával elfogadott törvény korlátozhatja.” Hasonló szabályozást tartalmaz az alkotmány 44/c. §-a az önkormányzati alapjogok tekintetében. Az önkormányzati alapjogok tekintetében az ab több határozatában – így a 64/1993. (XII. 22.) és

²⁵ A probléma elsősorban jogon túli: a helyi politikusokból álló döntéshozókkal szemben az érdemi döntés előkészítése a polgármesteri hivatalok (körjegyzőségek) ügyintézőinél zajlik elsősorban. Egy kisebb településnél ez azt jelentheti, hogy az érdemi első- és másodfokú határozatot ugyanaz a személy készíti elő. Ennek eredményeképpen 2004-ben az önkormányzati hatósági ügyekben hozott elsőfokú határozatok közel 80%-át hagyta jóvá a másodfokú szerv.

²⁶ Ld.: SÓLYOM LÁSZLÓ: *i. m.* 579. o.

²⁷ Ld. a „végső fórum” problematikáját: *uo.* 595. o.

²⁸ Sólyom László e körben a 1437/B/1990. AB határozatra (ABH 1992. 454.) hivatkozik. Úgy véli, hogy az Alkotmánybíróság 1254/B/1993. AB határozata (ABH 1996. 472.) értelmezése téves, amely az Alkotmány 50. §-ának (2) bekezdését nem alapjogi, hanem feladatkitűző normának tekinti. Ld. *uo.* 581. o.

a 4/1993. (II.12.) Ab határozatokban – azt emelte ki, hogy az alkotmány fenti szabályára tekintettel az önkormányzati alapjogok tekintetében nem kell alkalmazni a 8. § (2) bekezdésének korlátaait. A fentiek miatt álláspontom szerint megfontolandó, hogy a jogorvoslathoz való jog korlátozása során – amennyiben az minősített többséggel elfogadott törvénnyel történik – nem érvényesül az az alkotmányos korlát, hogy a törvény alapvető jog lényeges tartalmát nem korlátozhatja.

Nem jelentette és nem jelenti az Alkotmány 57. §-ának (5) bekezdésének korlátozását az Áe. 72. §-ának, valamint a Ket. 100. §-ában meghatározott azon szabály, miszerint a fellebbezés lehetőségét – bírósági felülvizsgálat biztosításával – az Áe. szerint jogszabály, a Ket. szerint törvény kizárhatja. A fenti esetekben is lehetőség nyílik ugyanis arra, hogy a döntéssel szemben jogorvoslatra kerüljön sor, ám ezt a döntést nem a közigazgatás, hanem a bíróságok hozzák meg. Azonban amennyiben a fellebbezés lehetőségét kizárják, az általános közigazgatási jogorvoslati rendszerben meghatározott fórumok számát csökkenti a jogalkotó. Erre figyelemmel a Ket. kodifikációja során – a megfelelő garanciák biztosítása érdekében – a törvényi szintű szabályozást írtrák elő e kérdésben²⁹ – szemben az Áe. rendelkezésével szemben, amely alapján akár miniszteri rendeletben is ki lehetett zárni a fellebbezést.³⁰

Az Alkotmánybíróság szerint nem jelenti a jogorvoslathoz való jog sérelmét az, hogy a közigazgatási határozatokkal szembeni fellebbezést és a bíróság előtti megtámadást meghatározott határidőhöz kötik. Ez a szabály ugyanis az Alkotmány 2. §-ának (1) bekezdésében meghatározott jogállamiság részét képező jogbiztonság elvét szolgálja azzal, hogy közigazgatási döntés érvényre jutásának időszerűségét biztosítja.³¹

3. A jogorvoslat kezdeményezésére jogosultak köre

A közigazgatási jogorvoslati eljárás kezdeményezésére jogosult az eljárás ügyfele, valamint az, akire nézve a határozat rendelkezést tartalmaz, ám a közigazgatási eljárás azon sajátossága miatt, hogy abban a közjót és a törvényességét is biztosítani kell, nem elegendő, ha csak az ügyfélnek és az érintett személyeknek biztosít jogorvoslati lehetőséget a jog. Ezért szükség van arra, hogy a közigazgatási hatóságoknak – esetlegesen a lezárt jogviszonyok megnyitását is lehetővé tevő – hivatalbóli jogorvoslati lehetőségeket biztosítsanak. Így az Alkotmánybíróság nem találta alkotmányellenesnek a hatályos törvények a hivatalbóli jogorvoslatokkal, valamint az ügyészi óvással szabályait.³²

4. A közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatának alkotmányos alapja. A bíróság előtt megtámadható határozatok meghatározása

A közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatának alkotmányos alapja az Alkotmánybíróság több határozata alapján nem a jogorvoslathoz való jogot szabályozó 57. § (5) bekezdése, hanem a közigazgatási határozatok bírósági megtámadását lehetővé tevő, az Alkotmány 50. §-ának (2) bekezdése, valamint az alapjogi az alapvető jogok érvényesítésével kapcsolatos, az Alkotmány 70/K. §-a.³³

Álláspontom szerint az Alkotmánybíróság fenti levezetése csak abban az esetben fogadható el, amennyiben a bíróságok a másodfokú közigazgatási határozatokat bírálják el. Véleményem szerint ugyanis abban az esetben, ha a fellebbezés lehetőségét a Ket. 100. §-ának (1) bekezdés a) pontja alapján zárták ki törvényben, abban az esetben a közigazgatási

²⁹ Ld.: KILÉNYI GÉZA: *A közigazgatási eljárási törvény kommentárja*, KJK_Kerszöv, Budapest, 2005., 261-263. o.

³⁰ Az önkormányzati rendeletekben meghatározott önkormányzati hatósági ügyekben ugyanis az Ötv. pontosan meghatározta a fórumrendszert.

³¹ Ld.: 2218/B/1991. AB határozat (ABH 1993. 583.) Idézi: HOLLÓ ANDRÁS – BALOGH ZSOLT: *i. m.* 49-50. o.

³² Ld.: 2/2000. (II. 25.) AB határozat (ABH 2000. 25., 28-29.) Idézi: *uo.* 50-52. o.

³³ Ld.: 15/1993. (III. 12.) AB határozat (ABH 1993. 119.) Idézi: *uo.* 666. o.

bíráskodás tekintetében az Alkotmány 57. §-ának (5) bekezdését is alkalmazni kell az 50. § (2) bekezdése, valamint a 70/K. §-a mellett is, hiszen ebben az esetben a bíróság jelenti az első jogorvoslati fórumot. [Természetesen amennyiben a Pp. 340. §-ának (2) bekezdése alapján az elsőfokú bíróság ítéletével szemben fellebbezésnek van helye, abban az esetben a másodfokú bíróság eljárására már nem alkalmazható az Alkotmány 57. §-ának (5) bekezdése.]

A bíróságok előtt megtámadható határozatok körének meghatározása során figyelemmel kell lenni arra, hogy az Alkotmány a közigazgatási határozatok feletti bírósági kontrollról szól. Elvileg tehát minden közigazgatási határozat megtámadható. Az Alkotmánybíróság – a jogorvoslatihoz való jog értelmezése során – azonban kialakította azon gyakorlatát, amely szerint a bírósági felülvizsgálat kötelező jelleggel az ügydöntő határozatokra terjed ki.

Az ügydöntő határozatok Áe.-ben meghatározott fogalmát a Legfelsőbb Bíróság a 3/1998. közigazgatási jogegységi határozatában értelmezte kiterjesztő módon. A LB a jogegységi döntésben rögzítette, hogy a közigazgatási jogviszony – s így a hatáskör hiányát – megállapító határozat érdeminek minősül, így az a bíróság előtt megtámadható.

A Ket. – szakítva az 1991 utáni szabályozással – nem ismeri a bírósági felülvizsgálat alól kivett tárgyköröket, így az 1991 és 2005 közötti negatív enumerációs bírósági hatáskör-meghatározás helyett a *generálklauzula* eszközével él.

A törvény azonban bizonyos eljárási döntések – a Ket. terminológiája szerint végzések – bírósági megtámadására is lehetőséget biztosít. A Ket. szabályával összhangban a 2005. évi XVII. törvény szerint a Ket. szerint önálló fellebbezéssel is megtámadható végzések jogszerűségét a bíróságok nemperes eljárásban ellenőrzik.³⁴

Azonban a Ket. és a Pp. lehetőséget biztosít arra, hogy az egyes önálló fellebbezéssel nem támadható eljárási döntésekkel szemben is jogorvoslatot igényeljenek. A fenti döntésekkel szemben ugyanis kifogások emelhetők az érdemi határozat elleni fellebbezésben, illetve végső soron a bírósági keresetlevélben. Amennyiben a fenti eljárási szabálysértés az ügy érdemére kihat, a bíróság a határozatot megsemmisítheti illetőleg az eljáró hatóságot új eljárásra kötelezheti (LB KK. 31. sz. állásfoglalás).

5. A jogorvoslat terjedelme

Az Alkotmány 50. §-ának (2) bekezdése szerint a bíróság a közigazgatási határozatok törvényességét ellenőrzi. Erre a szövegezésre tekintettel a Magyar Orvosi Kamaráról szóló 1994. évi XXVIII. törvény az orvosi kamara határozataival szembeni perekben kizárta a perekben a tényállással és annak megállapításával kapcsolatos felülvizsgálatot. Az Alkotmánybíróság a 39/1997. (VII. 1.) AB határozatban az Alkotmány 50. és 57. §-ának együttes értelmezésével megállapította, hogy a bírósági felülvizsgálat nem korlátozódhat a formális jogszerűség vizsgálatára, valamint, hogy a bíróság a perben nincs a közigazgatási határozatban megállapított tényálláshoz kötve. Ezért minden olyan rendelkezés, amely ellentétes lenne a fenti elvekkkel a tisztességes eljárásnak az Alkotmány 57. §-ának (1) bekezdésében meghatározott elvébe ütközik. Erre figyelemmel az AB megsemmisítette az 1994. évi XXVIII. törvény vonatkozó rendelkezéseit.³⁵

Az Alkotmánybíróság több határozatában kiemelte, hogy a bíróságok a közigazgatási határozatok felülvizsgálata során alapvetően – figyelemmel az Alkotmány 2. §-ának (1) bekezdésében meghatározott jogállamiság, valamint a hatalommegosztás elvére – kasszatórius hatáskörrel rendelkeznek: a közigazgatási határozat megváltoztatása csak kivételes jellegű lehet.³⁶

³⁴ A Ket. érdekessége, hogy a Ket. – szemben a 3/1998. KJE-vel, amely a hatáskör hiányát megállapító döntést érdemi határozatként értelmezte – a hatáskör hiányát megállapító döntést önálló fellebbezéssel megtámadható eljárási döntésként (végzésként) értelmezi. Ld.: Ket. 30. §-ának b) pontja.

³⁵ Idézi: HOLLÓ ANDRÁS – BALOGH ZSOLT: *i. m.* 667-668. o.

³⁶ Ld.: 994/B/1996. AB határozat (ABH 1997. 676.) Idézi: uo. 668. o.

A jogorvoslathoz való jog, valamint a közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálata a jogállami és alkotmányos közigazgatás egyik kulcskérdése. A jelenlegi jogorvoslati rendszer kialakításában és tartalmának, terjedelmének meghatározásában jelentős szerepet játszottak az Alkotmánybíróság határozatai. Az AB döntéseire a jogalkotó mellett – amely számos eljárási vívmányt beépített az új eljárási törvénybe – a gyakorlati jogalkalmazók, a bíróságok is figyelemmel voltak, amelyek több jogegységi határozatban, illetve kollégiumi állásfoglalásban értelmezték a jogorvoslathoz való jog és a közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatának terjedelmét.

Felhasznált irodalom

1. ARDEN, ANDREW – MANNING, JONATHAN – COLLINS, SCOTT: *Local Government Constitutional and Administrative Law*, Sweet & Mawell, London, 1999.
2. BECKER, FRANZ D.: *Grundzüge des öffentlichen Rechtes*, 6., überarbeitete Auflage, Verlag Franz Vahlen, München, 1995.
3. BERÉNYI SÁNDOR – MADARÁSZ TIBOR – TOLDI FERENC: *Államigazgatási jog*, BM Tanulmányi és Propaganda Főcsoportfőnökség, 1975.
4. HALMAI GÁBOR – TÓTH ATTILA (SZERK.): *Emberi jogok*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
5. HOLLÓ ANDRÁS – BALOGH ZSOLT (SZERK.): *Az értelmezett Alkotmány*, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2005.
6. JARASS, HANS D. – PIEROTH, BODO: *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschlands*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1995.
7. KILÉNYI GÉZA: *A közigazgatási eljárási törvény kommentárja*, KJK-Kerszöv, Budapest, 2005.
8. NÉMETH JÁNOS (SZERK.): *A Polgári perrendtartás magyarázata. Második kötet*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1999.
9. SÓLYOM LÁSZLÓ: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
10. TOLDI FERENC: *A közigazgatási határozatok bírói felülvizsgálata (Jogtudományi Értekezések)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
11. WIESER, BERND – STOLZ, ARMIN (HRSG): *Vergleichendes Verwaltungsrecht in Ostmitteleuropa: Grundriss der Verwaltungsordnungen Polens, Tschechiens, der Slowakei und Ungarns*, Verlag Österreich GmbH, Wien, 2004.

Molnár Hella
Polgári Jogi Tanszék
Konzulens: Harmathy Attila

Uzsorás szerződés a gyakorlatban

A Polgári Törvénykönyv (a továbbiakban: Ptk.) uszorás szerződésről rendelkező 202. §-a szerint, ha a szerződő fél a szerződés megkötésekor a másik fél helyzetének kihasználásával feltűnően aránytalan előnyt kötött ki, a szerződés semmis. Az uszorás jelleg nem köthető szerződéstípushoz. Leggyakrabban a kölcsön és hitelnyújtás körében fordul elő, amit az elmélet *hiteluzsorának* nevez. Bármely más visszerthes szerződés is lehet uszorás, ilyenkor *reáluzsoráról* beszélünk. Az uszora megállapításához objektív és szubjektív természetű *konjunktív* feltételek fennállása szükséges. A törvénybeli megfogalmazás meglehetősen tág, érdemes ezért megvizsgálni, a gyakorlatban mit is takarnak pontosan az egyes feltételek.

I. Objektív feltétel: feltűnően aránytalan előny kikötése a szerződés megkötésekor

1. Feltűnően aránytalan előny

a) Az objektív feltétel ismérvei a bírói gyakorlatban és a kommentárirodalomban¹ is *megegyeznek* a Ptk. 201. § (2) bekezdésében² szabályozott, a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás közötti *feltűnően nagy értékkülönbség* esetére biztosított megtámadhatóság fogalmi elemeivel. A 267. számú Polgári Kollégiumi állásfoglalás megszületése óta a feltűnően nagy értékkülönbség megállapítása már nem a bíróság által kirendelt igazságügyi szakértő szakvéleményében adott konkrét vételár és a tényleges vételár mechanikus összehasonlításából adódó százalékos eltérés. A *bíróságnak vizsgálnia kell* a szerződéskötés körülményeit, a szerződés egész tartalmát, a forgalmi (érték-) viszonyokat, az ügylet jellegéből fakadó sajátosságokat, a szolgáltatás és ellenszolgáltatás meghatározásának módját. A szerződő felek személyéhez kötött körülmények, a szerződés megkötéséhez fűződő érdekek figyelembe vétele mozgóvá teszi a 202. § és a 201. § (2) bekezdésének határvonalait.

A Ptk. 201. §-ában meghatározott megtámadhatóság és a 202. §-ba foglalt uszoratilalom közös vonásaként említhető, hogy mindkettő a *szerződések visszerthességének vélelméhez*³ kapcsolódik.

¹ A Polgári Törvénykönyv Magyarázata. (Szerkesztette: Gellért György) KJK-Kerszöv, Budapest 2000. (a továbbiakban: Kommentár) 680. p.

² „Ha a szolgáltatás és ellenszolgáltatás között anélkül, hogy az egyik felet az ajándékozás szándéka vezetné, a szerződés megkötésének időpontjában feltűnően nagy az értékkülönbség, a sérelmet szenvedő fél a szerződést megtámadhatja.”

³ Ptk. 201. § (1) bekezdés: „A szerződéssel kikötött szolgáltatásért – ha a szerződésből vagy a körülményekből kifejezetten más nem következik – ellenszolgáltatás jár.”

b) A különbség több ponton is megmutatkozik a két tényállás között. Egyrészt az *érvénytelenségi jogkövetkezményekben* keresendő, az uzsora miatti *semmisség* hivatalból is megállapítható, a feltűnően nagy értékkülönbség megtámadhatóságot eredményez, korlátozottabban érvényesíthető. Másrészt az uzsora többletelemet tartalmaz, mivel szubjektív feltételt is megkövetel, a tényállása következésképp *szűkebb*. Harmadrészt, az objektív feltétel megfogalmazását vizsgálva megállapítható, a feltűnően aránytalan előny kikötése *tágabb* esetkör takar a szolgáltatás és ellenszolgáltatás feltűnően nagy értékkülönbségénél.

Az utóbbi eltérés gyakorlati nézőpontból egyáltalán nem érzékelhető, pedig az *előny* nemcsak a szolgáltatások közötti értékkülönbség lehet, hanem bármilyen módon elért előnyös szerződési pozíció.⁴ A két tényállás megfogalmazásában nem ugyanazok a kifejezések szerepelnek, amiből arra lehet következtetni, hogy a törvényalkotó a normaszöveg megalkotásakor különbséget kívánt tenni az említett esetkörök között. A PK 267. számú állásfoglalásának köszönhetően a szolgáltatás és ellenszolgáltatás vizsgálata tekintettel kell legyen az eset összes körülményeire, a szerződésben foglalt jogok és kötelezettségek egyensúlyát a maga egészében értékeli. A bírói gyakorlat a feltűnően nagy értékkülönbséget kiterjesztően értelmezi, majd a Ptk. 201. § (2) bekezdésére szabott kritériumrendszert alkalmazni rendeli az uzsorás szerződés objektív fordulatára is. A törvényi szóhasználatból eredően elméletileg a logika fordított: az uzsora tényállási elemeként szabályozott feltűnően aránytalan előny a nagyobb halmaz, amelynek részét képezi a szolgáltatás és ellenszolgáltatás közötti feltűnően nagy értékkülönbség.

c) A két ellentétes gondolatmenet nem jut azonos eredményre, csak hasonlóra. A szűkítő értelmezés esetenként a hitelezők számára hátrányos helyzetet teremt. Ha a hitelező az évekig tartó, a végrehajtás szempontjából is bizonytalan kimenetelű pereskedés helyett elengedi az adós tartozásának egy részét a többi megfizetése ellenében, uzsora címén a bíróság nem fogja a szerződést semmissé nyilvánítani. Ha a hitelező úgy engedte el a tartozás egy részét, hogy neki az adóssal szemben egyáltalán nem volt tartozása, azaz az *elengedés nem ellenérték fejében történt*, az általuk kötött egyezség nem volt visszerthes megállapodás. Aránytalan előny kikötéséről e körülmények között beszélni sem lehet, ahhoz egymással szembenálló szolgáltatások szükségesek. *Ingyenes szerződések* esetében a szolgáltatás és ellenszolgáltatás feltűnő értékkülönbsége fogalmilag kizárt.⁵

Nem csak az ingyenes szerződések képezik gátját az uzsora megállapíthatóságának. Nem minősíthetők uzsorássá az olyan szerződések sem, ahol a *kikötött szolgáltatások értéke nem mérhető össze*. A *tartási szerződés* ún. „*szerecsse jellegű*” szerződés, melyben a szolgáltatások egyenértékűsége, az arányosság kérdése a szerződés érvényességét nem befolyásolja. Egyik alapvető eleme a kockázatvállalás, önmagában a feltűnő értékaránytalanság sem eredményez érvénytelenséget, így az uzsora megállapítása sem jöhet szóba.⁶ Az adott szolgáltatás és a kapott ellenszolgáltatás között feltűnően nagy értékkülönbség, illetőleg uzsorás vagyoni előny kikötésének ugyanis a szerződés megkötésének időpontjában kellene jelentkeznie. A tartási szerződésnél azonban a tartásra jogosulttal szemben a kötelezett huzamos ideig, a jogosult haláláig fennálló tartási kötelezettséget vállal. Így a kötelezett által vállalt tartási teher a szerződés létrejöttének idején általában még bizonytalan, mert a jövőbeni tartás értéke – a jogosult élettartamától függően – a kapott szolgáltatásnál lehet kevesebb, de lehet több is. A szerződés megkötésének idején tehát általában nem lehet megállapítani, hogy a szolgáltatás és ellenszolgáltatás között van-e feltűnő értékkülönbség, illetőleg jelentkezik-e

⁴ Lásd MENYHÁRD Attila: Az uzsorás szerződésről. (In: Liber Amicorum Studia L. Vékás dedicata, ELTE ÁJK, Polgári Jogi Tanszék, Budapest 1999.) 234. p.

⁵ Legf. Bír. Gf. I. 33 823/1993. sz. – BH 1996/6. sz. 326.

⁶ Legf. Bír. Pfv. II. 21 089/1997. sz. – EBH 1999/2. sz. 97., illetve régebről lásd Legf. Bír. P. törv. I. 20 783/1963. sz. – BH 1963/11. sz. 3769.

egyik fél javára aránytalan előny.⁷ Ugyanezen okok miatt kizárt az uzsora öröklési szerződésnél.

d) A feltűnő értékkülönbség és az uzsora jelenleg fennálló párhuzamos szabályozása kérdéses, meddig tartható fenn. Az új Ptk. mintájául szolgáló UNIDROIT Alapelvek⁸ és az Európai Alapelvek⁹ lehetővé teszik *súlyos értékaránytalanság* vagy *tisztességtelen előny* miatt a szerződés érvénytelenítését, adott esetben a bírósági szerződésmódosítást, de a megadott feltételek inkább egy tágabban felfogott uzsorás tényállást írnak körül.¹⁰

Az UNIDROIT Alapelvekben lefektetett szabály a szerződő félnek megtámadási jogot biztosít a szerződés egészére vagy önálló részére, ha a szerződéskötéskor az egész szerződés vagy az adott kikötés a másik fél részére igazságtalanul túlzott előnyt biztosított. Többek között ilyen eset, ha (a) a tisztességtelen előnyt kikötő féltől szerződő partnere függő helyzetben volt, oldalán gazdasági kényszerhelyzet, sürgető szükség állt fenn, nem rendelkezett kellő előrelátással, tudatlan volt, tapasztalatlan vagy hiányzott az üzletkötési jártassága, illetve (b) a szerződés természetéből vagy céljából ez következik.¹¹

Az Európai Alapelvek még egyértelműbben uzsorát fogalmaz meg, a másik fél helyzetének kihasználása elengedhetetlen feltételévé válik a túlzott haszon vagy tisztességtelen előny megállapításának. A 4. 109. szakasz (1) bekezdése a szerződés megtámadására jogosítja azt a felet, aki a szerződés megkötésének időpontjában (a) a másik féllel függő helyzetben vagy bizalmi viszonyban, gazdasági kényszerhelyzetben vagy sürgős szükséghelyzetben volt, nem rendelkezett kellő előrelátással, tudatlan, tapasztalatlan volt vagy nem volt üzletkötési jártassága, és (b) a másik fél ezt tudta vagy tudnia kellett, és a körülményeket, valamint a szerződés célját tekintve partnere helyzetét nagymértékben tisztességtelenül vagy túlzott hasznot elérve kihasználta.¹²

2. Kikötése a szerződés megkötésekor

Maga a *kikötés* elegendő az uzsora fennállásához, a feltűnően aránytalan előny realizálása már nem fogalmi elem. Szintén nincs szükség a sérelmet okozó fél által ténylegesen elszenvedett valamely hátrány bekövetkezésére. De vajon van-e jelentősége annak, hogy melyik fél kezdeményezte a feltűnően aránytalan előnyt magában foglaló ügyletet?

Bár a Ptk. szóhasználatában a sérelmet okozó félnek kell kikötnie a feltűnően aránytalan előnyt, a gyakorlatban a feltűnően aránytalan előny kikötésének fogalma nemcsak az ilyen

⁷ Legf. Bír. P. törv. V. 20 351/1974. sz. – BH 1975/5. sz. 220.

⁸ UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 1994, illetve legújabb változatában UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2004, Article 3. 10. – Gross disparity

⁹ Principles of European Contract Law, Article 4. 109 – Excessive benefit or unfair advantage

¹⁰ Az új Polgári Törvénykönyv Koncepciója, a Kormány 1003/2003. (I. 25.) Korm. Határozatával elfogadott szöveg (In: Magyar Közlöny 2003. évi 8. szám melléklete, 121. p.)

¹¹ Art. 3. 10. (1) „A party may avoid the contract or an individual term of it, at the time of the conclusion of the contract, the contract or term unjustifiably gave the other party an excessive advantage. Regard is to be had, among other factors, to

(a) the fact that the other party has taken unfair advantage of the first party's dependence, economic distress or urgent needs, or of its improvidence, ignorance, inexperience or lack of bargaining skill, and
(b) the nature and purpose of the contract.”

¹² Art. 4. 109. (1) „A party may avoid a contract if, at the time of the conclusion of the contract:

(a) it was dependent on or had a relationship of trust with the other party, was in economic distress or had urgent needs, was improvident, ignorant, inexperienced or lacking in bargaining skill, and
(b) the other party knew or ought to have known of this and, given the circumstances and purpose of the contract, took advantage of the first party's situation in a way which was grossly unfair or took an excessive benefit.”

előnyt kezdeményező *aktív*, hanem az előnyt elfogadó *passzív magatartást* is felöleli. Ellenkező esetben mindazokat a szerződéseket érvényesnek kellene elismerni, ahol a sérelmet szenvedő fél, aki rendszerint tudja, hogy az uzsorás más körülmények között nem nyújtana neki kölcsönt, eleve felajánlja az uzsorás kamatot. Az előny tehát akkor is kikötött, ha a sérelmet szenvedő fél tesz e körben ajánlatot, és azt a másik fél – a másik helyzetének, az ajánlattétel indokának ismeretében elfogadja.

II. Szubjektív feltétel: a másik fél helyzetének kihasználása

1. A másik fél helyzete

a) Az uzsorát szabályozó, Ptk. előtti törvények és Ptk. tervezetek pontosan *körülírták*, melyek azok a helyzetek, amelyek kihasználása az uzsora megállapításához vezetnek. Az uzsoráról és káros hitelügyletekről szóló 1883. évi XXV. törvénycikk¹³, amely az uzsorát kizárólag büntetőjogilag értékelte, ilyen helyzetnek tekintette „*másnak szorultságát, könnyelműségét, tapasztalatlanságát*”. A Ptk. 1900-as tervezetének első szövege 957. szakaszában¹⁴ más sorrendben ugyan, de ezt a meghatározást szándékozott átültetni a polgári jogba.

Az 1932. évi VI. törvénycikk¹⁵ az uzsoráról – megteremtve a párhuzamos védelmet – bővítette a meghatározást, ilyen helyzet lehetett a szerződő fél szorult helyzetén, könnyelműségén, tapasztalatlanságán túl annak *értelmi gyengesége, függő helyzete vagy az uzsorás félnél betöltött bizalmi állása*. Az 1928-as Magánjogi Törvényjavaslat helyzet-meghatározása az értelmi gyengeség kivételével megegyezett az utóbbi felsorolással.¹⁶

A Ptk. 1959-es, eredeti szövege a hatályos rendelkezésekkel megegyező módon *nem konkretizált*. Az 1961. évi V. törvény a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről 307. §-a továbbra is büncselekményként szabályozta az uzsorát. Az uzsora *büntetőjogi* fogalmában a helyzet *szorult vagy függő helyzetet, tapasztalatlanságot, könnyelműséget, értelmi gyengeséget* jelentett. A Btk. taxatív felsorolta a helyzetkihasználás megállapításának alapjául szolgáló körülményeket, a Ptk. ilyen felsorolást nem adott, csupán általánosságban említette a másik fél helyzetének kihasználását. A *polgári jogi* uzsora *tágabb* lehetőséget adott a helyzetkihasználás megállapítására a büntetőjogi meghatározásnál, ezért akkor is meg lehetett állapítani, ha a büntetőeljárásban felmentő ítélet született.¹⁷ Az uzsora büntetési tényállása magában foglalta az uzsorás szerződés mindkét fogalmi elemét: a feltűnően aránytalan előnyt és a helyzet kihasználását. Ebből következően az a szerződés, amely az uzsora büntetést megvalósította, a Ptk. 202. §-a alapján is semmisnek minősült. Az uzsorás szerződés törvényi fogalmában nem szerepelt feltételként, hogy a cselekmény büntetést is megvalósítson, akkor is semmissé minősíthető tehát a szerződés, ha a cselekmény büntetést nem valósított meg, illetve annak büntetési minőségét a büntetőbíróság nem állapította meg.¹⁸

¹³ Lásd az 1. § (1) bekezdését.

¹⁴ „Semmis különösen minden oly szerződés, mely által az egyik fél a másik fél *tapasztalatlanságának, könnyelműségének vagy szorult helyzetének* (kiemelés tőlem – M. H.) felhasználásával a saját szolgáltatásának értékét aránytalanul meghaladó ellenszolgáltatást köt ki magának (uzsorás szerződés).

¹⁵ Lásd az 1. § (1) bekezdését.

¹⁶ 977. § (2) bekezdés: „Semmis az a szerződés is, amellyel valaki másnak *tapasztalatlanságát, könnyelműségét, függő vagy megszorult helyzetét vagy a nála elfoglalt bizalmi állását* (kiemelés tőlem – M. H.) kihasználva, a maga vagy harmadik személy részére a másik fél tetemes kárával ingyenes előnyt vagy aránytalan nyereséget köt ki vagy szerez.”

¹⁷ Budapesti Fővárosi Bíróság 46. Pf. 23 002/1963. sz. – BH 1964/4. sz. 3942.

¹⁸ Legf. Bír. P. törv. I. 20 180/1969. sz. – BH 1969/8. sz. 6141.

Mára a büntetőjogi védelem megszűnt, az uzsora ellen egyedül a Ptk. szélesen megfogalmazott tényállása véd. Bármely élethelyzet, amely a hátrányos tartalmú szerződés megkötésére készíti a felet és ezáltal alkalmas arra, hogy a másik fél azt kihasználva feltűnően aránytalan előny kikötését érje el, uzsorásnak minősülhet.¹⁹

b) A *bírói gyakorlat* az uzsora megállapításakor mégis *szűkítően értelmezi* a másik fél helyzetét. Úgy tűnik, az uzsora büntetői fogalma – amely az 1978. évi IV. törvény hatálybalépésével egyidejűleg megszűnt – a polgári jogi uzsora széles fogalmának szűkített gyakorlatában él tovább.

A hatvanas években – amint az előzőekben láthattuk – a bírói gyakorlat is hangsúlyozta a polgári jogi uzsorában rejlő tág lehetőségeket. Felismerte, hogy az uzsora jellemző sajátosságát – az objektív feltétel mellett – valójában alanyi mozzanatok adják meg. A törvény a másik fél kihasználására alapul szolgáló körülmény taxatív felsorolását mellőzi, az ugyanis másodlagos – s adott esetben közömbös – hogy a kihasználásra irányuló célzat reális megvalósulását lehetővé tevő hátrányos helyzet miben állott vagy miből adódott.²⁰

Napjainkra a helyzetnek *szorultnak, hátrányosnak* kell lennie, ellenkező esetben az uzsorára hivatkozás alaptalan.²¹ A szorult és hátrányos helyzet fogalmát a bíróságok felváltva, gyakorlatilag szinonimaként használják. Az esetekből csak az derül ki egyértelműen, mikor nem beszélhetünk szorult helyzetről. Az a tény, hogy a felek között huzamosabb ideje fennálló jogviszonyból eredően az adósnak a hitelezőjével szemben nagy összegű tartozása halmozódott fel, és a hitelező ennek ellenére nem kívánja megszakítani a szerződéses kapcsolatot, nem tekinthető olyan *szorult helyzetnek*, amelyből a hitelező csak számára kedvezőtlen „követelésbehajtásra” adott megbízással tudna szabadulni.²² A szorult helyzet pozitív meghatározásában segítséget nyújthat egy régebbi bírósági határozat, amely a büntetői uzsorafogalommal foglalkozott ugyan, de analógiaként figyelembe vehető. Eszerint szorult helyzetben az van, aki akár anyagi, akár erkölcsi okokból olyan kedvezőtlen körülmények között van, amelyben fennálló vagyoni kötelezettségének nem tud eleget tenni. Nemcsak a megélhetéshez szükséges javak hiánya vagy elégtelen mennyisége idézheti elő, hanem olyan – esetleg csak rövid ideig ható – körülmények összetalálkozása is, amelyek az esedékes kötelezettség teljesítését megnehezítik. A szorult helyzet nem azonosítható a vagyontalan, nélkülözéssel járó állapottal.²³

Több olyan közzétett bírói döntéssel is találkozhatunk, amely az uzsora megállapításának egyik objektív feltételeként azt követeli meg, hogy a szerződő fél *gazdasági helyzete válságos* legyen.²⁴ A helyzet ilyen szűk körre szorítása véleményem szerint kerülendő, mivel gátat szab nemcsak a jogalkotói elképzeléseknek, hanem az uzsora gyakorlati alkalmazhatóságának is.

c) A *kommentárirodalom* szerint²⁵ annak ellenére, hogy a Ptk. semmilyen szűkítő jelzöt nem határoz meg, nyilvánvaló, hogy a jogalkotó olyan helyzetekre gondolt, amikor valaki valamely hátrány elkerülése végett vagy a *hátrányos helyzet* közvetlen hatása alatt vállalja a terhes kikötést. Egyértelműen következik ez abból is, hogy maga a Ptk. indokolása is kimondja, a helyzetnek hátrányosnak kell lennie.

¹⁹ Menyhárd: i. m. 237. p.

²⁰ Legf. Bír. Bf. VI. 1168/1961. sz. – BH 1962/8. sz. 3246.

²¹ Legf. Bír. Gf. II. 32 453/2000. sz. – BH 2002/4. sz. 149.

²² Legf. Bír. Gfv. I. 33 080/1999. sz. – EBH 2001/1. sz. 436.

²³ Kaposvári Megyei Bíróság Bf. I. 501/1971. sz. – BH 1972/9. sz. 7188.

²⁴ A hivatkozott esetekben a bíróság válságos gazdasági helyzetet követelt ugyan, mégis a fennálló helyzet szorultságát vizsgálta. Lásd Legf. Bír. Gfv. I. 33 080/1999. sz. – EBH 2001/1. sz. 436., illetve Legf. Bír. Gf. I. 33 823/1993. sz. – BH 1996/6. sz. 326.

²⁵ Kommentár 680. p.

Az elmélet és a gyakorlat a helyzet hátrányos voltában tehát egyetért, az elméleti vita inkább akörül folyik, hogy hol kell a hátrányos helyzet határait megvonni. Van olyan nézőpont, amely a hátrányos helyzetet azonosítja a szorult helyzettel. Egy másik nézet olyan tényleges állapotot ért hátrányos helyzet alatt, amely a felet saját szempontjából hátrányos ügylet megkötésére készíti, hogy ezzel nagyobb hátránytól mentesüljön. Akad olyan álláspont is, amely úgy tartja, uzsora esetén rendszerint arról van szó, hogy valaki valamely hátrány elkerülése végett, vagy a hátrányos helyzet közvetlen hatása alatt vállalja a terhes kikötést.²⁶

Szorult helyzetről van szó, ha valaki maga vagy családja legszemélyesebb szükségletei kielégítésére – így többek között a létfenntartáshoz szükséges élelemre, ruházatra, lakbérre, rezsire – vesz igénybe hitelt. Bűncselekmény elkövetője (például a sikkasztó) is kerülhet szorult helyzetbe. Megállapítható a sérelmére elkövetett hiteluzsora, ha azért vesz fel uzsorakamatra kölcsönt, hogy kártalanítsa a sértettet felelősségének enyhítése vagy felelősség alóli mentesülése érdekében. Az uzsora megvalósulásához nem feltétlenül szükséges szorult helyzet fennállását megkövetelni, más a *kötelezett anyagi biztonságára kiható jelentős körülmény* vagy *személyes*, illetve *családi ok* is alapul szolgálhat.²⁷

A *házépítéshez* kért kölcsön uzsorás, ha az adós azért kezd el építkezni, mert másképp nem tudja megoldani szorult lakáshelyzetét. Ugyancsak hiteluzsorával állunk szemben, ha az építkező az építkezés folytatásához vesz fel uzsorakamatra kölcsönt, mert időközben hitelkerete kimerült és az építkezés abbahagyása súlyos kárral fenyeget. Ha az adós *gépkocsi* illetve *motorkerékpár megvásárlása* céljából vesz fel hitelt, a helyzet alkalmas lesz az uzsorára, ha foglalkozásának folytatásához szükséges az adott közlekedési eszköz, vagy munkahelyét más módon nehezen tudná csak megközelíteni. *Üdülésre* sor kerülhet egészségügyi okokból is, ezért az üdülés céljára felvett kölcsön is lehet uzsorás, ha annak valamennyi feltétele megvalósul. A feltételek fennállását pedig mindig a konkrét tényállás alapján kell vizsgálni.²⁸ A *könnyelmű* kiadások fedezésére adott kölcsönöket a többségi nézet főszabályként kizárja az uzsora köréből, kivételesen mégis megállapíthatónak tartja, ha valakinek az italozás, a szerencsejáték már annyira szenvedélyévé vált, hogy ennek következtében akaratereje meggyengült, könnyen befolyásolhatóvá vált.²⁹

d) Az *üzleti célra* nyújtott hitel is minősülhetett uzsorásnak a hatvanas évek elején, ha az iparos vagy kereskedő valamely okból az áru-, nyersanyagbeszerzéshez, az igen terhes üzleti tartozás kifizetéséhez szükséges összeget más módon nem tudta előteremteni. Ha a kisiparosok a törvényes, zavartalan üzletmenet, a tevékenység folyamatos biztosítása céljából kényszerültek (például betegség, nagyobb anyagkiutalás, önhibáján kívül előálló adótartozás stb.) hátrányos feltételek mellett a Ptk. 202. §-a alá vonható ügyletre – bár az életfenntartás szempontjából különös rászorultság nem is állt fenn – az uzsora megállapítására sor kerülhetett. Nem lehetett szó uzsoráról, ha az egyébként megfelelő jövedelemmel rendelkező kisiparos csupán nagyobb kereseti lehetőség biztosítására, nagyobb befektetések, üzletbővítés, vállalkozás céljára vette igénybe a hitelt.³⁰

A piaci viszonyok, a gazdasági élet szabályai az 1968-as új gazdasági mechanizmust, majd a rendszerváltást követően jelentősen megváltoztak. Változatlanul igaz, hogy ha a kölcsönt az adós üzleti haszonnal kecsegtető vállalkozásához veszi fel, annak gazdasági számításait – az ügyleti kamat és a várt megtérülés egybevetését – magának kell elvégeznie. Amennyiben gazdasági számításai nem váltak be, döntése kockázatát maga tartozik viselni, a

²⁶ A nézeteket ütközteti WEISS Emilia: A szerződés érvénytelensége a polgári jogban. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest 1969. 275. p.

²⁷ Kommentár 681. p.

²⁸ Kommentár 682. p.

²⁹ WEISS: i. m. 277. p.

³⁰ Legf. Bír. Bf. VI. 1168/1961. sz. – BH 1962/8. sz. 3246.

kölcsönt nyújtó személy felelősségre nem vonható.³¹ Az üzleti kockázat a másik szerződő félre nem hárítható át.³²

Vannak azonban olyan helyzetek, amelyek eleve magukban hordozzák a felek gazdasági pozícióinak olyan egyenlőtlenségét, amely a másik fél által kihasználható. A strukturális egyensúlyhiányt a jog igyekszik korrigálni, többek között *fogyasztóvédelmi* és *versenyjogi szabályokkal*. De vajon az említett jogszabályok és a Ptk. rendelkezései hogyan viszonyulnak egymáshoz? Semmissé nyilvánítható-e egy megállapodás uzsora címén, ha olyan megállapodásról van szó, amelynek megkötése a külön jogszabályban meghatározott szankciókkal jár? Az a tény, hogy valamely jogszabály bizonyos esetekre önálló szankciórendszert ír elő, nem zárja ki a Ptk. szankcióinak alkalmazását, hiszen háttérjogszabályról van szó.

Példaként említhető a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény (a továbbiakban: Tpv.) 10. §-a, amely szerint tilos a fogyasztó választási szabadságát indokolatlanul korlátozó üzleti módszerek alkalmazása. Ilyen módszernek minősül különösen, ha olyan körülményeket teremtenek, amelyek jelentősen megnehezítik az áru, illetve az ajánlat valós megítélését, más áruval vagy más ajánlattal történő tárgyszerű összehasonlítását. A versenyfelügyeleti eljárás indítására a Tpv. 67. §-ának (4) bekezdése alapján – 2005. november elseje óta – a törvénybe ütköző magatartás elkövetésétől számított öt éven belül van lehetőség. Ha a Tpv. hatálya alá tartozó vállalkozó a 10. §-ban meghatározott tilalmat megszegi, és az áru tényleges értékének felmérését megnehezítő vagy lehetetlenné tevő módszerekkel köt szerződést az adott technikákban tapasztalatlan vásárlókkal, a versenyfelügyeleti eljárás eredményeképpen a 77. § (1) bekezdésében és a 78. §-ban található jogkövetkezmények alkalmazhatóak vele szemben. Ezzel együtt a vállalkozás által kötött szerződés semmissége is megállapítható, polgári perben, a Ptk. 202. §-a alapján, ha a feltűnően aránytalan előny és a másik fél helyzetének kihasználása egyértelműen megállapítható.

2. A helyzet kihasználása

a) A helyzet kihasználása a sérelmet okozó fél oldalán a bírói gyakorlat szerint *célzatos magatartást* követel meg. A szerződéskötéskor *ismernie kell* a másik félnek azt a helyzetét, amely az előnytelen szerződés megkötésére készíti. Tudatában kell lennie a másik fél anyagi helyzetével és egyéb körülményeivel. A helyzetkihasználás fogalma alá csakis valamilyen *rosszhiszemű, felróható* magatartás vonható³³, az uzsora tehát *minősített felróhatóságot* követel meg.

Az egyik közzétett ügyben³⁴ a felperes visszavásárlási jogának kikötése mellett eladta szövetkezeti lakását az alperesnek. Az ingatlan vételárából a felperes kölcsöntartozását rendezte. A felperes visszavásárlási jogával nem élt, hanem bírósághoz fordult, keresetében az adásvételi szerződés érvénytelenségének megállapítását kérte annak uzsorás voltára hivatkozással. A jogerős ítélet nem találta bizonyítottnak sem a feltűnően aránytalan értékkülönbséget, sem a felperes helyzetének kihasználását. Utóbbit azért nem, mert az alperes kétségtelenül értesülhetett ugyan az adásvételi szerződés megkötésekor arról, hogy a felperesnek nagy összegű tartozása áll fenn; ebből azonban nem következik, hogy a

³¹ Lásd Csongrád Megyei Bíróság 5. Pf. 21 005/2002/5. sz., illetve Legf. Bír. Gfv. I. 32 186/1997. sz. – BH 1999/4. sz. 176.

³² Legf. Bír. Pf. V. 20 531/1995. sz. – BH 1996/5. sz. 257.

³³ Legf. Bír. P. törv. I. 21 287/1963. sz. – BH 1964/7. sz. 4055.

³⁴ Legf. Bír. Pfv. VI. 20 276/1997. sz. – BH 1998/6. sz. 275.

szerezést a felperes helyzetének kihasználásával kötötte volna, mivel annak tartamára vonatkozó megállapodás a felek között már korábban létrejött.

A felperes felülvizsgálati kérelmében előadta, hogy szorult anyagi helyzetbe került, melyben az alperes és barátai „kézről kézre” adták. Egyiküknek a tartozását csak úgy rendezhette, ha azt a másikuk a társától – rátéve a maga kamatát és költségét – megvásárolta, e kölcsönöknek a fedezete volt a perbeli ingatlan. Az alperes védekezésében arra hivatkozott, hogy ő a felperest jó anyagiakkal rendelkező üzletembernek ismerte, aki ingatlanát egy újabb vállalkozásához szükséges pénz előteremtése érdekében idegenítette el. A Legfelsőbb Bíróság a felülvizsgálati kérelmet nem találta alaposnak. Önmagában az a körülmény, hogy az alperes ismerte a szövetkezeti lakás értékesítésének okát, nem jelenti azt, hogy a magát jó üzletemberként jellemző felperes szorult helyzetére egyáltalán gondolnia kellett volna. A helyzetkihasználás eszerint a gyakorlatban a sérelmet okozó fél részéről *tudatos* magatartást³⁵ feltételez, ami *többet* jelent a sérelmet szenvedett fél körülményeinek *ismereténél*.

b) A helyzetet nehezíti, hogy az egyik oldalon az adósoknak nem áll érdekükben szorult helyzetüket feltárni a hitelezők előtt, a másik oldalon a hitelezők általában nem ismerik a szerződés megkötésének konkrét célját, sőt az is előfordulhat, hogy magát az adóst sem. A másik fél helyzetének feltétlen ismerete ebből következően korrekcióra szorul.

Az egyik megoldás szerint az uzsora megállapításához elegendő, ha a sérelmet okozó félnek a *körülményekből ismernie kellene* azt a helyzetet, ami a sérelmet szenvedő felet a szerződés megkötésére indítja. Vélelmet ugyan nem alapít, de bizonyos helyzetekben megfordítja a bizonyítási terhet, azaz a sérelmet okozó félnek kell bizonyítania, hogy a fennálló körülményeket ténylegesen nem ismerte.³⁶ Ha a feltűnően aránytalan előnyt kikötő szerződést a felek úgy kötik meg, hogy nem kerülnek szóba közöttük azok a körülmények, amelyek miatt az egyik fél különösen érdekelt a szerződés megkötésében, és a másik fél olyan tényeket sem ismer, amelyekből erre alappal következtethetett volna, a szerződés uzsorás jellegének megállapítása kizárt.

A másik megoldás önmagából a *kikötött előny aránytalanságából vélelmezi* a helyzet kihasználását. Ezzel a nézettel azért nem lehet egyetérteni, mert az uzsora fogalmát objektivizálja.

c) Az irodalomban előfordult olyan álláspont,³⁷ amely az uzsorává minősítés szempontjából jelentőséget tulajdonított annak, hogy a feltűnően aránytalan előnyt kikötő fél rendszeresen, visszatérően köt-e ilyen ügyleteket. Eszerint ha a kölcsönvevő kisebb összegű kölcsönt magas kamat ellenében olyan személytől kap, aki úgy ismert, hogy uzsorakamatra kisösszegű kölcsönöket nyújt, az uzsora megállapítható. Annak bizonyítására már nincs szükség, hogy az adós mire fordította a felvett kölcsönt, és a hitelező erről tudott-e. A törvényi szövegből véleményem szerint ez a kritérium semmiféleképpen nem vezethető le, sőt annak gondolatmenetével egyenesen szembehelyezkedik.

Ennek ellenére a gyakorlatban is megjelent, közzétett bírói döntésben. Annak megállapítása érdekében, hogy a helyzetkihasználás megállapítható-e, a szerződés valóban uzsorás-e, fel kell deríteni a szerződés összes körülményeit, a kölcsön célját, a felek egyéniségét, gazdasági tevékenységét, vagyoni helyzetét, azt, hogy a kölcsönt nyújtó fél szokott-e másoknak törvényes mértéket meghaladó kölcsönöket folyósítani, hogy a másik fél már másoktól is vett-

³⁵ Lásd még Legf. Bír. Gf. I. 33 823/1993. sz. – BH 1996/6. sz. 326. Szubjektív feltételként a másik fél helyzetének célzatos, tudatos (e kettő között nem tesz különbséget) kihasználását követeli meg.

³⁶ MENYHÁRD: i. m. 239-240. p.

³⁷ CIESLAR Viktoré, idézi Weiss: i. m. 283. p.

e fel kölcsönöket, milyen feltételekkel, azokat visszafizette-e stb.³⁸ A bizonyításra adott iránymutatásban nem is lenne semmi kivetnivaló, ha a büntetőjogi uzsora megállapítását célozná, és nem valamely szerződés uzsorássá minősítését.

A *tényállás felderítése* uzsorás szerződéseknél rendszerint igen nehéz. Ilyen ügyekben is a bizonyítást különös gonddal kell lefolytatni. Hiteluzsoránál az uzsorás kamatot a szerződés eleve a kölcsöntőke összegéhez adja hozzá, reáluzsoránál sem adnak jellemzően tárgyi bizonyítékként felhasználható elismervényt a feltűnően aránytalan előnyt tartalmazó ellenszolgáltatásról, a perbeli adatok mérlegelése mégis megállapíthatóvá teheti a szerződés uzsorás jellegét. Éppen ezért részletesen ki kell hallgatni a peres feleket, továbbá mindazokat a személyeket, akik a szerződés megkötésénél közreműködtek, vagy arról akár közvetett módon is tudomást szereztek. Fel kell tárni a szerződés hátterét, valamennyi lényeges körülményét, a sérelmet szenvedett fél szerződéskötés kori helyzetét.³⁹ Meg kell vizsgálni, hogy a szerződő felek korábban ismerték-e egymást, milyen viszonyban álltak, a sérelmet okozó fél ismerhette-e a másik fél körülményeit. Ha önmagukban a közvetlen bizonyítékok nem meggyőzőek, a bizonyításnak ki kell terjednie a közvetett bizonyítékok feltárására is. Különös jelentősége van a bizonyítási nehézségekből adódóan a felek szavahihetőségének, perbeli magatartásának, főként annak, hogy a perben mennyiben segítették elő vagy hátráltatták a valóságnak megfelelő tényállás felderítését.⁴⁰

d) Ha a szubjektív mozzanat bizonyított, de az objektív feltétel nem, a szerződés semmissé nyilvánítására sor kerülhet a Ptk. 200. § (2) bekezdésének második mondata⁴¹ alapján. Rendszertani alapon az uzsoratilalom függetlenített a *nyilvánvalóan a jó erkölcsbe ütköző* szerződések semmisségétől, a tartalmi kapcsolatot azonban nehéz lenne tagadni.

A *német BGB*⁴² az uzsorás szerződéseket a jó erkölcsbe ütköző szerződések egyik megjelenési formájaként szabályozza. A jó erkölcsbe ütköző szerződések tilalmához képest az uzsora szubjektív jellegű többlettényállást – a másik fél törvényi tényállásban meghatározott okból eredő hátrányos helyzetének kihasználását – kíván meg.

Az 1900-as tervezet a jó erkölcsbe ütköző és az uzsorás szerződéseket egymást követő szakaszokban helyezte el⁴³, az 1928-as Magánjogi Törvényjavaslat már nem⁴⁴. Jelenlegi fogalma végképp elszakadt a jó erkölcsbe ütköző szerződések semmisségét deklaráló generálklauzulától. Valamely szerződés vagy jogügylet tartalmánál, illetve joghatásainál fogva, vagy a felek által elérni kívánt közös cél miatt minősülhet nyilvánvalóan a jó erkölcsbe ütköző szerződésnek. Ez a semmisségi ok nem azonosítható és nem is helyettesíthető a másik fél helyzetének – aránytalan előny kikötése mellett történő kihasználásával.⁴⁵ Ellenkező esetben az uzsora önálló szabályozására nem is lenne szükség. A nyilvánvalóan a jó erkölcsbe ütközés azonban tartalmilag a társadalom fejlődésével változik, a bírói gyakorlat által nem pontosan körvonalazott semmisségi ok. Az uzsora fogalma kevésbé függ a társadalmi értékrend változásától, tartalma a bírói gyakorlatban – a törvényi megfogalmazáshoz képest

³⁸ Legf. Bír. P. törv. I. 21 287/1963. sz. – BH 1964/7. sz. 4055.

³⁹ Legf. Bír. P. törv. I. 20 048/1964. sz. – BH 1964/7. sz. 4056.

⁴⁰ Kommentár 681. p.

⁴¹ „Semmis a szerződés akkor is, ha nyilvánvalóan a jó erkölcsbe ütközik.”

⁴² A BGB 138. § (1) bekezdése szerint azok a jogügyletek, amelyek a jó erkölcsbe ütköznek, semmiek. A 138. § (2) bekezdése semmisnek nyilvánítja azokat az uzsorás jogügyleteket is, amelyeket valaki a másik fél nagyfokú akaratgyengeségét, ítélőképességének hiányát, tapasztalatlanságát vagy kényszerhelyzetét kihasználva köt meg, és ezzel a maga vagy harmadik személy javára szolgáltatásához képest feltűnően aránytalan ellenszolgáltatást köt ki vagy fogad el.

⁴³ Lásd a 956. és a 957. §-t.

⁴⁴ A jó erkölcsbe ütköző szerződésekről a 973. §, az uzsoráról a 977. § rendelkezett.

⁴⁵ Legf. Bír. Pfv. VI. 20 984/1999. sz. – BH 2001/10. sz. 473.

meglehetősen szűken, de – pontosan meghatározott, ezen felül még az alkalmazandó jogkövetkezményeket illetően is eltér a többi érvénytelenségi októl.

III. Tanulságok

Az uzorás szerződés törvényi feltételeinek a bírói gyakorlatbeli erősen szűkítő értelmezéséből látható, hogy az esetjog koránt sincs összhangban a törvényszöveggel. A bíróságok szemmel láthatóan nem élnek a jogalkotó adta tág keretekkel.

Az összhang megteremtése két módon lehetséges. Egyrészt a bírói gyakorlat a jövőben túlléphetne önmaga szabta keretein és rugalmasabban értelmezhetné a Ptk. 202. §-át. Másrészt a Ptk. kodifikációja alkalmat adhat arra, hogy a jogalkotók – a gyakorlat igényei előtt meghajolva – újrafogalmazzák az uzoráról szóló szakaszt.

Nézetem szerint az előbbi út – bár teljes mértékben járható, de – meglehetősen idealisztikus. A közzétett bírói döntések elméletileg ugyan még a bíróságokat sem kötik, gyakorlatilag az egységes joggyakorlat megteremtését segítik elő, így a bíróságok ezekhez tartják magukat. Az elmúlt években nem volt példa nélküli a fordulat bekövetkezése valamely jogértelmezési kérdésben, de ezen a területen eddig még nem tapasztalható elmozdulás.

Az ellenérték nélkül történő követelés-elengedés, az ingyenes ügyletek kirekesztése az uzorás szerződések köréből – amint erről korábban szó volt – olyan szűkítő értelmezés, amely a gazdasági életet hátrányosan befolyásolhatja. A másik fél helyzetének a bíróságok által megkövetelt szorult volta kizárttá teszi az uzorává minősítést anyagilag kedvező pozíciójú felekkel szemben. A szűkítés tehát összességében több hátránnyal jár, mint előnnyel. Mégis megfontolandó, hogy az új Ptk. változtasson a megfogalmazáson. Mi értelme a törvény szintjén ragaszkodni az előny kitételhez, ha értékkülönbséget értünk rajta? Mi haszna van a helyzetet törvényileg jelző nélkül hagyni, ha a gyakorlatban hátrányosnak kell lennie?

A kodifikáció során újra kell gondolni a feltűnő értékkülönbség szabályával való kapcsolatot. A jogegységesítés – előzőekben ismertetett – eredményei és a megváltozott piaci viszonyok hatására a feltűnő értékkülönbség szabályát meg kell változtatni. Kérdés, hogy az újrafogalmazás mennyiben enged teret még egy önálló, uzorát szabályozó tényállásnak.

A jogalkotás kapcsán azt is figyelembe kell venni, hogy az uzora a büntetőjog által már nem védett. 1959-ben a polgári jogi uzora általános megfogalmazása mellett létezett egy szűkebb büntetési uzora tényállás, a kettő együtt teremtett jogi védelmet. A bűncselekmény megszűnése nem eredményezett változtatást a Ptk. uzoráról rendelkező szakaszában, a gyakorlatban viszont a konjunktív feltételek értelmezése egyre szűkült.

Mindent összevetve, a jövőben az uzoráról szóló szakasz valószínűleg ebbéli megfogalmazásában megmarad, a Koncepció ezidáig nem tervez változtatást a szövegben. A bíróságokon tehát a sor, hogy a törvényi rendelkezéseket szövegűen értelmezzék, segítségükkel az uzorás szerződés a gyakorlatban is elnyerheti méltó jelentését.

Felhasznált irodalom

1. A Polgári Törvénykönyv Magyarázata. (Szerkesztette: Gellért György) KJK-Kerszöv, Budapest 2000. 679-683. p.
2. Az új Polgári Törvénykönyv Konceptiója, a Kormány 1003/2003. (I. 25.) Korm. Határozatával elfogadott szöveg (In: Magyar Közlöny 2003. évi 8. szám melléklete, 120-122. p.)
3. MENYHÁRD Attila: Az uzsorás szerződésről. (In: Liber Amicorum Studia L. Vékás dedicata, ELTE ÁJK, Polgári Jogi Tanszék, Budapest 1999. 223-240. p.)
4. MENYHÁRD Attila: Jó erkölcs, uzsora, értékarányosság. (In: Jogi Tanulmányok 2002. ELTE ÁJK, Budapest 249-308. p.)
5. Principles of European Contract Law
(<http://www.jus.uio.no/lm/eu.contract.principles.1998/doc.html> – 2006. 04. 14.)
6. WEISS Emilia: A szerződés érvénytelensége a polgári jogban. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest 1969. 273-286. p.
7. UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 1994
(<http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles1994/fulltext.pdf> – 2006. 04. 14.)
8. UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2004
(<http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2004/blackletter2004.pdf> – 2006. 04. 14.)

Felhasznált jogszabályok

1883. évi XXV. törvénycikk az uzsoráról és káros hitelügyletekről
A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezete, Első szöveg, Grill Károly cs. és kir. udv. Könyvkereskedése, Budapest 1900.
Magyarország Magánjogi Törvénykönyve, a m. kir. igazságügyminiszter által 1928. március 1-jén az Országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslat, Budapest 1928.
1932. évi VI. törvénycikk az uzsoráról
1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről
1961. évi V. törvény a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről
1996. évi LVII. törvény a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról

Felhasznált bírósági határozatok

BH 1962/8. sz. 3246. – Legf. Bír. Bf. VI. 1168/1961. sz.
BH 1963/11. sz. 3769. – Legf. Bír. P. törv. I. 20 783/1963. sz.
BH 1964/4. sz. 3942. – Budapesti Fővárosi Bíróság 46. Pf. 23 002/1963. sz.
BH 1964/7. sz. 4055. – Legf. Bír. P. törv. I. 21 287/1963. sz.
BH 1964/7. sz. 4056. – Legf. Bír. P. törv. I. 20 048/1964. sz.
BH 1969/8. sz. 6141. – Legf. Bír. P. törv. I. 20 180/1969. sz.
BH 1972/9. sz. 7188. – Kaposvári Megyei Bíróság Bf. I. 501/1971. sz.
BH 1975/5. sz. 220. – Legf. Bír. P. törv. V. 20 351/1974. sz.
BH 1996/5. sz. 257. – Legf. Bír. Pf. V. 20 531/1995. sz.

BH 1996/6. sz. 326. – Legf. Bír. Gf. I. 33 823/1993. sz.
BH 1998/6. sz. 275. – Legf. Bír. Pfv. VI. 20 276/1997. sz.
EBH 1999/2. sz. 97. – Legf. Bír. Pfv. II. 21 089/1997. sz.
BH 1999/4. sz. 176. – Legf. Bír. Gfv. I. 32 186/1997. sz.
EBH 2001/1. sz. 436. – Legf. Bír. Gfv. I. 33 080/1999. sz.
BH 2001/10. sz. 473. – Legf. Bír. Pfv. VI. 20 984/1999. sz.
BH 2002/4. sz. 149. – Legf. Bír. Gf. II. 32 453/2000. sz.

A kelet-közép-európai alkotmányok fejlődési tendenciái

Több, mint tizenöt év telt el azóta, hogy a kelet-közép-európai régióhoz tartozó országokban megtörtént a rendszerváltás, és a rendszerváltással párhuzamosan új alkotmányok születtek. Az új alkotmányoknak több kihívásnak is meg kellett felelniük, hiszen nemcsak a szocialista hagyományokkal kellett szakítaniuk, és az elmúlt negyven évet törölve, meg kellett teremteniük a jogállam alkotmányos kereteit, hanem az európai integrációt figyelembe véve, elsőként az Európa Tanácsban való részvétel miatt volt szükséges az alkotmányok demokratikus tartalmú modernizációja, majd pedig az Európai Unióhoz való csatlakozás miatt vált szükségessé az alkotmányok módosítása. Jelen tanulmány az Európai Unióhoz 2004-ben, Magyarországon kívül csatlakozott hét kelet-közép-európai ország (Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Szlovákia, Szlovénia)¹ alkotmányait vizsgálja meg, arra keresve a választ, hogy milyen irányba haladnak Kelet-Közép-Európa alkotmányai, milyen fejlődési tendenciák mutathatóak ki.

1. Alkotmányozás a kelet-közép-európai országokban

A II. világháborút követően a szovjet érdekkörbe tartozó országokban, olyan szocialista alkotmányokat fogadtak el az 1936-os szovjet alkotmány mintájára, amelyek szakítottak az adott ország addigi történelmi hagyományaival, és az európai alkotmányozás klasszikus elveivel. Az így született „népi demokratikus alkotmányok” alapján megvalósuló államszervezet, több, mint négy évtizeden keresztül változatlan volt, és bár szólamaiban sokat ígért, a gyakorlatban – többek között - a hatalommegosztás helyett a hatalom monopóliuma, a többpártrendszer helyett az egypártrendszer, az állami tulajdon elsődlegessége, az emberi jogok tagadása valósult meg. Nem véletlen tehát, hogy az újonnan megszületett alkotmányok a „tagadás alkotmányai”² vagyis szakítanak a „népi demokratikus alkotmányok” hagyományaival, és igyekeznek megfelelő biztosítékokat kiépíteni a megelőző politikai rendszer visszatérése ellen.

Az alkotmányok megszületésekor az alkotmányozók alapvetően két út közül választhattak: vagy visszatérnek a korábbi, szocialista rendszer előtti alkotmányukhoz, vagy teljesen újat hoznak létre. A vizsgált országok többsége a második utat választotta, amihez természetesen az is hozzájárult, hogy a rendszerváltással egy időben, a korábbi föderációk fölbomlásával új államok is születtek, és a megszületett új államok, új alkotmánnyal igazolták állam voltukat.

¹ Az egyes nemzeti alkotmányok szövegrészleteit a Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban című kötetből idézem (KJK – Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft, Budapest 2005)

² SÁRI János: Közép-Európai alkotmányok 1994: A tagadás tagadása, Jogtudományi Közlöny 1994. 7-8. szám, p. 275

Csehországban 1992. december 16-án szavazta meg a Cseh Nemzeti Tanács Csehország modern, demokratikus alkotmányát, amely a különváláskor, 1993. január 1-én lépett hatályba. *Szlovákiában* ezzel egy időben, 1992. szeptember 1-én fogadták el a Szlovák Köztársaság alkotmányát. *Észtországban* a Legfelsőbb Tanács már a függetlenség kikiáltásakor³ megbízást adott az új alkotmány tervezetének kidolgozására, amelyet 1992. június 28-án a választópolgárok hagytak jóvá. Külön törvényt fogadtak el az alkotmány végrehajtásáról, melynek értelmében az alkotmány és a végrehajtásáról szóló alkotmánytörvény 1992. június 29-én együtt lépett hatályba. *Litvániában* 1992. október 25-én került sor az új alkotmány elfogadására. *Szlovéniában* annak ellenére, hogy 1989-ben módosították szlovén alkotmányt, és ezzel megteremtődött a többpártrendszer alapja, Szlovénia a politikai, társadalmi, gazdasági élet változásai miatt új alkotmány megalkotása mellett döntött, ezt a Szlovén Nemzetgyűlés 1991. december 23-án fogadta el.

Csupán két országban késett az új alkotmány megszületése: *Lengyelországban* 1992. október 17-én alkotmánytörvényt fogadtak el, amely a törvényhozó és végrehajtó hatalom közötti viszonyt, valamint a helyi önkormányzatok helyzetét rendezte. A jogszabály azonban hatályban tartotta az 1952-es alkotmány egyes rendelkezéseit,⁴ így sokáig a kettő együtt alkotta Lengyelország alkotmányát. Az egységesítés érdekében azonban szükségessé vált az új alkotmány megalkotása, amelyet végül 1997. május 25-én népszavazás erősített meg. *Lettországban* a rendszerváltással és a függetlenség kikiáltásával egy időben nem született új alkotmány, az 1922-ben elfogadott régi köztársasági alkotmány újra hatályba lépett, néhány törvénnyel kiegészítve. Az alkotmányt elsőként 1991-ben, majd 1998-ban módosították átfogóan.

Minden vizsgált ország alkotmányáról elmondható, hogy a tartalom kialakítását alapvetően három tényező befolyásolta:

- Kommunista múlttal való szakítás: igyekeztek olyan államszervezetet létrehozni, amely megakadályozza egy diktatórikus rendszer kialakulását.⁵
- Nemzetközi tapasztalatok hasznosítása: ez egyrészt az emberi jogok területén született nemzetközi dokumentumok átvételét, valamint a nyugat-európai alkotmányelmélet vívmányainak átvételét jelenti.⁶
- Európai integráció: Európa Tanácshoz, és az Európai Unióhoz való csatlakozás kívánalma.

2. A múlttal való szakítás

A múlttal való szakítás elsősorban az államszervezet átalakításban nyilvánult meg, hiszen elsődleges cél volt, a jogállam követelményének megfelelően a hatalommegosztás, a többpárti parlamentáris rendszer kiépítése. Mivel az új alkotmányok államszervezetre vonatkozó szabályairól számos elemzés, tanulmány született, sőt a kérdéstről 1995-ben, Kecskeméten „Rendszerváltás és alkotmányozás Közép- és Kelet-Európában”⁷ címmel nemzetközi

³ 1991. augusztus 20.

⁴ Az alapvető jogokat szabályozták az 1952-es alkotmány hatályban lévő rendelkezései.

⁵ A témával SÁRI János idézett műve igen részletesen foglalkozik.

⁶ PACZOLAY Péter: Az alkotmányelmélet fejlődése és az európai kihívás (Szent István Társulat, Budapest, 2003, p. 11)

⁷ A konferencia anyagáról egy tanulmánykötet is született: Alkotmány és Jogtudomány, Acta Juridica et Politica, tomus XLVII. Fasciculus 1-18. (Szeged, 1996)

konferenciát is rendeztek, az új alkotmányok államszervezetre vonatkozó szabályait, e helyütt csak összefoglalóan, a teljesség igénye nélkül említem meg; jelezve ezzel az alkotmányokra ható főbb szabályozási irányokat.

Hatalommegosztás: szinte mindegyik közép-kelet-európai alkotmányban szembevető a hatalmi ágak megkettőzése: a törvényhozás a kétkamarás rendszer (a *cseh, lengyel, szlovén* parlament kétkamarás, a többi parlament egy házból áll), a végrehajtó hatalom a kormány és az államfő, az igazságszolgáltatás pedig a rendes bíróságok és az alapvetően normakontrollt végző alkotmánybíróság között oszlik meg. A hatalmi ágakon belüli megkettőzés magyarázata valószínűleg abban kereshető, hogy a hatalmi ágak elválasztásának klasszikus elvén túl egyre inkább előtérbe kerül a hatalmi egyensúlyok elve, amely nem csak a hatalmi ágak között, hanem az egyes hatalmi ágakon belül is megvalósítható.

Általánossá vált az új alkotmányokban, hogy az államok jogállamként definiálják magukat: a *szlovén* alkotmány „szociális” jogállamként definiálja önmagát, míg a *lengyel, cseh, szlovák* alkotmány „demokratikus” jogállamként. Az hogy az alkotmányozók mit értenek pontosan jogállam alatt, csak a szlovák alkotmányból derül ki. A *szlovák* alkotmány 2. cikke szerint az állami szervek csak az alkotmány alapján és annak keretei között, illetve a törvény által megállapított mértékben és módon járhatnak el. Mindenki megteheti azt, amit törvény nem tilt, és senki sem kényszeríthető olyan cselekvésre, amelyre törvény nem kötelezi (2. cikk (2)-(3)).

Megváltozott a parlamentek szerepe, a klasszikus törvényhozói feladat mellett a kormányzati politika általános irányának meghatározása, valamint a vezető állami tisztviselők megválasztása is a feladatukká vált.⁸ A kormányforma kérdésében a legtöbb kelet-közép-európai állam a parlamentarizmus mellett döntött. Egyértelműen a parlamentarizmus hagyományait követte *Csehország* és *Szlovákia*, valamint a balti államok; ezekben az országokban a köztársasági elnöknek inkább szimbolikus hatáskörei vannak. Erős jogosítványokkal rendelkezik a *lengyel* elnök; *Szlovénia* a parlamentáris rendszert választotta, viszont az államfő közvetlen választásával ötvözve.

Minden államban kiépültek az alkotmányvédelem intézményei, az Alkotmánybíróságok. Az alkotmánybíróságok fő funkciójukat: a normakontrollt tekintve az egész alkotmányos rendszer védelmét szolgálják, de a vizsgált alkotmányok egy része (*cseh, szlovák, szlovén alkotmányok*) az egyedi közhatalmi aktusok megtámadását is lehetővé teszik az alapjogok védelmére hivatkozva (alkotmányjogi panasz).

Igen minimális az önkormányzatokat érintő alkotmányi szabályozás. A legtöbb állam ennek a kérdésnek a rendezését, részletes szabályozását a törvényhozásra bízta.

3. Nemzetközi tapasztalatok átvétele

Az egyes alkotmányok előkészítését igen jelentős jog-összehasonlító munka előzte meg, hiszen a kelet-közép-európai átalakulással egy időben Nyugat-Európában már jelentős mértékben folyt az integráció, így nem volt közömbös, hogy az európai egységesítésbe a kelet-közép-európai államok be tudnak-e kapcsolódni. Másrészt az alkotmányok előkészítésekor nem nagyon volt más példa az alkotmányozók számára, mint a nyugati alkotmányok, hiszen sem a II. világháború előtti alkotmányok, sem a szocialista alkotmányok nem szolgálhattak követendő példaként. Ezért az egyes államok külföldi szakértőket kértek fel az alkotmánytervezetek véleményezésére, példaként, pedig elsősorban Németország,

⁸ PACZOLAY Péter: id. mű p.26.

Franciaország, Spanyolország, Portugália alkotmányai szolgáltak.⁹ Bevezetésre kerültek a nyugati demokráciákban már ismert intézmények, mint amilyen az állampolgári jogok biztosa, vagy az Alkotmánybíróság.

A nyugati minták átvételének másik nagy területe az emberi jogoké. Általános jelenség, hogy a kelet-közép-európai államok integrálták jogrendszerükbe az emberi jogok terén született nemzetközi dokumentumokat (ENSZ dokumentumai, Európai Emberi Jogi Egyezmény, Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlata).¹⁰ Az új alkotmányok szakítottak a népi demokratikus alkotmányokban szereplő állampolgári jogokkal, és helyette az „emberi jogok” formula használata terjedt el. Az egyes alkotmányok emberi jogi szakaszait vizsgálva elsőként az tűnik fel, hogy a jogok katalógusa igen széles. Sok helyen az emberi jogok megfogalmazása alfejezetekre bomlik, egészen aprólékosan és részletezően bontva ki az egyes jogok tartalmát. Az alkotmányok tehát nemcsak felsorolják, hanem csoportosítják is az emberi jogokat. Így a *cseh* Alapvető Jogok és Szabadságok Kartáján belül Az emberi jogok: alapvető jogokra; politikai jogokra; nemzeti és etnikai kisebbségek jogaira; gazdasági, szociális, kulturális jogokra; és a bírósághoz és más jogi védelemhez való jogra bomlik. Még részletesebb a *szlovák* alkotmány, amely a *cseh* alkotmányban szereplő fejezeteket a környezetvédelemhez és a kulturális hagyaték védelméhez való joggal egészíti ki. Az alkotmányok már formailag is jelzik, hogy az emberi jogok az alkotmányban kiemelt helyet kapnak, hiszen tipikusan az alkotmányok elején, a preambulum, és az általános rendelkezések után kapnak helyt az emberi jogokra vonatkozó szabályok. Az új alkotmányok emberi jogi szabályainak másik szembetűnő jellemzője, hogy a büntetőjoghoz, büntetőeljáráshoz kapcsolódó normák igen részletesen vannak megfogalmazva; valamint az alapjogokon belül nagyobb teret kaptak a második generációs jogok, azaz a gazdasági, szociális, kulturális jogok.

Az egyes nemzeti alkotmányokban azonban nemcsak az alapjogi szabályok differenciálódása, hanem markáns erősödése is megfigyelhető, mivel több alkotmány kifejezetten rendelkezik arról, hogy az alkotmány rendelkezései közvetlenül, vagyis más normák közbeiktatása nélkül alkalmazandóak. Ezt figyelhetjük meg a *lengyel* alkotmány 8. cikkében, a *litván* alkotmány 6. cikkében, vagy a *szlovén* alkotmány 15. cikkében, mely szerint az emberi jogok és alapvető szabadságok az alkotmány alapján közvetlenül érvényesíthetők.

Kiemelt szerephez jutott a nemzeti és etnikai kisebbségek jogi szabályozása, és ehhez kapcsolódóan, elsősorban a balti államokban, az állampolgárság rendezése. A nemzeti és etnikai kisebbségek jogainak önálló fejezetet szentel a *cseh*, és a *szlovák* alkotmány, külön is nevesítve az anyanyelven történő művelődéshez; az anyanyelv hivatalos kapcsolatokban történő használatához való jogot; valamint a nemzeti kisebbségeket érintő ügyek megoldásában való részvételt. A kisebbségi jogok szabályozásával kapcsolatban a *szlovén* alkotmány emelhető még ki, amely széleskörűen biztosítja az olasz és magyar kisebbségek kollektív jogait: rendelkezik a nemzeti nyelv és jelképhasználati; szervezetalapítási; művelődési jogokról; az önkormányzatiságról és a politikai jogokról. Az alkotmány alapján az olasz és magyar kisebbségek egy-egy képviselőt delegálhatnak a Nemzetgyűlésbe.

4. Európai integráció

A kelet-közép-európai országok számára már a kilencvenes évek elején is igen meghatározó volt az egységesülő Európához való tartozás szándéka, az új alkotmányok igyekeztek ennek a kihívásnak megfelelni. A vizsgált államok mindegyike már az átmenet elején célul tűzte ki az

⁹ ifj. TRÓCSÁNYI László: Alkotmányozás és rendszerváltás Közép- és Kelet-Európában, Jogtudományi Közlöny 1995. augusztus p. 388.

¹⁰ PACZOLAY Péter: id. mű p.11.

Unió tagság elérését, és ezt az elképzelést – a legtöbb országban- nemcsak a politikai elit, hanem a közvélemény is támogatta. Ezért az új alkotmányokban elsőként a nemzetközi jog és a belső jog viszonyát kellett tisztázni. A *cseh alkotmány* 10. cikke kimondja, hogy a kihirdetett, parlament által ratifikált nemzetközi szerződések a jogrend részét képezik, ha a nemzetközi szerződés ellentétes törvénnyel, a nemzetközi szerződést kell alkalmazni. Hasonlóan rendelkezik az *észt alkotmány* (123. cikk) is. A *szlovák alkotmány* egyértelműen rögzíti, hogy az emberi jogokra és alapvető szabadságokra vonatkozó nemzetközi szerződés, valamint az olyan nemzetközi szerződés, melynek alkalmazásához törvény nem szükséges és a természetes vagy jogi személyekre közvetlenül jogokat és kötelezettségeket ruház, elsőbbséget élvez a törvénnyel szemben (7. cikk (5)). A *Lengyel Köztársaság* is tiszteletben tartja a számára kötelező nemzetközi jogot (8. cikk (2)).

A kilencvenes évek elején az európai integrációhoz való tartozás gondolata, az „Európába való visszatérés” gondolata is volt.¹¹ Az Európába való visszatérés útja, pedig a demokrácia megvalósításán keresztül vezetett. Természetesen a kilencvenes évek elején született alkotmányok rögzítették a demokrácia formai követelményeit: a hatalmi ágak szétválasztását, jogállamiságot, emberi jogok védelmét; azonban néhány évvel ezen alkotmányok megszületése után az államoknak a gyakorlatban is szembe kellett nézniük azzal, hogy az alkotmányban rögzített elvek hogyan érvényesülnek a mindennapokban. 1993-ban, Koppenhágában, az Európai Tanács megállapította azt a követelményrendszert, amelynek a kelet-közép-európai országoknak meg kell felelniük, amennyiben az Európai Unió tagjává kívánnak válni. A koppenhágai követelményrendszer három területen vizsgálta a csatlakozni kívánó országokat: megfelelnek-e a politikai elvárásoknak, van-e működőképes piacgazdaságuk, és képesek-e vállalni az uniós tagsággal járó kötelezettségeket.

Az említett szempontokat vizsgáló országjelentések szerint a politikai kritériumoknál egyértelműen gyenge értékelést kapott Szlovákia,¹² Szlovéniában javítani kell az igazságszolgáltatást, és növelni kell a korrupció elleni küzdelem hatékonyságát; Lengyelország, Csehország valamint a három balti állam, ugyanakkor szilárd intézményekkel rendelkező demokrácia jegyeit mutatják, alapvetően megvalósult ezen országok demokratikus berendezkedése: a belső intézményrendszer garantálja a törvények, az emberi és kisebbségi jogok tiszteletben tartását.¹³ Az alkotmányok tehát kiállták az integráció első próbáját: demonstrálták, hogy Kelet-Közép-Európa országai támogatják a demokrácia kialakulását, az alkotmányok keretét biztosították a demokratikus átalakulásnak.

¹¹ Mary KALDOR- Ivan VEJVODA: Az Európai Unióhoz csatlakozás feltételei: demokratizálás a közép- és kelet-európai országokban, Politikatudományi Szemle, 1997. 3. szám p.7.

¹² A jelentésben szereplő hiányosságok: bíróság függetlenségének hiánya, korrupció burjánzása, romák helyzete, közigazgatási reform hiánya, környezetvédelem hiányosságai, demokratikus pénzügyi ellenőrzés intézményi biztosításának hiányai. Szlovákiában a sürgősen teljesítendő politikai kritériumok között szerepelt, hogy a választójogi törvényt megreformálják; a tizenöt hónapig tartó köztársasági elnök nélküliséget megoldják; és elfogadják a kisebbségi nyelvhasználati törvényt, amely lehetővé tette a kisebbségek nyelvhasználatát a hivatalos érintkezésekben.

¹³ Commission Opinion on Slovenia's Application for Membership of the European Union (Brussels: 15.7.1997.), COM (97) 2010 final, Documents, Catalogue number: CB-CO-97-378-EN-C, 18.

Commission Opinion on the Czech Republic's Application for Membership of the European Union (Brussels: 15. 7. 1997.) COM (97) 2009 final, Documents, Catalogue number: CB-CO-97-377-EN-C 16.

Commission Opinion on Poland's Application for Membership of the European Union (Brussels: 15. 7. 1997.) COM (97) 2002 final, Documents, Catalogue number: CB-CO-97-382-EN-C 14.

Commission Opinion on Estonia's Application for Membership of the European Union (Brussels: 15. 7. 1997.) COM (97) 2006 final, Documents, Catalogue number: CB-CO-97-374-EN-C 16.

Commission Opinion on Slovakia's Application for Membership of the European Union (Brussels: 15. 7. 1997.) COM (97) 2004 final, Documents, Catalogue number: CB-CO-97-384-EN-C 18.

Az Európai Unió felé közeledés második lépcsőfoka volt, hogy meg kellett teremteni a nemzeti alkotmányok, valamint az Európai Unió szerződéseinek összhangját. Az új alkotmányok megszületésekor ugyanis a kelet-közép-európai országok nem szabályozták a szuverenitás átruházásával kapcsolatos kérdéseket, vagyis nem voltak meg a csatlakozás belső jogszabályi feltételei. Ezeknek a megteremtése minden kelet-közép-európai országban alkotmánymódosítással járt.

Lengyelország volt az az ország, ahol legkorábban felmerült ez a probléma, így az 1997-es alkotmányba be is került az a cikk, amely szerint a Lengyel Köztársaság nemzetközi egyezmény alapján, meghatározott ügyekben átruházhatja állami szervek hatásköreit nemzetközi szervezetekre vagy nemzetközi intézményekre (90. cikk). A 2001-es alkotmánymódosítás tovább bővítette a hatáskör átruházásra vonatkozó szabályokat (bár az Európai Uniót egyetlen cikkelyben sem nevesítette konkrétan), bekerült az alkotmányba, hogy a hatáskör átruházással járó nemzetközi egyezmény – a Lengyel Köztársaság Hivatalos Lapjában történő közzététel után- a belső jogrend részét képezi, közvetlenül alkalmazandó, elsőbbséget élvez a törvényekkel szemben (91. cikk).

Csehországban a 2001-es alkotmánymódosítással került be az alkotmányba az „Európa-klauszula”, mely szerint az ország nemzetközi szerződésben átruházhatja szervei egyes jogainak gyakorlását nemzetközi szervezetre vagy intézményre (10/A. cikk).

Szlovéniában 2003 márciusában iktatták be az alkotmányba azokat a paragrafusokat, melyek közjogi szempontból szükségesek voltak. Így a szlovén alkotmány kimondja, hogy Szlovénia átruházhatja szuverenitása egyes részeinek gyakorlását olyan nemzetközi szervezetekre, melyek az emberi jogok és alapvető szabadságok tiszteletben tartásán, a demokrácián, és a jogállamiság elvén alapulnak, és csatlakozhat olyan védelmi szövetséghez, mely a fenti értékek tiszteletben tartásán alapul (3/A. cikk).

Szlovákia –Csehországgal egy időben- 2001-ben módosította az alkotmányát, így a 7. cikk értelmében Szlovákia nemzetközi szerződés alapján átruházhatja hatáskörei egy részének gyakorlását az Európai Unióra, az Unió jogilag kötelező aktusai elsőbbséget élveznek az ország törvényeivel szemben.

Észtországban népszavazás döntött az Unióba való belépésről. Az észti alkotmány 162. cikke szerint Észtország csatlakozik az Európai Unióhoz, és ezen csak népszavazás útján lehet változtatni. A másik balti állam, *Litvánia* alkotmánya kifejezetten nem említi meg az unióhoz való csatlakozást.

Az egyes államok Európa-klauszuláit vizsgálva, azt láthatjuk, hogy a nemzeti alkotmányok rögzítik, hogy a hatáskörök átruházhatóak szupranacionális szervezetekre, mindez azonban nem jelenti a tagállami szuverenitás elvesztését. Vagyis a tagállamok, csak a szuverenitásuk részét képező egyes hatásköröket ruházzák át az Európai Unióra, ennek érdekében, pedig az alkotmányok rögzítik, hogy „egyes jogok” vagy a „hatáskörök egy része” ruházható át. A felhatalmazó cikkelyek tehát csak megnyitják az utat a közös Európa felé, de ezzel korántsem jár együtt a szuverenitás teljes átengedése. További „biztonsági zár”, hogy az egyes alkotmányok (különösen a szlovén alkotmány) külön ki is emelik (az Európai Unió külön nevesítése nélkül), hogy a hatáskör átruházás csak olyan szervezetekre történhet, amelyek a kiemelkedő alkotmányos értékeket (emberi jogok, demokrácia, jogállamiság) tiszteletben tartják. Mindezekon kívül formai jellegű előírások is megjelennek az alkotmányokban, mintegy korlátozva a hatáskörök átruházását: ilyen szabály az adott nemzetközi egyezmény minősített többséggel való elfogadása (pl. a lengyel alkotmány), vagy a parlament aktusát kiegészítő népszavazás (szlovén, észti alkotmány).

A hatáskör átruházást kimondó Európa-klauszúla mellett, szinte majdnem minden kelet-közép-európai ország alkotmányában megjelentek azok a szabályok, melyek a parlament és a kormány viszonyát szabályozzák. Ennek oka talán abban is keresendő, hogy a kilencvenes évek elején, az új alkotmányok megszületésekor az alkotmányozó szervek a parlamentekre helyezték a nagyobb hangsúlyt, „valamennyi kelet-közép-európai államban a parlamentet tekintették a demokrácia lényegi intézményének.”¹⁴ Az integrációhoz vezető út során azonban egyértelműen a kormányok dominanciája érvényesült. A csatlakozási folyamat során az Európai Unió mindig is a kormányokkal tárgyalt, a nemzeti parlamenteknek a bővítési folyamatban (különösen, pedig a tárgyalási szakaszban) nem sok szerepe volt. Az alkotmánymódosítások során tehát sorra jelentek meg az egyes nemzeti alkotmányokban azok a szabályok, melyek a parlamentek és a kormány viszonyát szabályozva, igyekeznek a parlament által ellenőrizhetővé tenni a kormányok integrációs feladatait.

Az új tagállamok szabályozásában a parlament és a kormány európai ügyekben történő együttműködésére vonatkozó kifejezett alkotmányi rendelkezéseket *Csehországban* és *Szlovéniában* találunk. *Litvániában* és *Szlovákiában* alkotmányos törvény rendezi a parlament és a kormány együttműködését, ugyanez törvényi szintű *Lengyelországban*. Minden új tagállam parlamentje rendezi viszont az egyeztetési eljárás részleteit a házszabályban, sőt *Lettországon* és *Észtországon* ez az egyetlen jogforrás, mely az egyeztetési eljárás parlamenti oldalát szabályozza. Minden új tagállamban külön jogszabály (törvény, kormányhatározat, vagy – rendelet) rendelkezik a kormány európai unióval kapcsolatos új feladatainak ellátásáról.¹⁵

A *cseh alkotmány* 10/B. cikke rögzíti a kormány rendszeres és előzetes tájékoztatási kötelezettségét a parlament felé, azokról a témákról, melyek a Cseh Köztársaságnak a 10/A. cikkben meghatározott, nemzetközi szervezetekben vagy intézményekben való részvételéből erednek; a parlament jogát a véleményformálásra a nemzetközi szervezet döntéseiről; valamint, hogy a véleményt a két ház közös testülete is megfogalmazhatja a parlament nevében. Hasonlóan a cseh alkotmányhoz a *szlovén* alkotmány is rögzítette a parlament tájékoztatóhoz való jogát, a kormány tájékoztatási kötelezettségét uniós ügyekben. Az észt, a lengyel, a lett, a litván alkotmány nem szól a parlament uniós ügyekben betöltött szerepéről.

Az egyeztetési eljárásban a parlamenti testületek közül minden új tagállamban az európai uniós bizottságok töltik be a főszerepet, plenáris üléseknek sokkal csekélyebb a szerepük. Ez alól *Csehország* a kivétel, ahol kizárólag a plénum joga az egyeztetési eljárásban a végső állásfoglalás elfogadása. Néhány parlamentben (*szlovén Nemzetgyűlés, észt, litván parlament, cseh Szenátus*) a közös kül- és biztonságpolitikát érintő kérdéseket a külügyi bizottság vitatja meg.¹⁶

A parlament és a kormány viszonyát vizsgálva, a szakirodalom három csoportot különböztet meg: gyenge, mérsékelt (közösségi politikát befolyásoló) és erős (közösségi politikát alakító) kontrollt megvalósító parlamenteket szoktak megkülönböztetni. Az erős kontrollt megvalósító parlamentek lényege, hogy a kormány által javasolt közösségi politikát módosíthatják, elvethetik és helyette saját álláspontot alakíthatnak ki. A mérsékelt parlamenti kontroll jellemzője, hogy a törvényhozás elvetheti a kormány integrációs ügyekben kialakított

¹⁴ David JUDGE: East central European Parliaments: The First Steps, in *The Emergence of East Central European Parliaments: The First Steps*, Budapest, Center of Democracy Studies, 1994, 25.

¹⁵ Dr. JUHÁSZ-TÓTH Angéla: A nemzeti parlamentek és a kormányok együttműködése európai uniós ügyekben Magyarországon és az Európai Unió többi új tagállamában ((Magyar Országgyűlés Európai Ügyek Bizottsága, 2005) p. 15.

¹⁶ Dr. JUHÁSZ-TÓTH Angéla: i. m. p. 23.

politikáját, de nem alakíthatnak ki kormánytagokat kötelező állásfoglalást. Végül a gyenge kontrollal rendelkező törvényhozások jellemzője, hogy a kormány politikáját nem módosíthatják, és nem pótolhatják saját elképzeléseikkel.¹⁷ E hármas kategóriában gyengének minősül a *cseh Szenátus*, és a *szlovén Nemzeti Tanács*; mérsékeltnek az *észti parlament*, a *lengyel Szenátus* és a *szlovén Nemzetgyűlés*, erősnek pedig *szlovák, litván, lett parlament*, a *lengyel Szejm* és a *cseh képviselőház*.¹⁸

A közép-kelet-európai államok alkotmányait vizsgálva tehát azt tapasztalhatjuk, hogy a nyugat-európai államokhoz képest sokkal rövidebb idő – mintegy tizenöt év - alatt, építették ki alkotmányaik államszervezetre és emberi jogokra vonatkozó elemeit, melyet a nyugati demokráciák évszázadok alatt formáltak, alakítottak ki. Az idő rövideége, a hagyományok hiánya miatt az így született alkotmányok korántsem voltak tökéletesek, - ezt az is jelzi, hogy az elmúlt években jelentős módosításokon mentek keresztül- de alapvetően megfeleltek a nemzetközi normáknak és az európai értékrendnek.

¹⁷ CHRONOWSKI Nóra: „Integrálódó” alkotmányjog (Dialog Campus Kiadó, 2005) p. 145.

¹⁸ Dr. JUHÁSZ-TÓTH Angéla: i. m. p. 113.

Felhasznált irodalom

1. Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban (KJK – Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft, Budapest 2005)
2. PACZOLAY Péter: Az alkotmányelmélet fejlődése és az európai kihívás (Szent István Társulat, Budapest, 2003)
3. CHRONOWSKI Nóra: „Integrálódó alkotmányjog” (Dialóg Campus Kiadó, 2005)
4. Dr. JUHÁSZ-TÓTH Angéla: A nemzeti parlamentek és a kormányok együttműködése európai uniós ügyekben Magyarországon és az Európai Unió többi új tagállamában (Országgyűlés Európai Ügyek Bizottsága, 2005)
5. GYŐRI Enikő: A nemzeti parlamentek és az Európai Unió (Osiris Kiadó, Budapest, 2004)
6. SÁRI János: Közép-Európai alkotmányok 1994: A tagadás tagadása, Jogtudományi Közlöny 1994. 7-8. szám
7. Ifj. TRÓCSÁNYI László: Alkotmányozás Közép- és Kelet-Európában, Jogtudományi Közlöny, 1995. augusztus
8. Mary KALDOR – Ivan VEJVODA: Az Európai Unióhoz csatlakozás feltételei: demokratizálás a közép- és kelet-európai országokban, Politikatudományi Szemle, 1997. 3. szám